

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Brigita Potočnik

E-VOLITVE – SLOVENIJA V PRIMERJALNI PERSPEKTIVI
MAGISTRSKO DELO

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Brigita Potočnik

E-VOLITVE – SLOVENIJA V PRIMERJALNI PERSPEKTIVI
MAGISTRSKO DELO

Mentor: red. prof. dr. Bogomil Ferfila

Somentor: doc. dr. Jaroslav Berce

Ljubljana, 2011

IZJAVA O AVTORSTVU

E-VOLITVE – SLOVENIJA V PRIMERJALNI PERSPEKTIVI

POVZETEK

Uvajanje interneta v volilni sistem in proces je v zadnjem desetletju predmet številnih razprav in polemik tako v Sloveniji kot v tujini. Ne le zaradi vprašanj tehnične in pravne narave, ampak tudi vprašanj, ki jih uvajanje e-volitev odpira z vidika same legitimnosti volilnega sistema. V magistrskem delu se ukvarjamo predvsem z e-volitvami v ožjem pomenu besede, in sicer z oddaljenim glasovanjem, ki so ga nekatere države, med drugim Estonija, Velika Britanija, Švica in druge, že preizkusile, medtem ko namerava Norveška to storiti prihodnje leto. Analizirani so tako pomisleki oziroma dileme, ki govorijo proti uvajanju internetnih volitev, kot prednosti. Glasovanje prek interneta je tako na eni strani problematično zaradi tehnologije, ki prinaša nove nevarnosti in bojzani, povezane z zagotavljanjem varnosti, predvsem s tajnostjo glasovanja, na drugi pa lahko med drugim pomeni možnost za zmanjšanje stroškov volitev, predvsem pa ustavitev trenda upadanja volilne udeležbe, sicer problema sodobnih demokracij. Empiričnih podatkov ni veliko, analiza estonskih izkušenj pa kaže, da internetne volitve ob pogoju ustrezne normativne ureditve oziroma zagotavljanju spoštovanja temeljnih volilnih načel dejansko prinašajo določene koristi.

V Sloveniji analiza sedanjega stanja kaže, da ni dovolj velike politične pripravljenosti za uvedbo takih volitev, čeprav smo za njihovo uvajanje, poudarjajo nekateri strokovnjaki, dovolj zreli. Glede na dosednji tehnološki napredek je mogoče sklepati, da se bo internetnim volitvam, in to kot dodatku klasičnemu načinu glasovanja, v prihodnosti tako v tujini kot pri nas težko izogniti.

Ključne besede: e-volitve, internetne volitve, elektronsko glasovanje, Slovenija, Estonija, Norveška.

E-VOTING - SLOVENIA IN COMPARATIVE APPROACH

ABSTRACT

The introduction of the Internet in the electoral system and process in the last decade is the subject of many debates and controversies in Slovenia and abroad. Not only because of the issues of technical and legal nature, but also issues, raised by the introduction of e-elections in the light of the very legitimacy of the electoral system. In this thesis, we deal mainly with e-election in the strict sense of the word, with a remote voting that some countries, including Estonia, Great Britain, Switzerland and others, already tested, while Norway intends to do that next year. We analyzed both the concerns as well as the advantages of the introduction of Internet-voting. The reason e-voting is so problematic is that the technology brings new dangers and anxieties, associated with the provision of security, especially the secrecy of voting, but at the same time, it also has the potential to reduce the cost of elections, and particularly to stop the trend of declining voter participation, which is the problem of modern democracies. There is not much empirical data, but the analysis of the Estonian experience shows that Internet voting, when the regulatory framework is provided and fundamental electoral principles are followed, actually brings certain benefits.

In Slovenia, an analysis of the current situation shows that there is no sufficient political will to open such elections, even though we are ready for their implementation, as some experts point out. Considering the technological progress and the increased use of information and communication technology, it is possible to suggest that, in the future, the internet voting as a supplement to the classic method of voting will be difficult to avoid, both abroad as well as in our country.

Key words: e-voting, Internet voting, electronic voting, Slovenia, Estonia, Norway.

KAZALO

1	UVOD	10
1.1	METODOLOŠKA IZHODIŠČA MAGISTRSKEGA DELA.....	14
1.1.1	<i>Cilji magistrskega dela</i>	14
1.1.2	<i>Hipoteze</i>	16
1.1.3	<i>Metodologija dela</i>	16
2	INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKA TEHNOLOGIJA (IKT) IN DEMOKRACIJA	18
2.1	E -DEMOKRACIJA	19
2.1.1	<i>Opredelitev e-demokracije</i>	19
2.1.2	<i>E-demokracija in e-uprava</i>	23
2.1.3	<i>Orodja e-demokracije</i>	24
2.1.4	<i>Pričakovanja in meje e-demokracije</i>	27
3.	E-VOLITVE (ELEKTRONSKE VOLITVE)	34
3.1.	POJEM IN POMEN VOLITEV/E-VOLITEV	35
3.1.1	<i>Volitve kot bistvo političnega procesa</i>	35
3.1.2	<i>E-volitve kot novi način glasovanja</i>	36
3.2	E-VOLITVE IN DEMOKRATIČNA NAČELA.....	42
3.2.1	<i>Načelo splošne volilne pravice</i>	42
3.2.2	<i>Načelo enakopravnosti</i>	44
3.2.3	<i>Načelo neposrednih volitev</i>	45
3.2.4	<i>Načelo svobodnih in tajnih volitev</i>	46
3.3	PREDNOSTI IN SLABOSTI E-VOLITEV	48
3.3.1	<i>Modernizacija in učinkovitost</i>	48
3.3.1.1	<i>Elektronsko glasovanje in bančne transakcije</i>	51
3.3.2	<i>Volilna udeležba</i>	52
3.3.3	<i>Veljavnost glasovnic</i>	60
3.3.4	<i>Ekonomski in upravni vidik e-volitev</i>	61
3.3.5	<i>Tajnost glasovanja in vplivanje na volivca</i>	62

3.3.5.1	<i>Internetne volitve in glasovanje po pošti</i>	65
3.3.6	<i>E-volitve kot tehnološki izziv ali grožnje e-volilnemu sistemu</i>	67
3.3.6.1	<i>Možni viri napada</i>	71
3.3.6.2	<i>Možni načini napada</i>	72
3.3.6.3	<i>Matrica možnih napadov in rešitve</i>	73
3.3.7	<i>Digitalni razkorak</i>	76
3.3.8	<i>Zapletenost glasovanja</i>	81
3.3.9	<i>Klasične volitve kot obred, kaj pa elektronske?</i>	82
3.4	TRADICIONALNE VOLITVE Z MOŽNIMI NAPAKAMI	83
3.5	PRAVNA PODLAGA IN PRIPOROČILA O E-VOLITVAH	84
3.5.1	<i>Ustava in volilna zakonodaja</i>	85
3.5.2	<i>Druga zakonska podlaga</i>	85
3.5.3	<i>Kodeks dobre prakse v volilnih zadevah</i>	87
3.5.4	<i>Poročilo o skladnosti oddaljenega glasovanja in e-glasovanja s standardi Sveta Evrope</i>	88
3.5.5	<i>Priporočilo Sveta Evrope o standardih e-volitev</i>	89
3.5.6	<i>Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi o e-volitvah</i>	93
3.6	E-VOLITVE – IZZIV IN IZKUŠNJE V TUJINI	96
3.6.1	<i>Estonija – primer prve izvedbe e-volitev na državni ravni</i>	97
3.6.2	<i>Velika Britanija – projekt glasovanja prek interneta ustavljen</i>	107
3.6.3	<i>ZDA – e-glasovanje za vojaško osebje</i>	114
3.6.4	<i>Norveška – začetek poskusnih internetnih volitev leta 2011</i>	116
3.7	E-VOLITVE IN SLOVENIJA	121
3.7.1	<i>Poskus uvedbe e-volitev – prvič</i>	121
3.7.2	<i>Poskus uvedbe e-volitev – drugič</i>	126
3.7.3	<i>Poskus uvedbe e-volitev – tretjič</i>	133
3.7.4	<i>Podpora Slovencev uvajanju internetnih volitev</i>	134
3.7.5	<i>Podpora uvajanju internetnih volitev med poslankami in poslanci DZ RS</i> ..	136
3.7.5.1	<i>Poslanska skupina Socialnih demokratov (SD)</i>	142
3.7.5.2	<i>Poslanska skupina Slovenske demokratske stranke (SDS)</i>	143
3.7.5.3	<i>Poslanska skupina ZARES–nova politika (ZARES)</i>	144
3.7.5.4	<i>Poslanska skupina Slovenske ljudske stranke (SLS)</i>	145

3.7.5.5	<i>Poslanska skupina Demokratične stranke upokojencev Slovenije (DeSUS)</i>	146
3.7.5.6	<i>Poslanska skupina Slovenske nacionalne stranke (SNS)</i>	147
3.7.5.7	<i>Poslanska skupina Poslanski klub Liberalne demokracije Slovenije (PK LDS)</i>	148
3.7.5.8	<i>Nepovezani poslanci (NeP)</i>	149
3.7.5.9	<i>Nekdanje poslanske skupine</i>	149
3.7.5.9.1	Poslanska skupina Nova Slovenija (NSI)	150
3.7.5.9.2	Poslanska skupina Stranka mladih Slovenije (SMS)	151
4	ZAKLJUČEK	152
5	LITERATURA	155

PRILOGE

SEZNAM SLIK, GRAFOV IN TABEL

SLIKE

Slika 2.1: Piramidalna hierarhična struktura orodij e-demokracije.....	27
Slika 3.1: E-glasovanje z metodo ovojnic.....	98

GRAFI

Graf 3.1: Delež internetnih volivcev v Estoniji	104
Graf 3.2: Internetni volivci po starosti	105
Graf 3.3: Rezultati ankete o glasovanju prek interneta in mobilnega telefona	135
Graf 3.4: Primerjava podpore poslank in poslancev DZ RS uvajanju internetnih volitev, 2004–2010	139

TABELE

Tabela 3.1: Glasovanje glede na čas, okolje in način oddaje glasu	39
Tabela 3.2: Države in e-glasovanje.....	41
Tabela 3.3: Volilna udeležba v Sloveniji, 1994–2010	54
Tabela 3.4: Volilna udeležba v Estoniji, 1992–2009	59
Tabela 3.5: Matrica groženj e-volilnemu sistemu in možne posledice.....	74
Tabela 3.6: Uporaba interneta/gospodinjstvo, 2007–2009 (%)	77
Tabela 3.7: Uporaba interneta/posamezniki, 2009 (%).....	78
Tabela 3.8: Internetne volitve v Estoniji, 2005–2009	103
Tabela 3.9: Predlagani postopek v Sloveniji v primerjavi z e-volitvami v Estoniji leta 2007.....	129
Tabela 3.10: Podpora uvajanju internetnih volitev poslank in poslancev DZ RS, 2004–2010.....	137
Tabela 3.11: Podpora uvajanju internetnih volitev/SDS.....	142
Tabela 3.12: Podpora uvajanju internetnih volitev/SDS.....	143
Tabela 3.13: Podpora uvajanju internetnih volitev/ZARES	144

Tabela 3.14: Podpora uvajanju internetnih volitev/SLS	145
Tabela 3.15: Podpora uvajanju internetnih volitev/DeSUS	146
Tabela 3.16: Podpora uvajanju internetnih volitev/SNS.....	147
Tabela 3.17: Podpora uvajanju internetnih volitev/LDS	148
Tabela 3.18: Podpora uvajanju internetnih volitev/NeP	149
Tabela 3.19: Podpora uvajanju internetnih volitev/NSI.....	150
Tabela 3.20: Podpora uvajanju internetnih volitev/SMS	151

1 UVOD

»Cinca Marinca, ta je zoper nas,
u treta skrinca vrgu bo svoj glas«.

(odlomek pesmi Cinca Marinca, Frane Milčinski - Ježek)

»Volivcu morata biti zagotovljeni svoboda in tajnost glasovanja.
Nihče ne sme biti klican na odgovornost zaradi glasovanja, niti se ne sme od njega zahtevati,
naj pove, ali je glasoval, kako je glasoval oziroma zakaj ni glasoval«.

(10. člen zakona o volitvah v državni zbor)

Zaradi vse širše uporabe interneta in njegovega prodora na številna področja našega življenja, predvsem na področje poslovanja in upravljanja, je povsem razumljivo vse večje zanimanje za njegovo uporabo tudi v procesu volitev. Zadnje desetletje so tako zaznamovale številne razprave o internetnem glasovanju, tako na akademski oziroma strokovni ravni kot v političnih krogih in širši javnosti.

Možnost uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) na polju političnega odločanja je sprva vzpodbudila številna teoretična razmišljanja o njenem vplivu na demokracijo, bodisi v smislu precenjevanja njene moči oziroma pričakovanj, da bi nove tehnologije omogočile prehod sodobnih liberalnih demokracij oziroma liberalno reprezentativnih demokracij v neposredne demokracije, bodisi v smislu zavračanja njenih kakršnih koli koristnih učinkov za razmah demokracije, celo v smislu njenega zatiranja. Po letih hitrega razvoja nove tehnologije pa je vse več takih, ki so prepričani, da vloge IKT ne gre ne povečevati ne zanižati, temveč da dobro premišljena uporaba IKT omogoča tako

posodobitev kot poglobitev obstoječih demokratičnih procesov, v kontekstu česar je mogoče razumeti tudi e-volitve.

Medtem ko se v posameznih državah v tujini z uvedbo e-volitev, natančneje uvajanjem e-glasovanja, ukvarjajo že od leta 2000, je v slovenskem prostoru ideja o uvedbi takega načina glasovanja prvič »odjeknila« pred dobrimi sedmimi leti. Odjeknila se zdi povsem primerna beseda glede na to, da se je poskus uvedbe e-volitev izkazal za zelo občutljivo temo, ki je dodobra pretresla tako politične kroge kot širšo javnost. Ko govorimo o e-volitvah, je treba poudariti, da smo e-volitve v nadzorovanem okolju, to je glasovanje prek elektronskih naprav, namenjenih invalidom, že uvedli, medtem ko je analiza volitev prek interneta pokazala na obstoj določenih problemov, ki se nanašajo predvsem na vprašanja zanesljivosti, transparentnosti in družbene sprejemljivosti takih volitev, zaradi česar ustrezna volilna zakonodaja, ki bi jih dovoljevala, ni bila sprejeta.

Ob preteklih neuspešnih poskusih uvedbe e-glasovanja ne gre zanemariti dejstva, da Slovenija v svoji nezaupljivosti do e-volitev ni osamljena. Namreč, tudi v drugih državah niso v ospredju zgolj optimistične predstave o uvedbi e-glasovanja na področje odločanja, zaradi česar z njihovo uvedbo ne hitijo. Slednje pa ne velja za vse. Edinstven primer, ko govorimo o internetnem glasovanju, je Estonija, kjer ne le da so take volitve izvedli že štirikrat, na državni ravni celo kot prvi na svetu, ampak nameravajo letos storiti celo korak dlje in – spet prvi na svetu – omogočiti tudi glasovanje prek mobilnega telefona. Velike načrte imajo tudi na Norveškem. Sicer še ne z zavezujočimi rezultati, ampak kot poskusno bodo prvič glasovanje prek interneta izvedli v letošnjem letu.

Prav izkušnje, ki jih imajo z e-volitvami oziroma njihovo dejansko izvedbo posamezne države in se prepletajo skozi večji del magistrskega dela, so pomembna podlaga za analizo uvajanja e-volitev v Sloveniji. Omogočajo lažjo opredelitev do prednosti in slabosti oziroma pričakovanj, ki se pri nas glede e-volitev nakazujejo zgolj na teoretični ravni. V obravnavi izkušenj in izzivov v tujini se bomo sicer omejili zgolj na določene države, ki izstopajo, bodisi zaradi več empiričnih podatkov glede njihove izvedbe bodisi zaradi načrtov njihovega uvajanja. Pojasnili bomo razloge, zaradi katerih posamezne države razmišljajo o uvajanju e-glasovanja. Je to poskus rešitve problema sodobnih demokracij, ki se spopadajo z nizko

volilno udeležbo, želja postati moderna država ali pa gre razloge iskati v nižjih stroških in hitrejših rezultatih?

Prvi del magistrskega dela bo namenjen opredelitvi razumevanj e-demokracije in njenih meja ter e-volitev kot enega njenih orodij. Na podlagi definicij obeh pojmov bomo pokazali, da tako za e-demokracijo kot za e-volitve velja, da med avtorji nimajo povsem enotne opredelitve.

Ker se pri uvajanju e-glasovanja kot ena najpomembnejših zahtev postavlja zadostitev skladnosti z načeli demokratičnih volitev, bomo v nadaljevanju ugotavljali, kakšne posledice bi imela na omenjena načela uvedba informacijsko-komunikacijske tehnologije, pri čemer sta nas še posebno zanimala problema tajnega in svobodnega glasovanja oziroma nevarnosti nedovoljenega vplivanja pri glasovanju v nenadzorovanem okolju, torej zunaj volišč, kar sicer nasprotniki e-volitev še posebej izpostavljajo. Ob tem bomo upoštevali tudi problema, kot sta nakup in prodaja glasov.

Glede na to, da je za umestitev e-volitev v sedanji čas bistvena analiza kazalnikov razvoja informacijske družbe, bomo precejšnjo pozornost med drugim namenili dostopu in uporabi interneta.

V podpoglavju, v katerem bomo analizirali prednosti in slabosti e-volitev, bomo med drugim podrobneje predstavili elektronsko glasovanje kot modernizacijo volilnega sistema, ki po mnenju številnih preprečuje nadaljnje padanje volilne udeležbe, v nadaljevanju pa osvetlili izjemno pomembno vprašanje varnosti, ki je nujen predpogoj za izvedbo svobodnih, poštenih in demokratičnih volitev. Zahteve glede uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije so pri internetnem glasovanju izjemno velike, v nekaterih primerih celo nasprotujoče si. Tehnologija mora na eni strani omogočiti identifikacijo volivca v smislu zagotavljanja tajnosti volilnega glasu oziroma zagotovitve, da ni mogoče povezati volivca z njegovim glasom, hkrati pa omogočiti naknadno preverljivost celotnega glasovalnega procesa oziroma transparentnost in preverljivost oddanega glasu. Glasovanje prek interneta, ki bi bilo pri zagotavljanju temeljnih volilnih načel primerljivo s tradicionalnim glasovanjem, je za tehnično stroko izjemna naloga in izziv, tudi z vidika ugotavljanja pristnosti volivca, torej z vidika avtentifikacije. Kako uspešna je glede tega tehnologija na sedanji stopnji razvoja, je

eno od pomembnih vprašanj magistrskega dela. Naj ob tem navedemo besede znanega strokovnjaka na področju varnosti računalniških sistemov Bruca Schneierja, ki opozarja, da je »varen internetni volilni sistem teoretično sicer možen, vendar bi bila to prva varna spletna aplikacija v zgodovini računalništva« (Schneier, 2000). V razmislek – ali lahko kdo s popolno gotovostjo trdi, da zgoraj navedena pesem Cinca marinca, Franeta Milčinskega Ježka, ne more v prenesenem pomenu veljati za oboje – tako za e-volitve kot tudi za tradicionalne volitve. Prav slednjim, glede na to, da tudi te niso povsem brez napak, namenjamo posebno podpoglavje tretjega dela magistrskega dela, v katerem bomo primerjali internetne volitve z glasovanjem po pošti.

E-volitve morajo upoštevati postavljena ustavna izhodišča in zakonodajo s področja volitev. Poleg ustrezne zakonske podlage posameznih držav so pri uvajanju e-volitev pomembna pravna, operativna in tehnična priporočila Sveta Evrope, pa tudi priporočila Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), čemur namenjamo pozornost v nadaljevanju.

Ker se z e-volitvami pri nas ukvarja tudi sedanja vlada, že tretja po vrsti, nas bo v prvi vrsti zanimala analiza današnjega stanja glede uvedbe volitev prek interneta. Izhodišče bo anketa podpore e-volitvam, ki jo bomo opravili med poslanci državnega zbora, njene rezultate pa primerjali z raziskavama, izvedenima v prejšnjih dveh sestavah državnega zbora. Na podlagi tega bo mogoče lažje odgovoriti na vprašanje, ali se je ozračje med politiki, ki imajo zadnjo besedo pri uvajanju e-volitev, za sprejetje ustrezne zakonodaje je potrebna dvotretjinska večina glasov, od prve razprave o tej temi leta 2003 do danes spremenilo oziroma ali je politika že presegla vprašanja in dvome, ki so v preteklosti, pa naj so temeljili na strahu pred nezadostno varnostjo sistema, bojazni pred izgubo dela volivcev ali pa jih je bilo morda preprosto pripisati konservativnosti, že preprečili uvedbo volitev prek interneta.

E-volitve v širšem pomenu besede pomenijo volitve, kjer lahko volivci glasujejo s pomočjo različnih elektronskih naprav, medtem ko je glede obsežnosti mogoče z e-volitvami razumeti tako informacijsko podporo volilnim postopkom kot dejansko elektronsko glasovanje in ugotavljanje volilnega izida. V magistrskem delu se bomo omejili na obravnavo e-volitev v ožjem pomenu besede, in sicer bomo, ko bomo govorili o e-volitvah, imeli v mislih predvsem e-glasovanje, in sicer prek interneta v nenadzorovanem okolju, torej od doma, iz službe ...

1.1 METODOLOŠKA IZHODIŠČA MAGISTRSKEGA DELA

Pri preučevanju vpliva, ki ga ima oziroma bi ga imela uvedba e-volitev na demokracijo, v smislu njene krepitev ali »zatiranja«, bomo uporabili več vrst literature oziroma gradiva. V prvi vrsti bo to politološka literatura s področja demokracije in volitev, v nadaljevanju pa tudi tista, ki se ukvarja z e-volitvami kot enim od orodij e-demokracije, oziroma literaturo, ki posega tako na področje demokracije kot na področje e-volitev ter slednje postavlja v širši kontekst.

V veliko pomoč, predvsem v delu, ki se nanaša na konkretne izkušnje, ki jih imajo posamezne države v tujini z uvajanjem oziroma izvajanjem e-volitev, so nam bili v pomoč viri, dostopni na svetovnem spletu. V tem primeru je treba najprej omeniti spletne strani državnih volilnih komisij, ki omogočajo vpogled v bistvene dokumente oziroma analize in poročila o izvajanju e-volitev. Prek spleta so dostopna tudi poročila oziroma priporočila visokih institucij, kot sta Svet Evrope in OVSE. Ne nazadnje ponujajo spletni viri tudi možnost preverjanja ozračja splošne javnosti glede e-volitev oziroma mnenj in stališč, ki jih imajo o e-volitvah podpisani ali pa anonimni državljani.

Za pojasnjevanje razmer v Sloveniji nam bo med drugim v pomoč anketa, izvedena med poslanci državnega zbora, pa tudi intervjuja, ki smo ju opravili z Dušanom Kričejem z Ministrstva za javno upravo ter Markom Golobičem, nekdanjim dolgoletnim predsednikom in zdajšnjim tajnikom Državne volilne komisije.

1.1.1 Cilji magistrskega dela

V nalogi bomo poskušali odgovoriti na osrednje vprašanje, ki se poraja ob razmišljanjih glede uvedbe e-volitev oziroma internetnih volitev, to je, kaj pomeni možnost novega načina glasovanja za demokracijo oziroma ali lahko z uvedbo informacijsko-komunikacijske tehnologije v proces volitev kot bistva političnega procesa pričakujemo več ali manj demokracije ali pa se je morda bati, na kar opozarjajo največji pesimisti, celo njenega zatona.

Da bi lahko odgovorili na to, je treba prej osvetliti vrsto drugih vprašanj in dilem. Vlogo informacijsko-komunikacijske tehnologije bomo zato poskušali proučiti v smislu odpiranja novih možnosti na področju volitev in referendumov oziroma še prej v smislu njenega vpliva ter skladnosti z uveljavljenimi demokratičnimi načeli volitev, to pa predvsem v luči tega, ali bi lahko njena uporaba kakor koli omejevala omenjena načela.

Vsekakor se pri iskanju odgovorov ne bomo omejevali zgolj na en vidik obravnavane teme, umestili jo bomo v širši politološki, sociološki, pravni in tehnični kontekst, prav tako tudi ne na zgolj teoretični okvir, ampak nam bo slednji v nadaljevanju služil zgolj kot podlaga oziroma izhodišče za ovrednotenje konkretnih empiričnih izkušenj. Šele na podlagi tega bomo lahko namreč podali jasnejšo sliko o upravičenosti tako bojazni kot pozitivnih pričakovanj glede e-volitev.

V nalogi bomo poskušali odgovoriti tudi, ali je Slovenija danes kaj bližje izvedbi e-volitev, kot je bila ob prvih resnih poskusih njihove uvedbe pred sedmimi leti. Posamezne izkušnje v tujini dajejo potrebno podlago za lažjo opredelitev do tega vprašanja. Pri tem se nam – še zlasti pri nas – zdi med drugim smiselno vprašanje, ali pri poskusih uvajanja e-volitev ne gre morda tudi za določeno mero »nespretnosti« oblasti, ki morda posveča pri odločanju o tej zadevi premajhno pozornost mnenju državljanov.

Z nalogo bomo torej poskušali ovrednotiti e-volitve z orisom dilem in pričakovanj, kot se kažejo v teoriji, na eni in dejanskimi izkušnjami na drugi strani.

Ob tem je treba poudariti, da cilj naloge zagotovo ni podati odgovor na vprašanje: uvedba internetnih volitev da ali ne, ampak zgolj in v prvi vrsti odgovoriti, ali razprave tako pri nas kot v posameznih državah v tujini ostajajo na ravni internetne volitve da ali ne ali pa je že oziroma še bo prišlo do premika v smeri – volitve prek interneta: pod kakšnimi pogoji da in pod kakšnimi pogoji ne.

1.1.2 Hipoteze

Ko govorimo o e-volitvah oziroma internetnih volitvah v kontekstu širitve informacijsko-komunikacijske tehnologije na polje političnega odločanja oziroma kot o novem možnem načinu glasovanja, ki sproža številne pomisleke in dileme pa tudi pričakovanja glede pozitivnih učinkov, predvsem v smislu njegovega vpliva na volilni proces, lahko postavimo več hipotez:

H1 – Uvedba informativno-komunikacijske tehnologije v volilni sistem in proces odpira številna vprašanja, tako tehnične in pravne narave ter tudi z vidika legitimnosti volilnega sistema, ki so tako v Sloveniji kot v posameznih državah v tujini preprečili uvedbo internetnega glasovanja.

H2 – Internetno glasovanje predstavlja lažji dostop do volilnega procesa, zato pozitivno vpliva na volilno udeležbo.

H3 - Ozračje v političnih krogih se v Sloveniji od prvega poskusa uvedbe glasovanja prek interneta ni bistveno spremenilo, pri čemer je nezaupanje tehnologiji še naprej največja ovira pri njegovem uvajanju.

1.1.3 Metodologija dela

V nalogi bomo za preverjanje hipotez najprej uporabili deskriptivno metodo, s katero bomo pojasnili pojma e-demokracije in e-volitve, ob tem pa predstavili tudi temeljne značilnosti (tradicionalnega) volilnega sistema.

Pomemben del naloge je empirični del, in sicer bomo uporabili tako kvalitativni kot kvantitativni pristop. Predvsem v delu, ki govori o Sloveniji, bosta pomembno izhodišče analize intervjuja, ki ju bomo opravili z Dušanom Kričejem z Direktorata za e-upravo in upravne procese ter z Markom Golobičem, nekdanjim dolgoletnim predsednikom Državne volilne komisije, zdaj pa njenim tajnikom, medtem ko bomo pri pojasnjevanju sedanjega stališča naših parlamentarnih političnih strank do uvedbe e-volitev oziroma volitev prek

interneta izhajali iz raziskave, v kateri bomo uporabili e-anketo kot eno od orodij e-demokracije in s katero bomo med poslankami in poslanci Državnega zbora RS preverjali podporo uvajanju omenjenih volitev. Njene rezultate bomo primerjali s podobnima raziskavama, opravljenima med poslanci prejšnjih dveh sestav državnega zbora. Metodo primerjalne analize bomo uporabili tudi v primeru prikaza e-volitev, predlaganih v Sloveniji, in e-volitev, že izvedenih v Estoniji, državi, po vzgledu katere je bil tudi narejen naš predlog e-volilnega sistema. Pri tem bomo poiskali tako njune skupne kot tudi različne točke. Tudi sicer bomo poskušali že ugotovljena dejstva nekaterih raziskav o vplivu uvedbe informativno-komunikacijske tehnologije v volilni sistem in proces, izvedenih v tujini, prenesti na primer Slovenije.

2 INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKA TEHNOLOGIJA (IKT) IN DEMOKRACIJA

Pojav informacijsko-komunikacijske tehnologije (v nadaljevanju IKT) je med drugim sprožil ideje in razmišljanja o njeni uporabi v kontekstu politične demokracije. Ob tem se postavlja vprašanje o njenem vplivu na demokracijo, ki pa, je prepričan Barber, najprej terja odgovor na vprašanje o sami demokraciji. »Odgovor na dilemo, ali utegne uporaba računalniške tehnologije zatreti ali pospešiti razvoj demokracije, je povsem nejasen, če ne vemo, kaj nam demokracija pomeni in kakšno demokracijo si predstavljamo v prihodnje« (Barber v Oblak 2003, 15).

Andrej A. Lukšič, ki se ukvarja z uporabo IKT v kontekstu politične demokracije v prispevku Hermesovi¹ obrabi demokracije, povzema razpravljanja o vplivu in posledicah te tehnologije v socialnem in političnem življenju na ideološki ravni z dvema nasprotujočima si razumevanjema. Medtem ko gre v primeru IKT kot »tehnologije svobode« za prvo razumevanje, iz katerega tudi izhaja vizija, da je »napočil čas za novodobno atensko neposredno demokracijo«, pa drugo razumevanje opredeljuje IKT kot »tehnologijo centraliziranega nadzora in registriranja«, iz katerega izhaja vizija, ki »svari pred orwellovskim popolnim nadzorovanjem družbe« (Lukšič 2003, 6).

Kljub temu ne gre omejevati razmišljanja o IKT zgolj na omenjena »skrajna« pogleda. Van Dijk tako poudarja »nejasnost IKT, ki je omejena, hkrati pa dopušča možnosti izbire brez določenih omejitev« (Van Dijk 1991/94).²

Če gre v primeru zgoraj omenjenih razlag IKT zgolj za teoretiziranja, pa na podlagi izkušenj v devetdesetih letih, ko so IKT prodrle v številne organizacije v političnih, vladnih in uradniških

¹ Hermes je bog interneta in elektronike.

² Več o tem glej v Jan A.G.M. van Dijk: Models of Democracy – Behind the Design and Use of New Media in Politics, The Public, št. 1, 1996, dostopno prek: http://www.javnost-thepublic.org/media/datoteke/Dijk_1-1996.pdf.

institucijah, vplivov nove tehnologije »ne moremo več spregledati« (Van Dijk 1996, 1) oziroma »ni več mogoče ignorirati niti njihovega socialnega in političnega vpliva, niti jih ni več mogoče glorificirati ali zanikovati v duhu starih razmišljanj« (Lukšič 2003, 6).

2.1 E -DEMOKRACIJA

2.1.1 Opredelitev e-demokracije

Jasne in enotne definicije, kaj pravzaprav je e-demokracija, sicer osrednji predmet številnih študij od konca 70. let in katere nastanku sta botrovala vse večja dostopnost informacijsko-komunikacijskih tehnologij ter vse večji interes sodelovanja v demokratičnih procesih, ni.

K pojmu elektronska demokracija lahko štejemo vrsto razprav in praktičnih poskusov, ki učinke tehnologij na politične spremembe prikazujejo kot približevanja k neki novi vrsti demokracije, in sicer virtualni, digitalni, kibernetični, teledemokraciji oziroma k elektronski demokraciji.

France Vreg, ki se med drugim ukvarja s po njegovem bistvenim vprašanjem, to je, ali tehnološki potenciali varujejo ključne demokratične vrednote in spodbujajo k njihovi širitvi ali pa destimulirajo politično participacijo, ne odstranjujejo ovir med državljanom in vladajočo elito ter ne vodijo h konsenzu, vidi v ozadju različnih pojmovanj elektronske demokracije raznovrstne modele demokracije. »Nekateri se z idejo o elektronski demokraciji vračajo k idealom antične demokracije, drugi skušajo snovati novo participativno ali plebiscitarno demokracijo, tretji ostajajo v mejah predstavniške demokracije« (Vreg 2004, 277).

Trček, ki uporablja izraz virtualna demokracija, poudarja, da je za oznake, kot so virtualna demokracija, teledemokracija, digitalna demokracija, elektronska demokracija ipd., značilna podobna, če že ne identična ideja. »Uporaba novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij naj bi ob predpostavki, da se bo še naprej širila v takem obsegu, omogočila večje sodelovanje državljanov v procesu nastajanja, oblikovanja in preoblikovanja politik na različnih upravno-teritorialnih ravneh znotraj nacionalnih držav« (Trček 1997, 99).

Različna opredeljevanja e-demokracije, ki jih uporabljajo avtorji v različnih kontekstih, je Oblakova strnila takole (Oblak 2003, 4): »Komuniciranje s političnimi predstavniki in drugimi javnimi institucijami prek računalniške pošte; razpravljanje v različnih računalniško posredovanih forumih; sistematičen dostop do podatkov, ki so v javnem interesu; tehnike množičnega glasovanja prek računalniških tehnologij in javni informacijski sistemi v lokalnih skupnostih«. Ob tem ugotavlja, da na splošno velja, »da informacijski, komunikacijski, mnenjski, participativni procesi ter procesi odločanja, ob katere neizogibno trčijo konceptualizacije elektronske demokracije, niso jasno zamejeni, pač pa zadevajo različne dele družbe. Z vidika življenjskih področij gre za prepletanje zasebnih in javnih praks, z vidika družbenih akterjev pa so vanje vpletene tako politične, državne ustanove kot tudi vitalni deli civilne družbe ter državljani sami« (ibid.).

S komunikacijskimi tehnologijami prihaja do sprememb oziroma preoblikovanj za demokracijo ključnih komunikacijskih in participativnih procesov. Oblakova med drugim izpostavlja spremembo načina izražanja mnenj. Interaktivna narava računalniškega komuniciranja namreč omogoča vzpostavitev javnih razpravljalnih forumov, kjer posamezni udeleženci poljubno izmenjujejo stališča med seboj, ne da bi pri tem nujno razkrili svojo pravo identiteto. Poleg širšega razumevanja političnih akcij, glede na to, da odpira računalniško komuniciranje nove metode za politično delovanje (podpisovanje elektronske peticije, pisanje elektronske pošte politikom in drugim javnim osebam, sodelovanje v spletnih javnomnenjskih glasovanjih itd.), se spreminjata tudi način preoblikovanja dosedanjih oblik interakcij s političnimi institucijami (politični akterji prek spleta predstavljajo svoje programe in odločitve ter prispevajo k učinkovitejšemu informiranju ljudi in preprostejšemu dostopu do javnih zadev) ter način prepoznavanja političnih somišljenikov. Prek računalniških razpravljalnih forumov se oblikujejo specifične interesne skupine, ki predstavljajo svoje politične preference (ibid., 5).

Pičman Štefančičeva uporablja definicijo e-demokracije kot nove metode v demokratičnem političnem sistemu, ki »izkorišča potenciale informacijsko-komunikacijskih tehnologij za krepitev demokratičnega sodelovanja med civilno in politično sfero ter omogoča trajnosten, interaktiven in vsestranski značaj civilne participacije v oblastnih strukturah« (Pičman Štefančič 2008, 22). V nadaljevanju kot temeljne cilje vpeljave novih tehnologij izpostavlja (ibid., 24):

- omogočanje boljše informiranosti družbe,
- zagotavljanje transparentnosti oblastnega delovanja,
- razširjanje participativnih zmogljivosti za državljane,
- povečevanje deliberativnih zmogljivosti v civilni sferi.

Na Državnem portalu Republike Slovenije je poudarjena povezanost e-demokracije z aktivnostjo vlad, izvoljenih predstavnikov, političnih strank ali skupinami posameznikov, ki na spletnih straneh ponujajo različna spletna orodja, katerih osnovni namen je razviti komunikacijo med odločevalci in zainteresiranimi javnostmi, ki naj preraste v dialog oziroma posvetovanje z javnostmi.³ Zgoraj navedeni subjekti tako zainteresiranim javnostim približujejo demokratične procese, jih delajo dostopnejše in neposrednejše, omogočajo širši vpliv na politične odločitve ter povečujejo odgovornost odločevalcev in transparentnost odločanja. Kljub vsemu lahko rečemo, da to ne drži v celoti. Odločitve se namreč še vedno sprejemajo v ozkem krogu, je pa res, da so javne in dostopnejše. Do transparentnosti vsekakor manjka še velik korak.

Kot relacija med javno upravo in državljani je e-demokracija opredeljena v Strategiji e-poslovanja v javni upravi RS za obdobje od leta 2001 do leta 2004.⁴ Pri tem opredeljuje e-demokracijo kot omogočanje državljanom, da imajo večji vpliv na demokratični proces, ter izboljševanje slednjega z uporabo informacijske tehnologije. Ta opredelitev se nanaša na vse, kar je povezano z močjo glasu posameznika (sodelovanje posameznika in države ter upoštevanje posameznikovega mnenja in pobud) v državi, kot tudi na kakršno koli elektronsko izmenjavo v demokratičnem procesu. To vključuje kampanje, volitve, registracijo volivcev, glasovanje, raziskovanje javnega mnenja, komunikacije med voljenimi predstavniki in njihovimi volivci, univerzalen dostop do tehnologij v javnih knjižnicah, v omrežje povezana zakonodajna telesa in zakonodajne procese, ki zahtevajo več sodelovanja z državljani. Konkretnije je e-demokracija lahko predmet javnih razprav, povezovanja med poslanci državnega zbora, interaktivnih informativnih spletnih strani državnega zbora, snovanja parlamentarnih skupin ipd. V bližnji prihodnosti pojem e-demokracije lahko pomeni tudi vključevanje državljanov v volitve in referendumne ob uporabi internetnih tehnologij. »Po

³ Glej: <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/edemokracijaStran.euprava?pageid=536>.

⁴ To je morda vzpodbudil tudi Zakon o elektronskem poslovanju in elektronskem podpisu (ZEPEP), ki ga je Slovenija leta 2000 sprejela med prvimi na svetu.

nekaterih državah že preizkušajo takšne nove možnosti, kar bi po njihovem mnenju povečalo udeležbo na volitvah« (Silič in drugi 2001, 152–153).

Še večji pomen pripisujejo avtorji Strategije e-demokraciji v daljni prihodnosti, ko naj bi omogočila neposredno participacijo in direkten vpliv državljanov pri sprejemanju aktov in zakonov. »Tako lahko npr. vlada ali kakšna druga državna institucija sprejme določen odlok, poda nekaj opcij, med katerimi informirani državljani lahko izbirajo ter končno odločajo na temelju večine. Ni težko uvideti, da je e-demokracija kot takšna pravzaprav demokracija v pravem pomenu besede, saj glas ljudstva dejansko postane temeljno orodje odločanja – vsak državljan enakopravno ter po svoji volji in prepričanju neposredno vpliva na končne odločitve. Idealna e-demokracija v končni fazi popolnoma nadomesti parlament. Takšne prakse trenutno ni še nikjer po svetu, zdi pa se, da se bo zaradi zaprtih interesov težko uveljavila« (ibid., 153).

Steven Clift, eden vodilnih svetovnih strokovnjakov za e-demokracijo, označuje e-demokracijo kot »uporabo informacijskih in komunikacijskih tehnologij in strategij, ki jih v političnih in vladnih procesih uporabljajo demokratični akterji na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni. Demokratični akterji so vlade, izvoljeni uradniki, mediji, politične organizacije in državljani oziroma volivci. Številni menijo, da e-demokracija pomeni večjo in aktivnejšo participacijo državljanov s pomočjo interneta, mobilnih komunikacij in druge tehnologije v današnji reprezentativni demokraciji, kot tudi skozi večjo participativno ali neposredno obliko vključevanja državljanov v obravnavo javnih izzivov« (Steven Clift's E-Democracy Resource Links, 2010).

Martin Hagen v svoji opredelitvi elektronske demokracije omenja kot njene ključne elemente: demokratični politični sistem, računalnike in računalniška omrežja ter funkcije demokratičnega procesa oziroma oblike politične participacije. Elektronsko demokracijo tako definira kot »vsak demokratični politični sistem, v katerem so računalniki in računalniška omrežja uporabljeni za izvajanje ključnih funkcij demokratičnega procesa – kot so informiranje in komuniciranje, interesi artikulacije in združevanja ter odločanja«⁵ (Hagen 1997, 3).

⁵ S tem Hagen misli tako na posvetovanje kot na glasovanje.

2.1.2 E-demokracija in e-uprava

Nekateri avtorji pojma e-demokracija in e-uprava enačijo, medtem ko Bannister in Walsh poudarjata, da čeprav imata lahko omenjena pojma nekatere skupne stvari, se njuna žarišča precej razlikujejo. V e-demokraciji se, sta prepričana, pojavlja več vprašanj, med drugim glede dostopa, pravičnosti in infrastrukture, kar sicer velja tudi za e-upravo, vendar pa lahko po drugi strani govorimo tudi o razlikah, to pa na podlagi tega, da »e-demokracija postavlja temeljna vprašanja o naravi vodenja in odločanja v državi ter vlogi državljanov v teh procesih, medtem ko za e-upravo tega ne moremo reči« (Bannister in Walsh 2002, 1–2).

Če je obema, tako e-demokraciji kot e-upravi, skupno zagotavljanje informacij, pa se razhajata, opozarjata Bannister in Walsh, glede tega, kdo ima osrednjo vlogo. »Medtem ko postavlja e-demokracija v središče državljana, je na splošno osrednja figura v e-upravi stranka« (ibid., 2).

V zadnjih letih je e-uprava sprejela jezik e-poslovanja, tako zdaj vlade uporabljajo sistem za upravljanje odnosov s strankami⁶ in »precej lahko si predstavljamo e-upravo, sicer učinkovito, a z zelo malo e-demokracije« (ibid.).

Gaber omenja poleg e-demokracije in e-uprave tudi e-vladavino. Pojmi se po njegovem deloma prepletajo in izključujejo. »Za e-upravo naj bi veljalo, da je predvsem servis, ki državljanom in državljanom omogoča lažji dostop do države, njenih storitev in dejavnosti. Kot taka vstopa v polje e-vladavine. Ta sama ni nujno demokratična« (Gaber 2008, 148). Kot dokaz tej trditvi Gaber navaja despotsko e-vladavino z zglednim dostopom prebivalcev do uresničevanja pravic in dolžnosti v odnosu do države. Za e-demokracijo je tako »nujna prav njena utemeljenost vsaj v suverenosti ljudstva« (ibid.). »Osnovno pravilo demokracije je tako nujnost, da ljudstvo imenuje svoje ministre, tj. svoje magistrate« (Montesquie v Gaber 2008, 148).

⁶ CRM (angl. Customer Relationship Management)

2.1.3 Orodja e-demokracije

Z razvojem teoretičnih znanj o sodobnem demokratičnem procesu, ki je povezan s sodobnimi tehnologijami, so se razvila tudi sodobna orodja elektronske politične participacije, ki je jedro e-demokracije. Obstajajo dileme, kako doseči kar največji izkoristek demokratičnih potencialov IKT pa tudi s kakšnimi mehanizmi.

Slovenski spletni portal E-participacija.si opredeljuje kot cilj posameznih orodij krepitev politične participacije državljanov v kontekstu predstavniške demokracije kot tudi spodbujanje participativne, deliberativne in drugih neposrednih oblik državljanskega vključevanja v procese demokratičnega sprejemanja odločitev o javnih zadevah. Glede na namen navaja naslednja orodja:

- informacijska (e-dostop in spletne oglasne deske),
- komunikacijska (e-posvetovanja, e-ankete, e-peticije, e-forumi, politični spletni dnevnik, spletne klepetalnice),
- odločevalska (e-glasovanje/e-volitve, e-referendum, e-seje vlade).

Na podlagi takšne kategorizacije je tako že vnaprej jasna ključna dimenzija e-orodja. Namen informacijskih orodij je povečevati preglednost političnega sistema, komunikacijska orodja so namenjena krepitevi neposredne vključenosti in soudeležbe državljanov ter izboljšanju kvalitete javnega mnenja, krepitev soodločanja oziroma soglasja državljanov pa je namen odločevalskih orodij (Delakorda 2008).

Spletni portal E-demokracija predstavlja tudi sicer v strokovni literaturi najpogosteje omenjena e-demokratična orodja (Kvas 2005):

- E-dostop: je najosnovnejše e-orodje, hkrati pa strogo pasivno, saj državljanom omogoča zgolj oskrbo z informacijami.
- E-posvetovanje/e-anketa: to orodje omogoča državljanom, da izražajo svoja mnenja o javnih zadevah, ki so vnaprej opredeljena s strani javne oblasti. Aktivnost javnosti je omejena zgolj na individualno izjasnjevanje o neki javni zadevi, za katero so že vnaprej določeni možni odgovori.
- E-peticija: to orodje omogoča državljanom glede na javno oblast večjo aktivno vlogo kot prejšnja orodja. Daje jim možnost oblikovanja peticije oziroma možnost izražanja

podpore peticiji. Še vedno pa je državljanom kot podpisnikom peticije omogočeno le individualno opredeljevanje za ali proti.

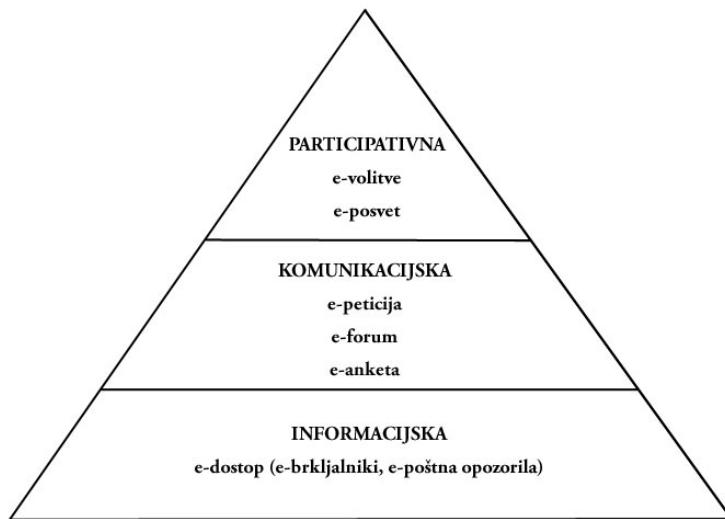
- E-forum: državljanom dopušča medsebojno izmenjavo individualnih političnih in drugih stališč o določeni javni zadevi, in sicer o odločitvi, programu, načrtih, politikah, normativnih aktih itd. Cilj orodja je okrepiti proces oblikovanja državljanskih mnenj s pomočjo deliberativnega soočanja pred sprejemanjem političnih odločitev, po njem ali neodvisno od njega. Državljeni imajo možnost odpiranja tem razprav ter sodelujejo pri soočanju in oblikovanju možnih rešitev javnega problema.
- E-konzultacije: omogoča vključevanje različnih javnosti, ekspertov oziroma interesnih skupin, nevladnih organizacij in drugih javnih in političnih akterjev, ki imajo možnost komentiranja posameznih tem, o katerih se sprejemajo odločitve na določenih področjih. Cilj orodja je gojiti participativno/kooperativno kulturo z opogumljanjem splošne javnosti, interesnih skupin in ekspertov, da sodelujejo v odločevalskem procesu. Omogoča že visoko stopnjo e-demokracije, saj ne gre zgolj za izražanje mnenj, ampak za vključenost državljanov v odločevalski proces.
- E-referendum: omogoča državljanom direktno udeležbo v odločevalskem procesu. Če je udeležena večina državljanov, lahko govorimo o odločitvah, ki so obvezujoča za javno oblast. Cilj orodja je ponuditi državljanom možnost aktivnega in neposrednega soodločanja o specifičnih javnih rešitvah.
- E-glasovanje: predstavlja digitalizacijo volilnega procesa. Orodje je namenjeno občanom kot volivcem, ki lahko s pomočjo sodobnih tehnologij volijo svoje politične predstavnike, njegov cilj pa je doseči večjo udeležbo občanov v volilnem procesu.
- Spletni dnevnik: državljanom ponuja možnost izražanja političnih stališč in komentiranja le-teh. Prispeva h krepitvi politične udeležbe in širjenju politične svobode s sporočanjem, nagovarjanjem in izobraževanjem.

Pičman Štefančičeva omenja tri koncepte delitev e-orodij (2008, 54–55): delitev, pripravljena pod okriljem Organizacije združenih narodov, participativna e-orodja razmejuje na informativno, posvetovalno in odločevalno skupino; OECD izpostavlja naslednje okvirne skupine e-orodij: informacijsko, posvetovalno in aktivno participativno; kategorizacija Pippe Norris pa e-orodja deli na informacijsko, komunikacijsko in akcijsko skupino.

Do vseh treh konceptov je Pičman Štefančičeva kritična. Očita jim pomanjkljivosti, češ da se prekrivajo in posledično ne zagotavljajo vpogleda v ključne demokratične komponente e-orodij. Sama zato kot primernejšo predlaga klasifikacijo na podlagi neposrednega vložka sodelujočih. Omenjena sistematizacija na eni strani upošteva naravo aktivnosti soudeležencev kot tudi njihov prispevek k demokratičnosti in odprtosti odločevalskih struktur. E-orodja deli v naslednje tri skupine (ibid., 57):

- Informacijska e-orodja: v to skupino sodijo zlasti raznovrstne oblike e-dostopa. Značilnost teh orodij je, da se nanašajo na diseminacijo na eni in na konzumacijo informacij na drugi strani, pa naj bodo njihovi avtorji državljani oziroma civilne družbe ali pa oblastniki.
- Komunikacijska e-orodja: na obeh straneh, tako na strani civilne družbe kot države, je prisotno aktivno sodelovanje, pri tem civilna sfera še ni enakopravni udeleženec v odločevalskih procesih oziroma še ni predvidene neposredne povezave med delovanjem in končno sprejeto odločitvijo. V to kategorijo se uvrščajo e-forumi, e-petitione in e-ankete.
- Participativna e-orodja: gre za številne interakcije med civilno družbo in oblastmi, ki terjajo aktivno vključitev sodelujočih, hkrati pa predvidevajo odzivnost oblasti, med drugim lahko celo v smislu brezpogojne zavezanosti izražene volje. V to kategorijo se uvrščajo predvsem formalno urejene oblike e-posvetovanj ter e-referendumi in e-volitve.

Slika 2.1: Piramidalna hierarhična struktura orodij e-demokracije⁷

Vir: Pičman Štefančič (2008, 57).

2.1.4 Pričakovanja in meje e-demokracije

Pri preučevanju pomena oziroma pričakovanj glede informacijsko-komunikacijske tehnologije prihaja do razlik pri ocenjevanju njenega vpliva na demokracijo, tj. v smislu poudarjanja krepitve ali omejevanja demokracije, poleg tega pa je pomembno tudi, na podlagi česar prav tako prihaja do različnih ocen, »na kakšen model se opirajo in h kateremu težijo«⁸ (Oblak 2003, 15).

Zagovorniki različnih modelov demokracije imajo pred očmi različne cilje, ki naj bi jih dosegli z uporabo nove tehnologije.

Največji potencial, ki ga vidijo politične stranke in državne (politične) institucije kot glavni zagovorniki IKT v smislu sredstva za doseganje večje učinkovitosti in dostopnosti javnosti oziroma državljanov do uveljavljene forme predstavniške demokracije, je v izboljševanju

⁷ Klasifikacija orodij e-demokracije, kot jo predlaga Pičman Štefančičeva.

⁸ Oblakova v tem primeru govori o računalniški tehnologiji.

predstavniške demokracije. Obstaja tudi koncept elektronske demokracije, ki je oblika neposredne demokracije z uporabo elektronskih medijev, npr. računalniških omrežij, ki ga udejanja večina nevladnih spletnih strani. Treba pa je omeniti še dva podkoncepta: »prvi (neposredna demokracija) predvideva odpravo predstavniških institucij in političnih strank, do katere naj bi prišlo zaradi neposrednega dogovarjanja med državljani in vlado. Drugi (participativna demokracija) pa ne predvideva popolne odprave predstavništva. V tem primeru naj bi uveljavitev elektronske demokracije pomagala pri olajšanju prenosa političnih informacij in odziva nanje med političnimi predstavniki in državljani oziroma kritično javnostjo ter dvignila stopnjo legitimnosti odločitvam, politikam in programom. V obeh primerih je glavni cilj povečanje stopnje politične participacije« (Becker v Lukšič 2003, 6).

Da je različnim podobam elektronske demokracije, in to ne glede na želene cilje, skupna ideja o povečanju politične udeležbe, ugotavlja tudi Oblakova, ko navaja posamezne cilje, ki jih zasledujejo zagovorniki posameznih tipov demokracije. »Zagovorniki plebiscitarne demokracije izpostavljajo predvsem možnosti za odprt dostop do informacij in volilnih procedur; predlagatelji neposredne demokracije poudarjajo zahtevo po spremenjenih oblikah in novih mehanizmih za izvajanje množičnih dejavnosti; zagovorniki deliberativne oblike demokracije pa se pogosteje sklicujejo na potrebo po povečani vlogi mnenjskih in razpravljalnih procesov v kontekstu računalniško posredovanih okolij« (Oblak 2003, 75).

Glede na izkušnje, je prepričana Oblakova, elektronska demokracija »ni projekt, ki bi tekmoval z obstoječimi demokratičnimi sistemi, temveč je kompatibilen z obstoječimi institucijami, pri čemer je najpogosteje zastavljen tako, da bi popravil izbrane pomanjkljivosti slednjih« (ibid., 135). Kot svojevrsten sui generis informacijske dobe, ki pod demokratično držo združuje različne poglede in odpira vrata novim razmislekom o vsebinski krepitvi demokratičnih modelov, opredeljuje e-demokracijo s podporo transparentnosti in informiranosti, participacije ter deliberativnosti Pičman Štefančičeva. Ta se glede na privzeto definicijo e-demokracije, katere bistven pomen je predvsem v krepitvi demokratičnega sodelovanja med civilno in politično sfero, ne omejuje na noben uveljavljen demokratični model. O e-demokraciji govori kot o hibridu, ki lahko »svoje potenciale ponudi kateremu koli modelu demokracije, če ta podpira razširjene možnosti neposrednega odločanja državljanov, večjo informiranost, intenzivnejše vključevanje civilne sfere, odprte komunikacijske kanale, posvetovanje in javno razpravo« (Pičman Štefančič 2008, 22–23).

Ideja ali celo zahteva po večji politični participaciji je običajno povezana s pričakovanjem, da postanejo možnosti za vplivanje na odločitve vladnega ali administrativnega sistema učinkovitejše (Fuchs, Guidorossi in Svensson v Oblak 2003, 75).

V najsplošnejšem smislu je politična udeležba možnost zasebnih državljanov, da znotraj različnih področij družbenega življenja vplivajo na procese sprejemanja odločitev, oziroma priložnost za politično participacijo je pravzaprav »priložnost za večino zasebnikov (v primerjavi z javnimi uradniki in izvoljenimi politiki), da so udeleženi v procesu, s katerim se izbirajo politični voditelji ter oblikujejo in uresničujejo vladne politike« (Brezovšek 1995, 202). Kot glavne oblike politične participacije Brezovšek med drugim navaja (ibid., 203):

- glasovanje na lokalnih in državnih volitvah,
- glasovanje na referendumih,
- agitiranje in sodelovanje v volilni kampanji,
- aktivno članstvo v strankah,
- aktivno članstvo v skupini pritiska,
- sodelovanje v demonstracijah, štrajkih s političnimi cilji ipd.,
- različne oblike državljanske nepokorščine,
- različne oblike skupnega delovanja na lokalni ravni.

Izziv obstoječim razumevanjem politične participacije pomeni razširitev obstoječega prizorišča za javno participacijo v nova digitalna okolja s še bolj interaktivnimi delovanji. Poleg komunikacijskih tokov so tudi novi participacijski procesi vpeti v rešitve, ki jih ponujajo sodobne tehnologije, to pa so preprost dostop, individualizirano določanje pogojev in obsega uporabe, interaktivnost itd. Z novimi komunikacijskimi tehnologijami prihaja tudi do sprememb pojmovanja politične participacije. Opirajo se nove možnosti, politične dejavnosti so preprostejše, udobnejše, spreminjajo se pogoji za kolektivno delovanje, v smislu učinkovitejšega združevanja horizontalne in vertikalne izmenjave (Oblak 2003, 75).

Ko govorimo o vprašanju, kako doseči večjo vključenost različnih družbenih in političnih akterjev, je velikih pričakovanj deležna računalniška tehnologija, še posebej internet. Davis in Owenova mu pripisujeta več političnih funkcij, in sicer (Davis in Owen v Oblak 2003, 75–76):

- dostop do novic in političnih informacij, ki doslej niso bile dostopne tako preprosto,

- povezovanje med javnimi uradniki in državljani prek različnih spletnih strani,
- vzpostavljanje forumov za politično razpravljanje,
- zbiranje stališč in ocenjevanje javnega razpoloženja, s čimer je omogočen takojšnji odziv na dogodke in stališča.

V zvezi z internetom oziroma pričakovanji, da bo njegov razmah za politično življenje pomenil neposrednejšo obliko demokracije, pa velja poudariti, da taka pričakovanja temeljijo na predpostavki, da imajo državljani do tehnologije neomejen dostop. Ta pa je lahko vprašljiv, vendar več o tem v enem od naslednjih poglavij.

Vreg, ki se sprašuje, ali bo imela informacijska tehnologija negativne učinke na demokratizacijo družbe ali pa bo prispevala k razvoju novih oblik komunikacijske povezanosti in demokratizacije družbe, poudarja zgodovinsko izkustvo, namreč, da »nova tehnologija sama po sebi še nikoli v zgodovini človeštva ni vodila v nove oblike politične demokracije« (Vreg 1990, 11). Po njegovem ni mogoče suvereno trditi, da bodo socialne implikacije nove tehnologije vodile k demokratizaciji družbe. »To še vedno ostaja naloga naprednega človeštva« (ibid., 325).

Nekateri na podlagi izkušenj ugotavljajo, da so se pričakovanja o e-demokraciji kot sistemu, ki naj bi omogočil preporod neposredne demokracije, izkazala za pretirana. »Nove IKT so se potrdile predvsem kot orodja, ki lahko učinkovito odprejo in razširijo participativne možnosti, pri tem pa ne posegajo bistveno v samo naravo institucionalne ureditve,« je prepričana Pičman Štefančičeva, ki tako e-demokracijo prej kot zamenjavo obstoječih političnih modelov vidi predvsem kot koncept, ki lahko demokratično podpre in okrepi obstoječe tradicionalne modele družbene ureditve oziroma prispeva k učinkoviti nadgradnji obstoječih modelov predstavniške demokracije (Pičman Štefančič 2008, 21).

Vsekakor od tehnologije ne smemo in ne moremo pričakovati preveč. To poudarja tudi Gaber, ki opozarja, da e-demokracija ni paličica, s katero bi razrešili težave sodobnih liberalnih demokracij. Po njegovem »prevelika pričakovanja, da bi nove tehnologije lahko odpravile meje predstavniške demokracije in oblikovale postopen prehod sodobnih demokracij v neposredne demokracije, precenjujejo moč tehnologije in podcenjujejo zapletenost procesa koncipiranja in udejanjanja politične enakosti« (Gaber 2008, 147).

Če je Gaber torej prepričan, da e-demokracija ne pomeni razrešitev težav sodobne demokracije, prevelikih pričakovanj nima niti Oblakova. Poudarja, da e-demokracija »v nobenem primeru ne more biti obljubljena dežela« (Oblak 2003, 136).

V zvezi z idejo e-demokracije so se uveljavili številni pomisleki, od katerih bi veljalo upoštevati naslednje (Buchstein v Oblak 2003, 136):

- Stratifikacija. Zaradi neenake porazdelitve tehničnih znanj in finančnih virov bo elektronska demokracija še zaostрила družbeno stratifikacijo. To lahko pomeni, da bo neenak dostop do interneta določal porazdelitev političnih informacij.
- Komercializacija. Internetu se je s porastom števila podjetij in z razmahom tržne logike že začel spreminjati značaj, ki pa še nima razvitih mehanizmov, da bi takšne procese zaježil.
- Panoptifikacija. Premik političnih in vsakdanjih komunikacijskih praks v računalniška omrežja oblastem in tržnim podjetjem omogoča možnosti nadziranja.
- Razstvarjenje. Komuniciranje s pomočjo novih računalniških omrežij lahko vodi v vse večje odmikanje uporabnikov od družbene in fizične stvarnosti.

Na eni strani tako e-demokracija prinaša rešitev protislovij in nasprotij demokratičnih oblik vladavine, po drugi pa prinaša nove zaplete. Med trenutnimi problemi e-demokracije nekateri navajajo naslednje (Silič in drugi 2001, 53):

- dejanska (ne)obveščенost posameznikov kot temelj verodostojnosti za njihovo odločanje,
- interesi posameznikov na oblasti,
- trenutna nenaklonjenost ljudstva do volitev prek interneta,
- informacijska tehnologija je izpostavljena zlorabam (verodostojnost sodelujočih, zloraba podatkov)
- preobremenjenost sistemov ob aktivnem sodelovanju množice.

Po letih hitrega razvoja IKT, ki nas je s svojimi dosežki bolj ali manj zaslepljujoče fascinirala, prihajajo leta streznitve, je prepričana Polona Pičman Štefančič. Kljub temu poudarja tudi prednosti, ki naj bi jih prinašala omenjena tehnologija. Namreč, orodja, ki jih ponujajo, lahko oblasti približajo svojim državljanom, omogočijo lahko bolj odprto delovanje predstavniških teles in izpolnjujejo pogoje za bolj pluralno oblikovanje stališč, usmeritev in odločitev. Kljub

temu poudarja tudi slabosti IKT za demokratične procese, slednje namreč IKT izpostavlja vrsti nevarnostim, med drugim glede varnosti in zaščite digitalne sfere, internetnega okolja, problematike pretiranega družbenega nadzora, nove oblike digitalne kriminalitete (Pičman Štefančič 2008, 17–21).

Trček na osnovi najizrazitejših primerov t. i. virtualne demokracije kritično ugotavlja, da informacijska tehnologija sama ne ponuja rešitve problema politične participacije, lahko pa z virtualizacijo sodelovanja omogoči novo dinamiko političnega (so)odločanja. Po njegovem je zagotovitev večje politične participacije z uporabo kibernetkega prostora kot novega medija oz. prostora za politično združevanje možna po načelih civilnodružbenega povezovanja (voluntarističnih) skupin in posameznikov glede na skupni interes pri reševanju konkretne skupne problematike. »Ta virtualizirana omrežja civilnodružbenega pritiska bi omogočala večjo pariteto vlog med tako organiziranimi meščani oz. državljani in nosilci družbene moči« (Trček 1997, 114).

Da pa bi postal informacijski sistem prostor politične participacije, oziroma, kot meni Trček, da bi imela kibernetki prostor v luči demokracije večji učinek, je treba »predvsem zagotoviti 'kolonizacijo' s strani t. i. 'navadnih državljanov' in jim omogočiti (re)socializacijo v njem.« Za uresničitev univerzalnega dostopa je treba (Trček 1997, 114):

- zagotoviti možnost dostopa za vse, ne glede na prostorsko lokacijo oziroma različne populacijsko-strukturalne prikrajšanosti,
- ponuditi uporabo omrežja najširšemu krogu uporabnikov z uvajanjem možnosti za zadovoljevanje potreb različnih skupin uporabnikov,
- omogočiti usposabljanje in podporo pri uvajanju ter uporabi univerzalno zasnovanega sistema,
- zagotoviti uporabnost sistema v primerjavi z že obstoječimi informacijsko-servisnimi sistemi.

Gaber poudarja, da je vse bolj utemeljeno mnenje, da domišljeno prakticirana e-demokracija omogoča posodobitev in poglobitev procesov demokratičnih konceptualizacij in odločitev (Gaber 2008, 147).

Tako kot sam izraz e-demokracija nima enoznačnega pomena, tudi vprašanje glede njenih prednosti in slabosti, ki jih prinaša s seboj, torej nima dokončnega odgovora. V zvezi s tem se zdi primerna ugotovitev Andrewa Feenberga, ki ga navaja tudi Oblakova in ki pravi, da »tehnologija ni določujoča usoda, o kateri se moramo odločiti bodisi za bodisi proti, temveč izziv naši politični in družbeni kreativnosti« (Feenberg v Oblak 2003, 138).

Medtem pa Steven L. Clift prepušča usodo informacijsko-komunikacijske tehnologije v smislu njenega vpliva na demokracijo novi generaciji uporabnikov interneta. Kot pravi, z IKT »lahko poglobimo demokracijo in zagotovimo širše sodelovanje. Gre za realne možnosti novih medijev, ne le za njihov potencial. Pa se bodo te trenutne prakse, ki so bolj izjema kot pravilo, razširile? Odgovor na to vprašanje bo izziv novi generaciji uporabnikov interneta, ki se bo ukvarjala z razvojem demokracije« (Steven L. Clift 2004, 37).

Da je potencial, ki ga v kontekstu širitve demokracije ponuja internet, odvisen od državljanov samih, je prepričan tudi Corrado. Demokratične možnosti, ki jih ponuja internet, so tako po njegovem odvisne predvsem od »pripravljenosti velikega števila državljanov, da izrabijo možnosti, ki jih ponuja to izjemno orodje za njihovo sodelovanje v političnih razpravah, da postanejo boljše informirani volivci in bolj del družbenega dogajanja« (Corrado v Ferfila in Kos 2002, 228).

3 E-VOLITVE (ELEKTRONSKE VOLITVE)

Z vse širšo uporabo interneta in njegovim prodorom na različna področja našega življenja, predvsem v poslovanje in upravljanje, je povsem razumljivo, da se je začelo široko razpravljati tudi o njegovi uporabi v procesu volitev. V tem smislu razmišlja tudi Pippa Norris, ki ugotavlja, da so e-volitve »logičen podaljšek razvoja na področju poslovanja in upravljanja« (Norris 2004a, 14).

Uvedbo e-volitev številni navajajo kot enega zelo pomembnih projektov, Pičman Štefančičeva pa celo kot enega »najodgovornejših procesov, saj je uspešna uvedba tega sistema paradni konj vseh e-demokratskih orodij« (Pičman Štefančič 2008, 79).

Tako pri nas kot v tujini, kjer se z uvajanjem e-volitev ukvarjajo od leta 2000, pa se postavljajo številna vprašanja in dileme, povezane z možnostjo uporabe IKT, predvsem kar zadeva zanesljivost, transparentnost in družbeno sprejemljivost novega načina glasovanja.

Ko govorimo o e-volitvah oziroma o e-glasovanju, je bistvena njegova postavitev v širši kontekst obravnave. Na e-volitve tako ne smemo gledati zgolj s tehničnega vidika, ampak je treba v razpravah o njihovi uvedbi razumeti in upoštevati tudi pravni, sociološki in politološki vidik.

Pri tem ni pomemben zgolj vpliv IKT na volilni sistem, ampak gre po drugi strani tudi za vplivanje ljudi oziroma volivcev na samo tehnologijo oziroma njen razvoj. Na to opozarja tudi Lukšič, ki poudarja, da »razmerja med tehnologijo, ki spreminja naravo določenih procedur v volilnem sistemu in procesu, in pa ljudmi, izvajalci in volivci, ne gre razumeti le v smeri pasivnega prilagajanja ravnanj ljudi, temveč tudi ljudje, državljani, volivci, politične skupine s svojimi stališči, prepričanji, navadami, hotenji, željami in pričakovanji vplivajo na razvoj te tehnologije (spodbujajo ali zavirajo) in na njeno aplikacijo v volilni sistem« (Lukšič 2007, 86).

V nadaljevanju bomo tako govorili o možnostih, pričakovanjih, predvsem pa posledicah, ki bi jih imela uvedba informacijsko-komunikacijske tehnologije oziroma interneta v volilni

proces. Za lažje razumevanje pomena uvedbe IKT za samo naravo dosedanjih procesov volitev bomo najprej opredelili slednje.

3.1 POJEM IN POMEN VOLITEV/E-VOLITEV

3.1.1 Volitve kot bistvo političnega procesa

Volitve so najpogosteje obravnavane kot »srčika političnega procesa«, ugotavlja Brezovšek in pojasnjuje, da »najbrž nobeno vprašanje v politiki ni tako pomembno, kot je vprašanje, ali smo in kako smo izvolili politike, ki nam 'vladajo'« (Brezovšek 2002, 51). Pri tem volitve niso pomembne zgolj s stališča volivcev, ampak tudi tistih, ki jih volimo, med drugim torej za politične stranke, za katere je rezultat volitev »življenjskega pomena« (Boh 2002, 95).

Volitev ni mogoče opredeljevati zgolj kot mehanizem za javno odgovornost, prav tako tudi ne kot zgolj sredstvo za zagotavljanje političnega nadzora, ampak kot »dvostransko cesto, ki zagotavlja tako vladi kot ljudstvu, eliti in množicam, možnost, da vplivajo drug na drugega« (Brezovšek 2002, 51).

Brezovšek, ki v prispevku Volitve in politično predstavništvo analizira različne vidike povezanosti oziroma soodvisnosti med volitvami in političnim predstavništvom, ugotavlja, da so »volitve splošno sprejeta osnova in tipična oblika vzpostavljanja funkcije političnega predstavništva« (ibid., 58), pri čemer glede slednjega poudarja, da ni »nekakšen neposrečen kompromis med idealom neposredne demokracije in kaotično moderno stvarnostjo« (ibid., 54).

Kot enega najpomembnejših izrazov ljudske suverenosti ter kot nujni pogoj za demokratično oblikovanje najpomembnejših državnih organov, zlasti predstavniškega telesa, označuje volitve v sodobnem pojmovanju demokracije Grad. »Z vidika razmerja med državljani in državno oblastjo omogočajo državljanom neposredni vpliv na oblikovanje in izvrševanje državne oblasti. Z njimi državljani izbirajo osebe, ki bodo izvrševale oblast prek zakonodajnega telesa. Obenem so pogosto tudi edini dovoljeni, institucionalni kanal vpliva in

nadzorstva družbe nad izvrševanjem oblasti. Prek svojih izvoljenih predstavnikov skrbijo državljani tudi za nadzorstvo nad delom vlade« (Grad 1990, 7).

Na splošno bi lahko rekli, da so volitve pomembne predvsem iz dveh razlogov:

- so način izbire političnega vodstva (predstavnikov ljudi),
- so metoda za nadzor in naložitev odgovornosti političnim voditeljem v parlamentu in vladi,⁹ ki morajo zato kot predstavniki ljudi delovati v njihovem interesu po svojih najboljših močeh, če želijo biti ponovno izvoljeni.

3.1.2 E-volitve kot novi način glasovanja

Čeprav nekateri pod izrazom e-volitve (elektronske volitve), s katerimi naj bi volivcem povečali dostopnost do volilnega procesa oziroma povečali volilno udeležbo, poleg tega pa zagotovili tudi hitrejše, cenejše in učinkovitejše izvajanje volitev ter preštevanje glasov itd., oziroma pod izrazom e-glasovanje (elektronsko glasovanje) razumejo predvsem volitve z nenadzorovanih računalnikov prek interneta, torej od doma, pa elektronskega glasovanja še zdaleč ne moremo omejiti zgolj na tako ozko pojmovanje. Osebni računalnik (internet) je namreč le ena od možnosti oddaje glasu.

Poleg tega ne moremo z izrazom e-volitve označevati tudi zgolj volitev, kjer lahko volivci glasujejo s pomočjo elektronske naprave na klasičnem volišču.

Še najsprejemljivejša se zdi širša opredelitev, ki jo navajata tudi Jesenšek in Lukšič (2008, 64), in sicer, da je e-glasovanje »glasovanje s pomočjo elektronskih medijev, med katere sodijo telefoni, mobilni telefoni, internet, elektronske glasovalne postaje (kioski), sistemi direktnih elektronskih zapisov (DRE oz. touchscreen glasovanje¹⁰) ipd.«

Podobno opredelitev je mogoče zaslediti že v študiji Ustavno-pravni in politološki vidiki uvajanja e-volitev v RS, v kateri so analizirane možnosti njihove izvedbe pri nas. V študiji so

⁹ V demokraciji lahko volivci zamenjajo vodstvo in izvolijo nove.

¹⁰ Gre za e-glasovanje s pomočjo elektronskih glasovalnih naprav, nameščenih na volišču, ki delujejo na dotik zaslona.

navedeni naslednji mediji oziroma naprave, prek katerih lahko volivec glasuje (Grad in ostali 2004, 37):

- elektronska glasovalna skrinjica na volišču,
- elektronski glasovalni terminal, ki je na javnih mestih,
- elektronsko glasovanje na daljavo prek različnih internetnih terminalov,
- osebni računalnik doma (internet),
- mobilni telefon prek tekstovnega sporočila SMS,
- mobilni telefon prek WAP-tehnologije,
- digitalna televizija (DTV).

Internetno glasovanje ter glasovanje prek elektronskih glasovalnih naprav na voliščih sta torej v tem smislu le del širšega pojmovanja elektronskega glasovanja.

V Sloveniji se, ko se javno govori o uvedbi e-volitev, misli zgolj na glasovanje prek interneta in mobilnega telefona, čeprav je, gledano širše, do uvedbe e-volitev že prišlo.¹¹

So pa še druga razumevanja pojma elektronske volitve, v smislu njihove obsežnosti. Nekateri razumejo elektronske volitve zgolj kot informacijsko podporo volilnim postopkom, spet drugi tudi kot dejansko elektronsko glasovanje in ugotavljanje volilnega izida.

Zasnova študije izvedljivosti elektronskih volitev (2003) govori o različnih možnostih uvedbe elektronskega glasovanja, pri čemer lahko to pomeni različne načine uporabe IKT, od uporabe posebne opreme namesto glasovnic na samih voliščih do izenačevanja elektronskega glasovanja na daljavo s klasičnim (papirnatim) glasovanjem volivca na volišču. Študija omenja tudi različne variacije, ki so mogoče znotraj omenjenih možnosti. Elektronsko glasovanje je omogočeno na sam dan volitev ali pa gre zgolj za nekatere informatizirane

¹¹ Državni zbor je leta 2006 sprejel določbo, po kateri imajo invalidi možnost glasovanja s pomočjo posebnih elektronskih naprav, nameščenih na voliščih. Omenjena novela Zakona o volitvah v Državni zbor je stopila v veljavo avgusta 2006. 79.a člen Zakona o volitvah v državni zbor tako določa, da okrajna volilna komisija za območje okraja »določi najmanj eno volišče, ki je dostopno invalidom. Volivci, ki želijo glasovati na tem volišču, morajo to svojo namero sporočiti okrajni volilni komisiji najpozneje tri dni pred dnem glasovanja. Na tem volišču lahko volilna komisija omogoči glasovanje s posebej prilagojenimi glasovnicami in glasovalnimi stroji.«

oblike glasovanja, kot so predčasno glasovanje, glasovanje po pošti oziroma glasovanje iz tujine.

Zelo široka je opredelitev Odbora ministrov Sveta Evrope, ki je v svojih priporočilih državam članicam glede pravnih, operativnih in tehničnih standardov za e-glasovanje slednjega opredelil kot »volitve, ki vključujejo uporabo elektronskih sredstev v najmanj eni od faz oddaje glasu« (Recommendation Rec (2004)11).

Široko opredelitev uporablja tudi OVSE, ki v pisni podlagi za pripravo smernic za opazovanje e-volitev privzema razlago, ki zajema »vso tehnologijo za glasovanje, štetje ali tabeliranje izbire volivca v elektronskem smislu« (2008, 6).

Nasprotno se Gaber (2008) omejuje zgolj na postopke oddaje glasu v procesu političnega odločanja v ožjem pomenu besede oziroma na fazo volitev, v kateri volivci v celoti neposredno sodelujejo, in sicer prek računalnika.¹²

Sicer pa se na splošno, ko govorimo o izražanju volje prek računalnika, omenjata dve obliki glasovanja:

- elektronsko glasovanje, pri katerem računalnik¹³ beleži voljo na volišču,¹⁴
- elektronsko glasovanje izven volišča.¹⁵

V zvezi s tem lahko govorimo tudi kot o e-glasovanju:

- v nadzorovanem okolju,¹⁶
- v nenadzorovanem okolju.¹⁷

¹² Ko govori o računalnikih, načeloma privzema, da je mogoče podobno glasovanje opraviti tudi prek mobilnega telefona.

¹³ Uporablja se tudi izraz glasovalna naprava oziroma posebej prilagojen računalnik, ki volivcu omogoča oddajo glasu s pomočjo tipkovnice, miške ali zaslona, občutljivega na dotik.

¹⁴ Za e-beleženje glasov na volišču nekateri uporabljajo tudi izraz e-strojno glasovanje.

¹⁵ V tem primeru lahko govorimo tudi o glasovanju na daljavo (remote voting) oziroma o e-glasovanju na daljavo, ki je ožja kategorija kot e-glasovanje (glej Jesenšek in Lukšič, 2008, 64). Običajno glasovanje na daljavo pri nas in po svetu pomeni glasovanje po pošti.

¹⁶ V to kategorijo sodi npr. glasovanje prek računalnika na volišču.

Pri e-glasovanju je tako pomembno, kdaj glasujemo, kje glasujemo in kako glasujemo (glej tabelo spodaj).

Tabela 3.1: Glasovanje glede na čas, okolje in način oddaje glasu

	Nadzorovano okolje		Nenadzorovano okolje	
	Papirnato glasovanje	Elektronsko glasovanje	Papirnato glasovanje	Elektronsko glasovanje
Predčasno glasovanje	Glasovanje s tradicionalno papirnato glasovnico na volišču	E-glasovanje na volišču s pomočjo računalnika z zaslonom na dotik, z miško ali s tipkovnico	Glasovanje izven volišča (glasovanje po pošti)	E-glasovanje izven volišča (internet, SMS itd.)
Glasovanje na dan volitev¹⁸	Glasovanje s tradicionalno papirnato glasovnico na volišču ali doma ¹⁹	E-glasovanje na volišču s pomočjo računalnika z zaslonom na dotik, z miško ali s tipkovnico	Glasovanje izven volišča (glasovanje po pošti) ²⁰	E-glasovanje izven volišča (internet, SMS itd.) ²¹

Povzeto in dopolnjeno, vir: Karlsen in drugi v Aardal in drugi (2006, 22).

¹⁷ O glasovanju v nenadzorovanem okolju govorimo v primeru glasovanja prek interneta od doma oziroma prek mobilnega telefona.

¹⁸ Pri nas Zakon o volitvah v Državni zbor v svojem 16. členu določa, da se za dan glasovanja določi nedelja ali drug dela prost dan.

¹⁹ 83. člen Zakona o volitvah v državni zbor določa: »Volivci, ki se zaradi bolezni ne morejo osebno zglediti na volišču, v katerem so vpisani v volilni imenik, lahko glasujejo pred volilnim odborom na svojem domu. To morajo sporočiti okrajni volilni komisiji najkasneje tri dni pred dnevom glasovanja«.

²⁰ Glede glasovanja po pošti pri nas velja 81. člen Zakona o volitvah v Državni zbor, ki pravi, da se glasovanje po pošti opravi pred dnevom, ki je določen z razpisom kot dan glasovanja.

²¹ Kot bomo videli v nadaljevanju, se Estonija ni odločila za tako glasovanje.

E-glasovanje prek računalnika na volišču, ki naj bi olajšalo štetje glasov, pri tem pa zmanjšalo možnost zlorab, uporabljajo v ZDA, v Evropi, med drugim pa so ga že uporabili tudi v Nemčiji, Belgiji, Avstriji, na Nizozemskem in drugod.

E-glasovanje na daljavo oziroma remote voting naj bi kot prvi uporabili Američani oziroma ameriški astronaut David Wolf, ki je leta 1997 iz vesoljske postaje Mir svoj glas oddal prek e-pošte. Od takrat so ga v nekaterih državah uvedli poskusno, ponekod zgolj na lokalni ravni, kot npr. v Veliki Britaniji, nekateri Nizozemci so leta 2004 na ta način glasovali v Evropski parlament, Estonci, po katerih naj bi se zgledovali tudi Slovenci, pa so ga od leta 2005 izvedli že štirikrat.²²

²² V vseh štirih primerih je šlo za zavezujoče rezultate. Leta 2007 so Estonci izvedli e-volitve na državni ravni celo kot prvi na svetu. Več o tem v nadaljevanju.

Tabela 3.2: Države in e-glasovanje²³

	Države
Načrtovana in poskusno izvedena e-glasovanja s pravno nezavezujočimi rezultati	Argentina, Azerbajdžan, Belorusija, Bolgarija, Čile, Češka, Finska, Grčija, Italija, Južna Afrika, Južna Koreja, Latvija, Litva, Mehika, Nepal, Nigerija, Norveška, Poljska, Portugalska, Romunija, Slovaška, Španija, Švedska
Uspešno izvedeno e-glasovanje (glasovalni stroji) s pravno zavezujočimi rezultati	Avstralija, Brazilija, Francija, Indija, Japonska, Kanada, Kazahstan, Nizozemska, ²⁴ Peru, Rusija, Venezuela, ZDA, Združeni arabski emirati
Uspešno izvedeno internetno glasovanje z zavezujočimi rezultati	Avstrija, Kanada, Estonija, Francija, Japonska, Švica
Ustavljene projekti e-glasovanja	Irska, Nemčija, Nizozemska, Združeno kraljestvo

Povzeto in prirejeno po Competence Center for Electronic Voting and Participation (<http://www.e-voting.cc/files/e-voting-map-2010>) in Ace (<http://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/countries>).

²³ S tem mislimo e-glasovanje (strojno in internetno), ki ga šele načrtujejo, poskusno izvajajo ali celo že uporabljajo z zavezujočimi rezultati.

²⁴ Nizozemska naj bi imela po nekaterih podatkih celo največ izkušenj s strojnim glasovanjem. »Po nam znanih podatkih ima Nizozemska najdaljšo tradicijo e-strojnega glasovanja na svetu (...).« (Svensson v Gaber 2008, 150).

3.2 E-VOLITVE²⁵ IN DEMOKRATIČNA NAČELA

Ko govorimo o možni uvedbi e-volitev, je bistveno vprašanje, kako vplivajo IKT (internet) na upoštevanje in izvrševanje volilnih načel, oziroma vprašanje skladnosti e-volitev z volilnimi načeli, v katerih so določeni obseg in vrednost volilne pravice ter so nujen pogoj za demokratično vsebino volitev.

3.2.1 Načelo splošne volilne pravice

Splošna volilna pravica, ki pomeni osnovno načelo demokratičnih volitev, je opredeljena kot pravica vsakega državljana, da voli ne glede na razredno, narodnostno, rasno, ekonomsko ali drugo pripadnost. Kljub temu da bi morali imeti torej v skladu s tem načelom volilno pravico vsi, ni povsem tako. Praviloma je nima, navaja Grad, določen krog oseb zaradi osebne nesposobnosti, ki se v glavnem pokriva s poslovno nesposobnostjo,²⁶ ali neprimernosti. Izključeni oziroma začasno omejeni pri izvrševanju te pravice so duševno bolni in mladoletni,²⁷ izključene pa so tudi osebe na prestajanju kazni, včasih tudi osebe, ki so obsojene zaradi deliktov, ali osebe, ki so storile določene volilne prestopke (Grad 1990, 9).

Pri volitvah državnih organov povsod velja načelo, da volilne pravice nimajo tujci, in to ne glede na to, ali in kako dolgo živijo v državi. Edina izjema so volitve v Evropski parlament.²⁸

²⁵ V nadaljevanju se z izrazom e-volitve omejujemo na e-glasovanje prek računalnika v nenadzorovanem okolju (od doma) ali t. i. remote voting, zanj bomo uporabljali tudi izraz internetne volitve, in sicer v smislu oddaje, prenosa, sprejema, zbiranja in preštevanja glasov.

²⁶ 7. člen Zakona o volitvah v državni zbor določa, da sodišče v postopku za odvzem poslovne sposobnosti ali podaljšanje roditeljske pravice čez polnoletnost posebej odloči o odvzemu pravice voliti in biti voljen.

²⁷ Državljeni pridobijo v različnih državah volilno pravico pri različni starosti. Starostna meja se giblje v glavnem od 18. do 21. leta. Običajno velja, da so glede zniževanja starostne meje za dosego volilne pravice predvidnejše prav države z dolgim demokratičnim razvojem, medtem ko so novonastale države s socialistično ureditvijo precej bolj velikodušne glede tega.

²⁸ Splošna volilna pravica je določena glede na stalno bivališče.

V preteklosti, predvsem na začetku razvoja sodobne demokracije, je bila volilna pravica omejena s premoženjskim cenzusom, znane so tudi omejitve na podlagi izobrazbe, dolgo časa so bile brez nje ženske.²⁹

Znani sta aktivna in pasivna volilna pravica. Medtem ko za splošno volilno pravico pomeni, da ima vsak državljan pravico voliti in biti izvoljen, pomeni aktivna pravico voliti, pasivna pa pravico biti izvoljen. Zanj so večkrat predpisani posebni ali strožji pogoji.³⁰

Bojazni, da bi elektronske volitve, ki pomenijo za volivce dodatno možnost sodelovanja v volilnih procesih, kakor koli ogrozile načelo splošne volilne pravice, ni. Celo več. Obstaja prepričanje, da bi se volilna udeležba prav zaradi e-volitev povečala. Taka možnost oziroma verjetnost je poudarjena tudi v Študiji izvedljivosti Ustavno-pravni in politološki vidiki uvajanja e-volitev v RS, ki med drugim navaja, da bi uvedba IKT »vsekakor pomenila velik korak naprej k uresničevanju volilne pravice tistih volivcev, ki na dan glasovanja iz kakršnihkoli razlogov niso v Republiki Sloveniji« (2004, 15). So pa še drugi volivci, ki bi jim uvedba e-volitev olajšala izvajanje oziroma zagotavljanje splošne volilne pravice. Gre za ljudi s posebnimi potrebami, npr. invalide z gibalnimi motnjami.³¹

O izboljšanju splošnosti volitev zaradi uvedbe e-volitev govori tudi Marjan Turk. V Študiji izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije v zvezi s tem izpostavlja tudi po njegovem ključno vprašanje, »ali naj bo sodelovanje v e-volitvah predmet dodatnih preverjanj, kot je to npr. pri volitvah po pošti« (2004, 8). Pri nas lahko glasujejo po pošti za razliko od Velike Britanije,³² kjer volivcem ni treba navesti posebnih razlogov za tovrstno glasovanje, le določeni volivci.³³

²⁹ Ponekod, zlasti v muslimanskih deželah, ženske še danes nimajo volilne pravice.

³⁰ Višja starost, izobrazba ipd.

³¹ Pri nas imajo invalidne osebe od leta 2006 že možnost glasovati na voliščih s pomočjo posebnih elektronskih naprav. Več glej v podpoglavju Modernizacija in učinkovitost (3.3.1).

³² Več o primerjavi glasovanja po pošti pri nas in v nekaterih drugih državah glej Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalnih volitvah (7. 2. 2008); točka 6: Primerjalno pravni pregled, dostopno prek: <http://www.dz->

[rs.si/index.php?id=101&type=98&unid=PZ4%7CC12565D400354E68C12573FE002D4DC1&showdoc=1](http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&type=98&unid=PZ4%7CC12565D400354E68C12573FE002D4DC1&showdoc=1).

³³ 81. člen Zakona o volitvah v državni zbor določa, da lahko po pošti glasujejo oskrbovanci domov za starejše, ki nimajo stalnega prebivališča v domu, ter volivci, ki so na zdravljenju v bolnišnicah. Po pošti lahko glasujejo

Pri zagotavljanju skladnosti načela splošne volilne pravice z uvajanjem IKT pa je potrebno poudariti tudi, da morajo biti IKT dostopne vsem volilnim upravičencem, oziroma, da določene skupine ne smejo biti izključene zaradi omejenega dostopa do IKT.

Če torej na kratko povzamemo zahteve, ki izhajajo iz načel splošnih volitev (Turk 2004, 8):

- vsak volivec ima pravico sodelovati v volilnem procesu,
- zmožnost sodelovanja v volilnem procesu mora biti zasnovana in nadzorovana po zakonu,
- načini volitev in tehnologije morajo biti dostopne vsakemu volivcu,
- zaradi nerazvite infrastrukture in digitalnega razkoraka morajo biti e-volitve le dopolnilni način izvajanja volilne pravice,³⁴
- zaradi omogočanja vključenosti vseh v volilne procese mora biti na voljo javno dostopna ustrezna infrastruktura.

3.2.2 Načelo enakopravnosti

Enaka volilna pravica, ki se nanaša na aktivno volilno pravico in je izraz in potrditev ustavnega načela enakosti v pravicah in dolžnostih ter enakosti pred zakonom, pomeni, da ima glas vsakega volivca enako vrednost, da ima pri volitvah v isto predstavniško telo vsak volivec samo en glas ter da njegov glas nima nobene prednosti pred glasovi drugih volivcev (Grad 1990, 13). Čeprav formalno gledano obstaja možnost, da kljub temu da ni splošne pravice, obstoji enaka volilna pravica in obratno, pa glede na vsebino, ugotavlja Grad, o enaki volilni pravici ne moremo govoriti, če ni obenem zagotovljena tudi splošna. V tem primeru bi bil glas nekega volivca dejansko več vreden, ker nekdo drug ne bi mogel glasovati.

tudi osebe na prestajanju zaporne kazni in osebe v priporu. Na volitvah, razen v primeru lokalnih volitev, lahko glasujejo po pošti slovenski državljani, ki nimajo stalnega prebivališča v Republiki Sloveniji. Glej tudi primerjavo glasovanja po pošti z glasovanjem prek interneta (podpoglavje 3.3.5.1).

³⁴ Mednarodna organizacija OECD digitalni razkorak definira kot razkorak med posamezniki, gospodinjstvi, podjetji in regijami na različnih socialnoekonomskih ravneh glede možnosti in uporabe IKT, s poudarkom na uporabi interneta (Dolničar in drugi 2002, 83). Več o digitalnem razkoraku glej v podpoglavju 3.3.7.

Če se navežemo najprej na prvi pomen glede enake volilne pravice, torej da ima glas vsakega volivca enako vrednost, potem mora to veljati tudi za e-volitve, ali drugače, glasova, pa naj bo eden oddan fizično, drugi pa elektronsko, morata na izid volitev vplivati enako. Tu pa bi se lahko pojavile prve težave. Turk navaja problem neenakih možnosti dostopa do e-volilnih tehnologij in digitalni razkorak, kar, kot je prepričan, je kritična točka zasnove in izvedljivosti e-volilnih procesov. Edini možni je zato po njegovem pristop, kjer e-volilni procesi predstavljajo alternativni način volitev (Turk 2004, 10).

Načelo enake volilne pravice bi bilo lahko ogroženo tudi, če ne bi bilo zagotovljeno, da ima vsak volivec samo en glas ter da nima prednosti pred drugimi glasovi. Rešitev je elektronski volilni sistem, ki mora biti zasnovan tako, da preprečuje (ibid.):

- podvajanje glasov s strani volivca ali druge osebe,
- ponovno glasovanje (večkratno on-line glasovanje ali hkrati klasično in elektronsko),
- spreminjanje oddanih glasov.

3.2.3 Načelo neposrednih volitev

Volitve so lahko neposredne, v tem primeru volivci sami brez posrednika glasujejo za člane predstavniškega telesa, in pa posredne, če izberejo samo delegate, ki v njihovem imenu izvolijo člane predstavniškega telesa. Glede na to ločimo neposredno in posredno volilno pravico. Pri posrednih volitvah lahko volivci posebej za volitve izberejo posebne elektorje ali kolegij, to je posebno volilno telo, ki izvolijo člane predstavniškega telesa (Grad 1990, 14). Grad poudarja, da na splošno velja, da so neposredne volitve bolj demokratične od posrednih, to pa zato, ker so bolj v skladu z ljudsko suverenostjo. Volivcu namreč omogočajo neposreden vpliv na izbiro njegovih predstavnikov v parlamentu, ki imajo zato do volivcev večjo odgovornost kot pri posrednih volitvah.

Načelo neposrednih volitev se da dobro vgraditi v volilne procese e-volitev, ob zahtevi, da se vsaka elektronska glasovnica neposredno zabeleži in prešteje. Bi bilo pa treba razviti sistem, ki bi preprečil preštevanje oddanih glasovnic pred koncem klasičnega dela volitev. S tem bi preprečili nevarnost, da bi rezultati e-volitev vplivali na izid celotnih volitev (Turk 2004, 11).

V primeru načela neposrednih volitev gre torej za tehnični problem, ki bi ga rešil ustrezní razvoj sistema.

3.2.4 Načelo svobodnih in tajnih volitev

O načelu svobodne volilne pravice govorimo takrat, ko je volivcu omogočeno osebno glasovanje brez zunanje vpliva. Načela svobodnih volitev zahtevajo, da mora biti celoten volilni proces brez manipulacij, nasilja, vplivanja in pritiskov na volivce, s strani države ali posameznikov (Turk 2004, 9).

Glede svobodne volilne pravice se omenjata dva njena vidika, in sicer gre pri prvem za svobodno opredelitev volivca kot tudi za svobodo pri izražanju njegove volje, pri čemer je načelo svobodne volilne pravice v praksi lahko pogosto ogroženo in zato uživa v večini volilnih sistemov posebno pravno varstvo, medtem ko se drugi vidik te pravice nanaša na vprašanje, ali vsakdo uveljavlja svojo volilno pravico svobodno ali pa iz dolžnosti (Grad in drugi 2004, 14).

Neposredno s pojmom svobode je povezan pojem tajnosti.³⁵ Tajnost omogoča politično zasebnost oziroma je, poudarja Turk, predpogoj za volivčevo svobodno politično odločitev (Turk 2004, 10) ter je skoraj nepogrešljiv element politične demokracije (Grad in drugi 2004, 14). Tajno glasovanje ima v primerjavi z javnim glasovanjem prednosti. Pri tajnem glasovanju se na volivca ne more izvajati pritiska, za koga naj glasuje, prav tako ga ne more nihče klicati na odgovornost. Zaščiten je pred kakršnimi koli možnostmi izvajanja pritiskov v prid enega od kandidatov, med katerimi izbira. Poleg tega izkušnje pogosto kažejo, da »javno glasovanje povečuje volilno abstinenco, saj se ljudje bojijo posledic svojega glasovanja« (ibid).

Načelo svobodne volilne pravice in tajnosti glasovanja je torej eno najboljčutljivejših vprašanj, zato je zagotavljanje svobodne volilne pravice in z njo povezane tajnosti glasovanja z uvedbo

³⁵ Tajnost glasovanja je med drugim opredeljena v Splošni deklaraciji človekovih pravic, Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah in v Evropski konvenciji o človekovih pravicah. Pri nas Ustava RS določa v 80. členu, da se poslanci volijo s splošnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem.

IKT tudi najbolj vprašljivo. Medtem ko je pri običajnem glasovanju izvrševanje omenjenega načela zagotovljeno s prisotnostjo volilnih organov, ki v primeru kršitev teh pravic o tem obvestijo tudi policijo, sta pri e-volitvah takšno spremljanje in nadzor volilnih organov manjša, še posebno v primeru oddaljenega glasovanja, se pravi prek osebnega računalnika. Poleg nevarnosti vplivanja drugih je ogrožena tudi tajnost glasovanja, saj obstaja nevarnost oziroma tveganje, da nekdo pridobi kopijo izpolnjene glasovnice. Poleg tega se lahko pojavi nevarnost množičnega trgovanja z volilnimi glasovi.

Na podlagi zgoraj ugotovljenega lahko zaključimo, da pri uvedbi IKT, potrebnih za izvajanje e-volitev, v primeru nekaterih načel niti ne moremo govoriti o kakšnem vplivu nanje, če že, pa o zelo majhnem, medtem ko gre pri določenih načelih, kot je načelo svobodnih in tajnih volitev, za precej močan vpliv IKT nanje. Iz predstavljenih osnovnih načel volitev, analiziranih z vidika implikacij na (sisteme) e-volitev, izhajajo torej prednosti in slabosti e-volitev. Podrobneje jih bomo predstavili v nadaljevanju, in sicer kot razloge za e-volitve in proti njim.

Če je torej na eni strani mogoče opredeliti prednosti elektronskega glasovanja, kot so široka dostopnost, postopkovna enostavnost, hitro štetje itn., pa je na drugi strani e-glasovanje tudi določen izziv v smislu reševanja problemov, ki jih prinaša. Vsekakor je treba zagotoviti uvajanje e-glasovanja na podlagi temeljnih demokratičnih načel, ob čemer je kot izzive mogoče med drugim opredeliti naslednje:

- zagotovitev, da lahko volivec odda svoj glas,
- zagotovitev, da šteje le en glas volivca,
- zagotovitev, da volivec glasuje tajno in svobodno,
- zagotovitev, da se glasovanje ne spremeni ali ponareja,
- zagotovitev, da se oddane glasovnice ne izgubijo,
- zagotovitev, da gre dejansko za glas volivca.³⁶

³⁶ Medtem ko pri tradicionalnem glasovanju volivec na podlagi tega, kaj je obkrožil, ve, kako je glasoval, bi se lahko pri elektronskem glasovanju zgodilo, da bi na ekranu prikazan glas v »ozadju« štél drugače.

3.3 PREDNOSTI IN SLABOSTI E-VOLITEV

V grobem bi lahko kot prednosti, ki jih zagovorniki e-volitev poudarjajo v primerjavi s tradicionalnimi oziroma papirnatimi volitvami, navedli:

- modernizacija in učinkovitost (hitrejša obdelava podatkov, zmanjšanje možnosti napak, več statističnih podatkov),
- povečanje volilne udeležbe ,
- ni neveljavnih glasovnic,
- manjši stroški volitev.

Slabosti oziroma dileme, ki se nakazujejo na podlagi vpliva, ki bi jih lahko imela uvedba IKT v postopkih volitev na izvrševanje volilnih načel oziroma s stališča varnosti, in ki se tudi najpogosteje navajajo, so naslednje:

- vprašanje transparentnosti,
- ogroženost tajnosti oziroma anonimnosti volivca,
- ogroženost svobodnih volitev,
- problematičnost tehnologije oziroma varnostni vidik e-volitev (možnost vdorov in zlorab, posledično npr. sprememba glasov oziroma izida volitev in celo možnost odpovedi sistema),
- e-volitve niso več obred,
- neenak dostop do interneta oziroma digitalni razkorak,
- zapletenost glasovanja.

3.3.1 Modernizacija in učinkovitost

Potem ko je informatizacija storitev, kot so bančništvo, elektronsko poslovanje itd., postalo del našega vsakdanjika, nekateri razumejo elektronsko glasovanje kot logično nadaljevanje e-storitev oziroma posodobitev storitev. Na podlagi takega razumevanja elektronskega glasovanja bi lahko torej slednjega opredelili kot modernizacijo glasovalnega procesa, v Zasnovi študije izvedljivosti elektronskih volitev (2003) pa je opredeljeno celo kot zagotovo najnaprednejša možnost uporabe IKT v procesih volitev in referendumov.

Kovačič in Škrablin navajata stališče – ko povzemata prednosti oziroma razloge, ki jih glede uvajanja e-volitev poudarjajo njihovi zagovorniki –da gre pri elektronskem glasovanju za »novo e-storitev, z uvedbo katere se vlade in politika skušajo predstaviti kot moderni, oziroma se države skozi projekte uvedbe elektronskih volitev celo želijo uveljaviti kot e-nacije« (Kovačič, Škrablin 2008, 180)

Med državami, ki vidijo v povečani uporabi IKT pomemben vidik moderne družbe, je tudi Norveška, kjer nameravajo projekt e-volitve poskusno izvesti prihodnje leto. Na Norveškem sicer ugotavljajo, da se razpoložljivost in uporaba IKT povečujeta na vseh področjih (Aardal in drugi 2006).

Slovenija je bila po podatkih Eurostatove raziskave dostopa gospodinjstev do interneta v EU za lansko leto s 64-odstotnim dostopom posameznikov do interneta pod povprečjem 27 članic EU, ki je znašalo 65 %, medtem ko je nad povprečjem glede uporabe interneta vsak dan ali skoraj vsak dan v starostni skupini od 16 do 24 let.³⁷

Ideje in dejansko uvedbo e-glasovanja pa so povsod zaznamovale številne polemike in razprave, tako na strokovni kot na nestrokovni ravni. Kljub temu je bila uvedba e-volitev deležna visoke politične podpore na evropski politični ravni že leta 1999: več kot polovica izvoljenih evropskih predstavnikov (50,4 %) je podpirala uvedbo e-volitev, kar 74 % pa jih je tudi verjelo, da IKT lahko okrepijo demokratične sisteme.³⁸ (Pičman Štefančič 2008, 79–80).

Medtem ko so v tujini, sicer predvsem na lokalni ravni, začeli uvajati elektronsko glasovanje že leta 2000, se s tovrstno modernizacijo pri nas ukvarjamo od leta 2003.

Uvedba e-volitev je bila kot eden od objektivnih ciljev oziroma ciljev na področju vključevanja najširšega kroga uporabnikov v procese odločanja opredeljena v Akcijskem načrtu e-uprave do leta 2010, ki ga je slovenska vlada sprejela leta 2007 in je najpomembnejši mehanizem za urejeno izvajanje Strategije za e-upravo do leta 2010.

³⁷ Več glej v podpoglavju Digitalni razkorak 3.3.7.

³⁸ Podatki iz raziskave Inštituta za elektronsko vlado (Institute for Electronic Government) v Oblak 2008, 79.

Do uresničitve omenjenega cilja v smislu vključitve širšega kroga ljudi ni prišlo, je pa Slovenija leta 2006 uvedla elektronsko glasovanje za invalide, in sicer na voliščih. Občine so tako dobile možnost, da na lokalnih volitvah še istega leta organizirajo elektronsko glasovanje.³⁹ Gre za naprave, podobne bančnim avtomatom, z zaslonom, občutljivim na dotik, ki morajo biti posebej prirejene z vidika fizične dostopnosti, volivcem pa morajo biti zagotovljeni tajnost, enakopravnost in druga volilna načela. Omenjene naprave so primerne zlasti za slepe in slabovidne osebe, saj jim omogočajo, da svoje glasove oddajo brez posredovanja tretje osebe.⁴⁰ Pri glasovanju na teh napravah pa se pojavljajo težave, saj univerzalna naprava, kakršno imamo zdaj, ni primerna za vse vrste invalidnosti enako. Nekateri so zato mnenja, da se je »potrebno vrniti k osnovni ideji o glasovanju invalidnih volivcev in to drugače zakonsko urediti« (Golobič, 2010).

Razlog za uvajanje e-glasovanja gre iskati predvsem v njegovi učinkovitosti. Povsem logično je, ugotavlja Turk, da se za povečanje dostopnosti in posodobitev volilnih sistemov poskuša uporabiti nove informacijske tehnologije in komunikacijske možnosti. Ta njegova ugotovitev izhaja iz tega, da procesi, povezani s klasičnimi volitvami, praviloma spadajo »med najmanj učinkovite in najbolj zahtevne med vsemi, ki jih izvajajo državne uprave« (Turk 2004, 4).

IKT gre torej razumeti v smislu njene učinkovitosti oziroma njenega prispevka k lažjemu oziroma hitrejšemu, cenejšemu in natančnejšemu zbiranju glasov in njihovem obdelovanju.⁴¹

Z drugimi besedami, IKT, ko govorimo v kontekstu razlogov za uvedbo e-volitev, omogočajo volivcu »izražanje volje o vseh javnih zadevah na način, ki je jasen, predvidljiv, nezamuden, časovno nezahteven in ki zagotavlja neposreden prevod večinske volje v končno odločitev« (Oblak 2008, 80).

³⁹ Nacionalni svet invalidskih organizacij Slovenije (NSIOS) s tako rešitvijo ni bil zadovoljen, saj zakon uvedbe glasovalnih strojev ni zahteval v vseh občinah, ampak je odločitev glede opremljenosti volišča z glasovalno napravo prepustil občinam samim.

⁴⁰ S tem, ko so slepi osebam pri glasovanju vedno pomagale tretje osebe, ki so zanje izpolnile glasovnico, je bilo kršeno načelo ustavnosti glasovanja.

⁴¹ Človeška napaka pri fizičnem štetju (namerna ali nenamerna) je izključena. E-volitve zahtevajo tudi manj ljudi na voliščih, čas preštevanja glasov pa je krajši. Kot eden od razlogov, ki naj bi govoril v prid uvedbi e-volitev, je, da se lahko s pomočjo IKT statistično ugotovijo parametri, kot so, kako je volivec glasoval, kdaj je glasoval, katerega spola je itn.

Glede e-glasovanja v smislu modernizacije glasovalnega procesa pa se nakazuje dilema, namreč, ali lahko razumemo internetno glasovanje kot še eno e-storitev, in sicer na podlagi tega, da je v obeh primerih potrebna identifikacija, ali pa njuno izenačevanje nima prave podlage, saj pri internetnem glasovanju identifikacija ne zagotavlja varnosti, v tem primeru tajnosti glasovanja, ki je eden od temeljev demokratičnega glasovanja in jo internet že v osnovi zaradi IP-naslova otežuje ali celo onemogoča.

3.3.1.1 Elektronsko glasovanje in bančne transakcije

Nekateri primerjajo internetne volitve z elektronskim poslovanjem. Gaber tako ugotavlja, da IKT omogoča relativno varno poslovanje sistemov, ki so »najmanj enako zanimivi za napake in manipulacije, kot je sistem e-glasovanja«, pri čemer izpostavlja med drugim poslovanje z bančnimi karticami in bančne račune. Po njegovem so »nevarnosti, ki zadevajo možnost notranjega in zunanjega vdora v sistem, razpada sistema ipd., obvladljive in jih je mogoče zvesti na sprejemljivo raven« (Gaber 2008, 152).

Medtem se zdi drugim primerjanje glasovanja prek interneta z elektronskim poslovanjem neprimerno. Prepričani so namreč, da je varnost transakcij pri elektronskem poslovanju zagotovljena z zagotavljanjem istovetnosti in preverjanjem identitete, kar pri internetnih volitvah, opozarjajo, ni mogoče. V nasprotnem primeru bi lahko namreč govorili o kršenju tajnosti glasovanja.

Ameriški strokovnjak za informacijsko varnost Bruce Schneier na svoji spletni strani poudarja, da medtem ko »elektronski finančni sistem temelji na identiteti«, pa to nasprotno ne velja za e-volitve, namreč, »bistvo tajnih volitev je glas brez imena« (Schneier, 2001). Ali drugače, vsem finančnim transakcijam so priložena imena: kdo denar daje, komu je nakazan, medtem ko gre v primeru internetnega glasovanja za tajnost, zato je možnost zlorab večja. Schneier na podlagi tega opozarja, da je »sistem veliko težje zaščititi pred zlorabo, veliko težje je ugotoviti zlorabo, če do nje pride, in veliko težje je identificirati napadalca in ga zapreti« (ibid). Varen internetni volilni sistem je tako po njegovem zelo velik problem v primerjavi z drugimi računalniškimi varnostnimi problemi, zato verjame, da so v primeru internetnih volitev tveganja za demokracijo prevelika.

Podobno glede primerjave med e-glasovanjem in bančnimi transakcijami, v primeru katerih lahko tako pošiljatelj kot prejemnik kadar koli preverita pravilnost posla s pomočjo izpiskov nakazil in plačil, ugotavljajo tudi avtorji norveške študije o e-glasovanju. V sistemu glasovanja nadzor in preverjanje zaradi tajnosti glasovanja nista mogoča. Volilni sistem mora biti namreč načrtovan tako, da ni nobenega dvoma glede registracije in štetja glasov, tako da je volivec prepričan, da je njegov glas prispeval h končnemu rezultatu. Hkrati ne sme biti razkrita povezava med imenom in vsebino glasu volivca (Aardal in drugi 2006, 19).

Schneier opozarja še na en varnostni vidik uporabe elektronskih volilnih sistemov, in sicer na pogostost uporabe. Volilne sisteme se redko uporablja, največkrat nekajkrat na leto. »Sistemi, ki se jih uporablja vsakodnevno, se izboljšujejo, saj so ljudje z njimi dobro seznanjeni, zato je lažje odkrivati napake in jih odpravljati« (Schneier 2004). To pa velja tudi za finančne transakcije, pri katerih se tehnologija uporablja vsakodnevno.

3.3.2 Volilna udeležba

Med prednostmi e-volitev oziroma razlogi za njihovo uvedbo zagovorniki takih volitev v prvi vrsti poudarjajo njihov potencial pri povečanju volilne udeležbe. Poleg ustavitve trenda nadaljnega upadanja volilne udeležbe oziroma zanimanja za volitve in demokratični proces, nekateri razumejo e-glasovanje tudi kot priložnost za več neposredne demokracije, med drugim pogostejše referendumne.

Prav upadanje volilne udeležbe je problem, s katerim se soočajo mnoge države. Še posebno je problem resen v ZDA.⁴² Ameriška družba je družba z nizko stopnjo volilne udeležbe tako po mednarodnih kot po zgodovinskih merilih. Po aferi Watergate je na volitvah sodeloval le še eden od dveh ameriških državljanov z volilno pravico. Zaradi nadaljnega upadanja stopnje volilne udeležbe je ZDA celo grozilo, da bi se ena vodilnih svetovnih demokracij spremenila v tako imenovano malokracijo (Miron v Vreg 2004, 57).

⁴² Američani so se leta 1998 s 44,9-odstotno volilno udeležbo med 170 državami uvrstili na 138. mesto (Kolpič 2001). Na predsedniških volitvah, ki so jih nekateri označili kot katastrofalne, pa je bila udeležba ameriških volivcev »najnižja od leta 1924, ko je glasovalo manj kakor polovica volilnih upravičencev« (Ferfila in Kos 2002, 113).

Po mnenju Arenda Lijpharta predstavlja nizka volilna udeležba resen demokratični problem zaradi več razlogov (1997, 524):

- pomeni nezadostno udeležbo, ta pa je sistematično pristranska do manj premožnih državljanov,
- nezadostna udeležba pomeni nezadosten političen vpliv,
- če ocenjujemo udeležbo volivcev v odstotkih populacije z volilno pravico, je še posebej nizka v ZDA, sorazmerno nizka pa tudi v večini drugih držav,
- volilna udeležba je še posebej nizka na vmesnih, regionalnih, lokalnih in nadnacionalnih volitvah.

Problema nizke volilne udeležbe se zaveda tudi Odbor ministrov Sveta Evrope, ki je izdal priporočila državam članicam glede uvedbe e-volitev med drugim prav na podlagi ugotovitve, da je udeležba na volitvah in referendumih na lokalni, regionalni in državni ravni v nekaterih državah članicah značilno nizka, ob tem, da se v nekaterih primerih celo vztrajno zmanjšuje. O padanju volilne udeležbe pa lahko v večini primerov govorimo tudi pri nas, še posebno nizka je bila na lokalnih volitvah 2010 (glej tabelo 3.3).

Tabela 3.3: Volilna udeležba v Sloveniji, 1994–2010

Volitve predsednika		Volitve v Državni zbor RS		Volitve v Evropski parlament		Lokalne volitve**	
2007*	58,46%	2008	63,10%	2009	28,37%	2010	50,98%
2002*	65,39%	2004	60,65%	2004	28,35%	2006	58,22%
1997	68,29%	2000	70,37%			2002	72,10%
		1996	73,70%			1998	57,50%
						1994	61,10

*Drugi krog volitev

**Prvi krog volitev

Vir: Spletna stran RS⁴³ in Statističnega urada RS.⁴⁴

Podatki kažejo, da je volilna udeležba v Sloveniji na predsedniških volitvah v zadnjih letih padala. Primerjava volitev leta 2007 z volitvami leta 1997 kaže, da je volilna udeležba na zadnjih volitvah padla za kar 9,8 odstotne točke. Tudi pri državnozbornih volitvah je do volitev 2004 opaziti trend padanja volilne udeležbe, se je pa povečala na volitvah 2008 v primerjavi s prejšnjimi volitvami za približno 2,5 odstotne točke. Nekoliko višja, in sicer za 0,02 odstotne točke, je bila udeležba na zadnjih volitvah v Evropski parlament v primerjavi z letom 2004. Precejšnja nihanja udeležbe je opaziti na lokalnih volitvah. Volilna udeležba, ki v zadnjih letih pada, je bila še posebno nizka na letošnjih lokalnih volitvah. Udeležilo se jih je namreč le slabih 51% volilnih upravičencev, kar je najmanj od leta 1994.

Zagovorniki internetnih volitev kot načina krepitev demokratičnega procesa predpostavljajo, da je morda bistven razlog za upad volilne udeležbe »komodnost oz. dejstvo, da se volivcem ne ljubi hoditi na volišče« (Kovačič in Škrablin 2008, 180). Vendar pa se pri tem, opozarjata Kovačič in Škrablin, pozablja, da so vzroki za upadanje volilne udeležbe večplastni ter da internetno glasovanje zanje ni rešitev v celoti ali morda sploh ne (ibid.). S to trditvijo se je vsekakor mogoče delno strinjati. Namreč, razlogov za nizko volilno udeležbo zagotovo ne gre iskati zgolj v »neudobnosti« tradicionalnega načina volitev, pač pa je dejavnikov, ki nanjo

⁴³ Dostopno prek: <http://www.volitve.gov.si/>

⁴⁴ Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=850

vplivajo, več. Med drugim lahko omenimo apatijo državljanov ter nesposobne politične elite, ki se samo vsake štiri leta obrnejo k volivcem. V ZDA, kjer je volilna udeležba, kot smo že poudarili, še posebno nizka, tako javnomnenjske raziskave kažejo, da številni Američani »vidijo vlado in politični proces kot polje uveljavljanja posebnih interesov, predvsem elit, ne pa splošnih interesov vseh Američanov« (Ferfila in Kos 2002, 113). Na podlagi tega je mogoče reči, da internetno glasovanje ne predstavlja rešitve v celoti, kljub temu pa na podlagi izkušenj posameznih držav, ki jih bomo navedli v nadaljevanju, njegovega vpliva na udeležbo državljanov na volitvah ni mogoče povsem prezreti.

Lijphart (1997) navaja več rešitev problema nizke volilne udeležbe oziroma načinov, kako ustaviti trend njenega padanja. Predlaga kombinacijo preprostih pravil za registracijo volivcev, proporcionalne zastopanosti, redkih volitev, sočasnost izvajanja manj pomembnih volitev z bolj pomembnimi – na eni strani, kot drugo možnost pa omenja celo obvezne volitve.⁴⁵

Tisti, ki vidijo rešitev v internetnem glasovanju, poudarjajo izpolnjevanje določenih pogojev njegovega uvajanja, kot so »nestresno, postopno uvajanje in z ustrezno izobraževalno-promocijsko podporo ter vključevanjem mladih abstinentov, ki jim je praviloma ta tehnologija poznana« (Grad in drugi 2004). Ob izpolnitvi omenjenih pogojev vidijo v njem celo možnost, da postane »nadomestilo institucionalnega mehanizma obveznih volitev, s katerimi so razvite demokracije želele preprečiti trend upadanja volilne udeležbe« (ibid., 39).

Prav pričakovanja glede dviga volilne udeležbe pa je mogoče povezovati s podporo oziroma nasprotovanjem uvajanju IKT oziroma internetnega glasovanja. Ne le o večji legitimiteti izvoljenim kandidatom za javne funkcije, kot o učinku dviga volilne udeležbe lahko govorimo tudi o pojavu strankarske preračunljivosti. »Tiste stranke, ki predvidevajo, da bodo z uvajanjem informacijsko-komunikacijske tehnologije v volilni proces pridobile delež volilnega telesa, bodo uvajanje podprle, druge, ki predvidevajo, da s tem ne bodo ničesar pridobile, pa mu bodo nasprotovale. Te se bodo po pričakovanjih tudi javno izjasnjevale proti

⁴⁵ Obvezne volitve je uporabljalo več držav, in sicer Avstralija, Italija, Grčija, Belgija, Nizozemska, Luksemburg, Avstrija (več dežel), Švica (nekaj kantonov) in večina latinskoameriških držav (Lijphart 1997, 526).

hitremu uvajanju elektronskega glasovanja z opozarjanjem na tveganja, s spodbujanjem dvomov, strahov, nezadovoljstva ...« (ibid., 41).

Ob tem se lahko navežemo prav na pričakovan dvig volilne udeležbe mladih na eni strani in nasprotovanju političnih strank na drugi strani.⁴⁶ Kot ugotavlja Pičman Štefančičeva, je mogoče vzroke za slednje bolj kot v kritičnem poudarjanju slabosti iskati v »znatno bolj pragmatičnih sferah«. Pričakovanja namreč, da bo prek interneta glasovalo več mladih, ki zdaj ne volijo zaradi togosti klasičnih volilnih postopkov, »preprosto ne morejo ustrezati prav sleherni izmed političnih opcij« (Pičman Štefančič 2008, 81).

Tovrstno nasprotovanje izpostavlja tudi Turk, ko govori o potrebnosti spremembe slovenske zakonodaje, na podlagi katere bi bila sploh mogoča uvedba e-volitev. Po njegovem lahko pride do zavračanja sprememb in dopolnitev Zakona o volitvah v državni zbor pri nekaterih političnih opcijah, ki jim sicer »ustreza volilna abstinenca mladih in tehnično bolj izobraženih in usposobljenih volivcev« (Turk 2004, 23).

Če je mogoče predvideti, da bi se delež abstinence mladih v primeru uvedbe e-volitev zmanjšal, pa je težko predvideti, katere stranke bi mladi, ki bi jih pritegnili na e-volitve, dejansko izbrali oziroma ali bi res, kot trdijo nekateri, izbrali prav stranke, ki si prizadevajo za e-volitve. Med tistimi, ki dvomijo o tem, je tudi Lukšič. Izhaja iz raziskav volilnega telesa, ki kažejo, da so mladi volilni abstinenti enakomerno politično porazdeljeni. »Vprašanje je naslednje: kolikšen delež teh mladih in iz katerega političnega spektra bi se odločil za e-glasovanje? Tja bi se nagnila tehtnica« (Lukšič v Ceglar 2004).

Velika pričakovanja glede povečanja volilne udeležbe na račun mladih, katerih volilna udeležba naj bi bila v liberalnih demokracijah običajno nižja od povprečne, so bila v Veliki Britaniji. Leta 2001 so tam zabeležili zgolj 59,4-odstotno volilno udeležbo, pri čemer se je ugotovilo, »da je bila udeležba mladih (18–24 let) še za skoraj 20 odstotnih točk nižja« (Gaber 2008, 151). Glede na podatke o uporabi interneta, ki so kazali, da je imelo leta 2001 »več kot 80 odstotkov starih od 16 do 24 let dostop do interneta« (Macintosh v ibid.), je bilo toliko bolj pričakovati, da bi prav mladi lahko pripomogli k večji volilni udeležbi.

⁴⁶ Glej tudi poglavje 3.6. E-volitve – izziv in izkušnje v tujini.

Ne le zaradi mladih, nekateri poudarjajo, da v primeru uvedbe e-glasovanja obstoji verjetnost povečanja volilne udeležbe tistih, ki so na dan volitev iz kakršnih koli razlogov v tujini, pa tudi ljudi s posebnimi potrebami (npr. ljudi z gibalnimi motnjami) in starejših. In ne nazadnje, v primeru izredno slabih vremenskih razmer, predvsem pozimi, bi lahko prav glasovanje prek interneta nekaterim močno olajšalo uresničevanje volilne pravice.

Ob tem je treba opozoriti, da tehnologija, v tem primeru računalnik, oziroma uvedba elektronskega glasovanja še ni zadosten pogoj za reševanje problemov sodobnih demokratičnih družb, kot so nizka volilna udeležba, ki vzbuja dvome o reprezentativnosti in o zakonitosti izvoljenih voditeljev, politična apatičnost, nezanimanje za politične zadeve itn. Nekateri so prepričani, da »če so problemi demokracije praktični problemi, potem jih s pomočjo tehnologije lahko premostimo, toda če niso, potem jih lahko tehnologija le producira v neki drugi obliki« (Street v Oblak 2003, 83).

Oblakova omenja številne projekte elektronske demokracije, ki po drugi strani predpostavljajo, da je prav z implementacijo komunikacijskih tehnologij v demokratične procese »mogoče ozdraviti trenutne slabosti demokratičnega sistema«. K informiranemu in za politiko bolj zainteresiranemu volilnemu telesu naj bi pripomogel vstop političnih institucij na politično prizorišče, posredovano prek računalniške tehnologije. Pomembno vlogo naj bi imeli interaktivni javni forumi o političnih vsebinah, ki naj bi povečali politično participacijo in povečali željo po vplivanju na sprejemanje političnih odločitev (Oblak 2003, 83). Vendar pa se takšna pričakovanja, v nadaljevanju ugotavlja Oblakova, le redko uresničijo. »Kar vendarle ne pomeni, da tehnologija ne zmore pozitivno in konstruktivno prispevati k obstoječim političnim praksam« (ibid., 83–84).

Medtem ko nekateri gledajo na e-glasovanje kot na čarobno paličico oziroma ga razumejo, navaja Pippa Norris, kot »čarobno glasovanje, ki lahko pritegne h glasovanju več ljudi, prepreči volilne goljufije, izboljša štetje glasov in naredi volitve bolj reprezentativne« (Norris 2004a, 15), pa drugi, med katerimi je tudi Norriseva, dvomijo o njegovih zmožnostih, kar zadeva volilne udeležbe. Verjamejo, da e-glasovanje minimalno oziroma ne vpliva na dvig volilne udeležbe. Na Norveškem omenjajo celo njegov negativni vpliv, v smislu, da bi lahko e-glasovanje v nenadzorovanem okolju, npr. od doma, vplivalo na zmanjšanje števila volišč

na dan volitev. »Če možnost e-glasovanja zmanjšuje potrebo po voliščih, bi nekateri volivci lahko to zmanjšanje razumeli kot negativen učinek novosti« (Aardal in drugi 2006, 44).

Svensson opozarja, da empiričnih podatkov, ki bi govorili o povezanosti e-volitev in povečanja volilne udeležbe, ni veliko oziroma »jih je premalo in so tudi preslabo obdelani« (Svensson v Gaber 2008, 151).

Če kljub temu na podlagi premajhnega števila raziskav, kot trdijo nekateri, ni mogoče dokončno sklepati, da bi uvedba e-glasovanja povečala udeležbo na volitvah, pa številni podarjajo prispevek e-glasovanja vsaj k upočasnitvi upadanja udeležbe na volitvah. Gaber poudarja, da če je vprašljivo, ali bo glasovanje prek interneta povečalo udeležbo na volitvah, pa je verjetnost, da bo odsotnost te možnosti zmanjšala sodelovanje na volitvah, bistveno večja (Gaber 2008, 151).

Kljub temu lahko izpostavimo podatke iz zadnje analize vseh štirih do zdaj izvedenih e-volitve v Estoniji, več o tem v nadaljevanju, pa tudi primere nekaterih drugih držav, med drugim Veliko Britanijo⁴⁷ in Švico. Glede druge lahko omenimo poročilo ženevskega kantona⁴⁸ iz leta 2007, ki navaja, da se je med letoma 2002 in 2006 na osmih volitvah na občinski, kantonski in državni ravni za glasovanje prek interneta odločilo okoli 20 odstotkov vseh, ki so glasovali, med omenjenimi dvajsetimi odstotki pa je bilo 5 do 10 odstotkov takšnih, ki prej niso volili⁴⁹ (State Chancellery 2007, 2).

Kot primer povečanja volilne udeležbe se omenjajo tudi ameriške preliminarne volitve, in sicer pred volitvami v ZDA leta 2000 v Arizoni, ki jih sicer navajajo tudi kot mejnik glede uporabe interneta pri volitvah večjega obsega. Udeležba na volitvah demokratične stranke v

⁴⁷ Več glej v podpoglavju 3.6.2.

⁴⁸ Glej State Council's Report to the Grand Council on the Geneva Electronic Voting Project (2007), dostopno prek: http://www.geneve.ch/evoting/english/doc/rappports/EN_RD_639_and_Annex.pdf.

⁴⁹ Zanimiv je tudi podatek, da se volilci za internetno glasovanje niso odločili zgolj zaradi novosti, kar je tak način glasovanja, ampak je večina, kar 90 odstotkov, tako glasovala tudi na naslednjih volitvah. Internetni volivci tako predstavljajo »skupino, ki je stabilna v svojem ravnanju« (State Chancellery 2007, 2).

Arizoni leta 2000 je bila namreč za kar 600 odstotkov večja v primerjavi z volitvami leta 1996. Prek spleta je tako glasovalo 41 odstotkov vseh volivcev v Arizoni.⁵⁰

Omenili smo že, da se glede povečanja volilne udeležbe navaja predvsem Estonijo, ki izstopa zaradi izvajanja e-glasovanja že od leta 2005. Po uvedbi glasovanja prek interneta kot dodatne možnosti glasovanja so opazili povečanje števila volivcev predvsem na volitvah v Evropski parlament (glej tabelo spodaj).

Tabela 3.4: Volilna udeležba v Estoniji, 1992–2009

Parlamentarne volitve		Volitve v Evropski parlament		Lokalne volitve	
2007*	61,9%	2009*	43,9%	2009*	60,6%
2003	58,2%	2004	26,8%	2005*	47,4%
1999	57,4%			2002	52,5%
1995	69,0%			1999	49,8%
1992	67,8%			1996	52,5%
				1993	52,6%

* internetne volitve

Vir: spletna stran estonske volilne komisije (Estonian National Electoral Committee, <http://www.vvk.ee>).

Podatki kažejo, da se je volilna udeležba po uvedbi internetnih volitev res povečala, je pa treba poudariti tudi, da je v zadnjih letih na splošno nihala. Povečanje volilne udeležbe sicer velja za tri izvedene internetne volitve, medtem ko se je z uvedbo internetnih volitev leta 2005 pravzaprav znižala v primerjavi s prejšnjimi lokalnimi volitvami, in sicer za 5,1 odstotne točke. Sklepali bi lahko, da je morda na takratno volilno udeležbo vplivalo dejstvo, da je bilo internetno glasovanje leta 2005 še prevelika novost in mu ljudje še niso dovolj zaupali, da bi lahko njegova uvedba vplivala na volilno udeležbo. Na vseh poznejših volitvah je namreč ob naraščanju števila internetnih volivcev naraščala tudi volilna udeležba. Sicer pa se je ta po

⁵⁰ V ZDA so lahko na strankarskih volitvah februarja 2008 prvič v zgodovini ZDA na primarnih volitvah, izvedenih v tujini, volili prek spleta registrirani pripadniki demokratske stranke.

uvedbi e-volitev najbolj povečala na volitvah v Evropski parlament. Leta 2004, torej pred uvedbo e-volitev, se je teh volitev udeležilo le 26,8 odstotka volilnih upravičencev, nizka volilna udeležba je za tovrstne volitve značilna tudi za Slovenijo. Je bila pa udeležba na lanskih volitvah v Evropski parlament, ko je bilo mogoče na takih volitvah prvič glasovati tudi prek interneta, udeležba 43,9-odstotna oziroma kar dobrih 17 odstotnih točk višja kot leta 2004, ko še ni bilo uvedenih e-volitev.

Estonska izkušnja iz časa uvedbe e-volitev leta 2005 pa kaže na povečanje volilne udeležbe le znotraj določene skupine volivcev in »potrjuje hipotezo, da i-glasovanje ne pripomore k temu, da bi bili aktivni tisti, ki niso nikoli volili, ampak da lahko opogumi tiste, ki volijo občasno« (Madise in Martens 2005, 1), temu pa pritrjuje tudi zadnja analiza vseh štirih do zdaj izvedenih volitev prek interneta v Estoniji (Trechsel in drugi 2010). V tem smislu lahko glasovanje prek interneta »upočasni trend padanja volilne udeležbe« (ibid.).

So pa podatki o e-volitvah v Estoniji zanimivi tudi s stališča pričakovanj glede udeležbe mladih na volitvah. Kot izhaja iz omenjene analize izvedenih e-volitev, so se taka pričakovanja dejansko izpolnila.⁵¹

Če nekateri kljub estonski izkušnji še naprej dvomijo oziroma trdijo, da ni mogoče dokončno sklepati, da bi uvedba e-glasovanja povečala udeležbo na volitvah, pa ni mogoče zanikati domneve, da e-glasovanje prispeva vsaj k upočasnitvi njenega upadanja.

3.3.3 Veljavnost glasovnic

Prednost, ki jo pripisujejo e-glasovanju, je tudi dejstvo, da pri e-glasovanju neveljavnih glasovnic ni. Namreč, pri tovrstnem glasovanju »ne bi bilo mogoče izraziti volje tako, da bi bil glas neveljaven, saj bi programska orodja težko zagotovila možnost oddaje neveljavnega glasu, kot je to mogoče pri manualnem glasovanju (razen možnosti, da se odda glas brez izražene volje)« (Grad in drugi 2004, 25).

⁵¹ Več glej v poglavju o Estoniji.

Avtorji študije Ustavnopravni in politološki vidiki uvajanja e-volitev v RS (2004) pa izpostavljajo možni problem kršitve volilne pravice. Vprašujejo se, ali bi bila s tem kršena volilna pravica volivca, ker ne bi mogel izraziti svoje volje, da ne glasuje veljavno za nobenega predlaganega kandidata.⁵² Vendar pa ugotavljajo, da to vendarle ne bi bila kršitev svobodne volilne pravice. V slovenskem sistemu volitev je namreč relevanten le pozitivni vidik izraza volje.⁵³ Drugače bi bilo, če bi bila udeležba volitev zahtevana, v tem primeru bi imelo smisel upoštevati tudi glasove, ki ne izrazijo svoje volje. V slovenskem volilnem sistemu tega ni. Izjema je ustavnorevizijski referendum.⁵⁴

3.3.4 Ekonomski in upravni vidik e-volitev

Uvedba internetnega glasovanja bi imela lahko precejšnje upravne prednosti, če bi lahko govorili o natančnih podatkih in hitrem rezultatu, prav tako naj bi e-glasovanje pomagalo zmanjšati število ročnih postopkov, ki so povezani z visokimi stroški. Stroški naj bi bili manjši tako zaradi manjšega števila ljudi na voliščih, samih volišč in njihove opreme, kot so skrinjice, pregrade, tehnični material itn., poleg tega naj bi bili manjši tudi stroški vožnje na volitve.⁵⁵ Kljub temu naj bi se stroški zmanjšali šele na dolgi rok, saj bi bil ob uvedbi strošek nakup sistema.

Pričakovanje, da bo elektronsko glasovanje z informacijsko-komunikacijskimi sredstvi na kratek rok povzročilo povečanje stroškov volitev, na dolgi rok pa zmanjšalo, navaja tudi Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o volitvah v državni zbor (2007). Ob tem poudarja tudi, da je z uvedbo elektronskega glasovanja »z veliko verjetnostjo mogoče pričakovati pozitivne, sicer nizko intenzivne učinke na razvoj tehnologije kot tudi pozitivne učinke na spodbujanje elektronskega poslovanja« (Predlog Zakona o spremembah in

⁵² S tem je mišljen negativni vidik izraza volje.

⁵³ To je veljavno glasovanje za določenega kandidata oziroma listo kandidatov.

⁵⁴ Odločitev na referendumu je sprejeta, če je glasovala več kot polovica vseh volivcev in če je bila za odločitev več kot polovica tistih, ki so glasovali. Pri glasovanju z IKT bi bilo zato treba, da ne bi bila kršena svobodna volilna pravica, omogočiti oddajo glasu brez izražene volje volivca (Grad in drugi 2004, 25).

⁵⁵ Nasprotno e-glasovanje v nadzorovanem okolju zahteva nove naložbe, kot so nakup glasovalnih naprav in druge opreme.

dopolnitvah Zakona o volitvah v državni zbor 2007, 2), kot zelo verjetnega pa omenja tudi posreden učinek.

3.3.5 Tajnost glasovanja in vplivanje na volivca

Tajnost glasovanja je za demokracijo izjemno pomembna iz dveh razlogov. Prvi razlog je, da tajno glasovanje preprečuje nedovoljeno vplivanje v obliki groženj, prisile ali v kateri drugi obliki. Medtem ko so pri klasičnem glasovanju na volišču prisotni člani volilnega odbora kot tudi zaupniki list kandidatov in je zato možnost zlorab pri glasovanju manjša, poleg tega obstaja zapisnik o pomembnem dogajanju na volišču, ki lahko služi kot dokaz v postopkih varstva volilne pravice, pa nasprotno pri glasovanju prek interneta takega nadzora ni.⁵⁶ Eden od možnih vplivov se zato lahko pojavlja pri glasovanju znotraj družine, kjer bi lahko denimo eden od članov s svojo avtoriteto vplival na druge. Ne le člani družine, pri glasovanju bi lahko vplivali na volivca tudi drugi, delodajalci, politiki ... Obstaja pa še en pomemben razlog za tajnost glasovanja, in sicer, da se tako preprečujeta nakup in prodaja glasov.

Glede na to, da morajo splošne javne volitve v sodobnih demokracijah izpolniti pogoj tajnosti, je upoštevanje načela tajnosti bistven pogoj za uvajanje e-volitev. Prav zagotavljanje tajnosti glasovanja oziroma anonimnosti volivcev pa je eden najbolj problematičnih in občutljivih vidikov e-volitev, še posebno internetnih. Problem je, ker tehnologija sama po sebi ne zagotavlja tajnosti oziroma, kot poudarja Turk, »je razne oblike vplivanja na volivca težko preprečiti samo s tehnologijami« (Turk 2004, 9). Čeprav morda ne bi šlo za prej omenjene načine vplivanja pri glasovanju, pa obstaja nevarnost, na katero opozarja tudi Turk, namreč, »da IT-strokovnjaki v določenih primerih in okoljih spremljajo ali beležijo aktivnosti na računalniški in telekomunikacijski opremi ter tako pridobijo kopijo izpolnjene elektronske glasovnice« (ibid.).

Ker tehnologija oziroma sam volilni sistem torej še ne zagotavlja tajnosti, jo je treba zagotoviti s pravnimi pravili.⁵⁷

⁵⁶ Zato se za internetno glasovanje (od doma) uporablja tudi izraz glasovanje v nenadzorovanem okolju.

⁵⁷ Več o pravnem okviru e-volitev v poglavju 3.5 Pravna podlaga in priporočila o e-volitvah.

V Estoniji kot prvi državi, kjer so izvedli elektronske parlamentarne volitve, so zato, da bi zadostili načelu tajnosti glasovanja, uporabili sistem dvojnih elektronskih ovojníc. Glasovnico volivec najprej shrani v prvo, šifrirano elektronsko ovojnico, ki se »vstavi« v drugo z imenom volivca, digitalnim podpisom in ustrezno časovno označbo.⁵⁸ Za samo ugotavljanje rezultatov sta potrebna dva strežnika, eden za preverjanje digitalnega podpisa volivca, izločitev morebitnih prejšnjih glasovnic volivca in preverjanje volilne pravice, drugi strežnik pa za dešifriranje šifriranih glasovnic in ugotovitev volilnega rezultata. S tem naj bi zagotovili tajnost glasovanja, saj ne bi mogli povezati imena z glasovnico.

Kljub temu ima ta rešitev po mnenju kritikov pomanjkljivosti, saj dvojne elektronske glasovnice naj ne bi zagotavljale anonimnosti, ob tem se izpostavlja tudi vprašanje zaupnosti. Tajnosti naj ne bi zagotavljal sam sistem dvojnih elektronskih glasovnic, pač pa naj bi bila odvisna od upravitelja informacijsko-komunikacijskega sistema oziroma posestnika šifrirnega ključa. Šlo naj bi torej za to, ali mu ali pa ne zaupamo.

Na Norveškem so avtorji študije o izvedbi e-glasovanja (2006) ocenili kot še posebno problematično, kar zadeva tajnosti glasovanja, glasovanje prek interneta na dan volitev. Delovni odbor je zato predlagal naslednjo rešitev oziroma pogoje, ki jih je treba izpolniti, da bi bilo tako glasovanje v skladu z načelom tajnih volitev (2006, 9):

1. Volitve morajo ohraniti dve fazi:
 - vnaprejšnje (predčasno) glasovanje,
 - glasovanje na volišču na dan volitev.

2. E-glasovanje v nenadzorovanih okoljih, se pravi internetno glasovanje, se lahko uvede le v fazi predčasnega glasovanja.

Da bi se izognili vplivanju na volivca v primeru glasovanja iz nenadzorovanega okolja kot tudi problemu nakupa in prodaje glasov, se tradicionalna volišča ohranijo – tako je priporočilo norveškega odbora, sicer pa take e-volitve sicer že izvajajo v Estoniji – zaradi česar je mogoča izvedba tajnega glasovanja tudi, če je volivec že prej elektronsko glasoval enkrat ali

⁵⁸ S tem je zagotovljeno, da se pri morebitnem večkratnem elektronskem glasovanju upošteva le zadnji glas. Več o metodi dvojne ovojnice v poglavju o Estoniji.

celo večkrat. V drugi fazi lahko volivec, tako da fizično odda svojo glasovnico v volilno skrinjico, glasuje le enkrat, volivec, ki je oddal svoj glas elektronsko v prvi fazi, pa lahko glasuje še enkrat na volišču, tako v prvi kot v drugi fazi, pri čemer šteje samo zadnji oddani glas. Na podlagi takega postopka je mogoče reči, da ima vsak volivec, tudi v nenadzorovanem okolju, zadostno možnost, da glasuje tajno, ne da bi bil izpostavljen vplivu drugih. Prav tako naj bi bila izključena nakup in prodaja glasov. Možni kupec namreč nikoli ne more ugotoviti, katero od glasovanj je štelo (ibid.).

Avtorji slovenske študije (2004) kot možnost omenjajo odstranitev »z zlorabo oddanega glasu« iz kroga drugih oddanih glasov, vendar ob natančno določenih pogojih, zaradi česar je zanje glasovanje s pomočjo IKT bistveni napredek pri izvrševanju volilne pravice v primerjavi s klasičnim glasovanjem. Odstranitev glasu bi omogočila programska orodja, ki so lahko »koncipirana tako, da se ohranja povezava med volivcem in njegovim glasom, ki pa ni dostopna nikomur« (Grad in drugi 2004, 26).

Nekateri opozarjajo na možnost kraje oziroma zlorabe digitalnega certifikata, kar bi lahko pomenilo, da nekdo voli v imenu drugega. Poleg tega v času, ko naj bi bilo možno glasovanje prek interneta, torej v času predčasnega glasovanja, še ne velja volilni molk, zaradi česar se povečuje možnost pritiskov. Vendar pa je glede tega mogoče reči, da volilni molk ne velja za vse tudi v primeru tradicionalnih volitev, in sicer za tiste volivce, ki glasujejo na predčasnih volitvah.

Ko govorimo o tajnosti, nekateri poudarjajo tudi, da ne gre zgolj za tajnost glasovanja v smislu tajne glasovnice, ampak lahko tudi za tajnost informacije, ali se je volivec sploh udeležil volitev. »Pri internetnih volitvah bi bila taka evidenca računalniško vodena, kar seveda odpira nove vidike vprašanja anonimnosti, med drugim tudi vprašanje zbiranja in zavarovanja osebnih podatkov, kar ureja Zakon o varstvu osebnih podatkov« (Kovačič in Škrablin 2008, 185).

Problem pri zagotavljanju tajnosti je tudi evropska zakonodaja, ki določa obvezno hrambo prometnih podatkov, kar upošteva tudi naš Zakon o elektronskih komunikacijah. V 107. členu govori o zakonitem prestrezanju komunikacij, v nadaljevanju pa o podatkih, ki se hranijo, in

sicer med drugim o kategoriji podatkov, ki se hranijo, zavarovanju hranjenih podatkov, o dostopu do podatkov ter posredovanju hranjenih podatkov (107.e člen)⁵⁹.

3.3.5.1 Internetne volitve in glasovanje po pošti

Če izhajamo iz tega, da številne države⁶⁰ poznajo glasovanje po pošti kot sprejemljivi alternativni način glasovanja, lahko rečemo, da tajnost glasovanja ni absolutna zahteva.

Glede na to, da gre pri glasovanju po pošti za glasovanje v nenadzorovanem okolju, mora volivec, če glasuje po pošti, za tajnost poskrbeti sam oziroma je prepuščen sam sebi. To pomeni, da se mora sam izogniti morebitnemu neprimernemu vplivu. Poleg tega pri poštnem glasovanju ne moremo z gotovostjo trditi, da glasovi, ki prihajajo po pošti, niso kupljeni ali prodani.

Gaber, ki sicer priznava problem tajnosti pri elektronskem oddaljenem glasovanju, a je po njegovem dobro rešljiv, navaja primer Velike Britanije, kjer je v času od volitev leta 1997 do volitev v letu 2001 – ob dejstvu, da se je zmanjšal delež udeležencev volitev – po pošti glasovalo kar 1,4 milijona volilnih upravičencev. Število po pošti oddanih glasov se je tako kar podvojilo. Teoretično je tako mogoče, »špekulira« Gaber, da je bilo torej v tej državi toliko glasov oddanih »vodeno – nesvobodno«, kar pa seveda ob dejstvu, da je glasovanje po pošti zakonsko dovoljeno in uveljavljeno, »ne pride nikomur na pamet« (Gaber 2008, 153). Priljubljenost volitev po pošti pa v Veliki Britaniji od leta 2000, ko je bilo mogoče po pošti glasovati na vseh volitvah, še kar narašča. Podatki o zadnjih splošnih volitvah kažejo, da so poštno glasovnico poslali 15 odstotkom volilnih upravičencev oziroma 6,9 milijona ljudem, medtem ko se je ta odstotek v letih 2001 in 2005 na splošnih volitvah gibal med 4 in 12 odstotki (The Electoral Commission 2010).

⁵⁹ Več glej Zakon o elektronskih komunikacijah, dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=78325&part=&highlight=zakon+o+elektronskih+komunikacijah>

⁶⁰ V Evropi so le redke države, ki ne dopustijo glasovanja po pošti. Med drugim so to Nizozemska, Belgija, Finska. Še posebno »liberalna« je na tem področju Velika Britanija, ki ne predpisuje nobenih omejitev, kdo sme glasovati po pošti.

Na podlagi tega bi lahko sklepali, da potrditev glasov, oddanih po pošti, temelji zgolj na zaupanju, da je volivec res glasoval svobodno.

Ne zgolj zaradi problema tajnosti, ko govorimo o volitvah po pošti, je lahko tak način glasovanja problematičen tudi s stališča »pošiljanja.« Na to je še posebej opozoril primer splošnih volitev v ZDA leta 2006, ko je zaradi izredno slabega poštne sistema od 992 034 glasovnic, poslanih v tujino, v Združene države prišlo le 330 000 glasovnic⁶¹ (Kvas 2008).

Glede problema tajnosti in nedovoljenega vplivanja pri internetnem glasovanju je torej, kot smo že navedli, mogoča rešitev, kot je uporaba več strežnikov ter posebnega kriptografskega protokola⁶² oziroma dvojnih elektronskih ovojníc ob možnosti večkratnega glasovanja. Kljub temu kritiki internetnega glasovanja opozarjajo, da povsem zanesljive tehnološke zaščite ni. Poleg tega pa tudi, da je v primeru internetnega glasovanja tveganjem v nenadzorovanem okolju izpostavljena celotna populacija, medtem ko gre pri glasovanju po pošti za tveganje, ki mu je izpostavljeno precej manj ljudi. Kljub temu to ni povsem zanemarljivo. Pri nas glasuje po pošti, opozarja tajnik Državne volilne komisije Marko Golobič, kar 3 odstotke volivcev, kar pomeni dve mesti v državnem zboru (Golobič, 2010). Ob tem se zdi Golobiču sporno glasovanje po pošti v tujini, saj pošljemo v primeru državnozborskih in predsedniških volitev po svetu 50.000 glasovnic, pri tem pa »sploh ne vemo, ali je oseba živa ali mrtva« (ibid.). Dejstvo je namreč, da ima veliko Slovencev, ki živijo po svetu, dvojno državljanstvo, kar pomeni, da če oseba umre v državi, ki ga smatra za svojega državljana, ta Slovenije o njegovi smrti ne obvesti. Na podlagi tega lahko rečemo, da je poštno glasovanje pri nas problematično z vidika, da dejansko niti ne vemo, kdo v tujini glasuje.

⁶¹ Volilna komisija je kot zavrnjeno pošiljko dobila nazaj kar 70 odstotkov poslanih glasovnic (Kvas 2008).

⁶² Glej kriptografski protokol, ki ga bodo letos uporabili na Norveškem: Analysis of an internet voting protocol, 7. 7. 2010, dostopno prek: <http://eprint.iacr.org/2010/380.pdf>.

3.3.6 E-volitve kot tehnološki izziv ali grožnje e-volilnemu sistemu

O zapletenosti volitev na daljavo oziroma izzivu, ki ga predstavljajo s tehnološkega vidika, lahko govorimo iz več razlogov. Na eni strani je pri tovrstnih volitvah pomembno, da se ve, kdo je volivec, pomembni sta torej identifikacija in overitev (avtentikacija), po drugi strani je treba zagotoviti zanesljivost registracije, prenosa in štetja elektronskih glasov.

V zvezi z identifikacijo in preverjanjem pristnosti se kot možne rešitve omenjajo pametne kartice, PIN-koda ali celo fizična lastnina posameznika (prstni odtis ali vzorec mrežnice).

Velik izziv oziroma dilemi sta predvsem registracija in prenos oddanih glasov. Prav v zvezi s tem je bilo v preteklosti največ pomislekov oziroma bojazni, da tehnologija, ki se uporablja, ne zagotavlja zadostne varnosti.⁶³ Kljub temu avtorji posameznih študij, narejenih pred leti, domnevajo, da bodo v doglednem času na voljo boljše tehnološke rešitve.⁶⁴

Medtem ko volivec v primeru glasovanja na volišču voli v varnem volilnem okolju, za kar poskrbi država, pa je varnost okolja, če glasuje od doma, torej v nenadzorovanem okolju, bolj vprašljiva. Če država poskrbi za varnost volilnih strežnikov in zagotovi ustrezen prenos podatkov prek javnega telekomunikacijskega sistema, in sicer za šifriranje podatkov, kar je mogoče s pomočjo digitalnih certifikatov, pa je varnost osebnega računalnika, s katerega volivec glasuje, bolj problematična. Problem bi bil rešljiv npr. z uporabo čitalnika pametnih kartic, torej z ustrezno zunanjo napravo, vprašanje pa je, kakšna je opremljenost slovenskih uporabnikov interneta s takimi čitalniki.

Tveganje, da bi prišlo do morebitnih tovrstnih napadov, katerih učinek bi bil velik, bi se zmanjšal, če bi se e-volitve izvedle kot predhodne oziroma kot vnaprejšnje volitve. S tem bi

⁶³ Take pomisleke je mogoče zaslediti tudi v naši študiji.

⁶⁴ V norveški študiji iz leta 2006 opozarjajo na nezadovoljiv varnostni vidik glasovanja v nenadzorovanem okolju, hkrati pa domnevajo, da bodo rešitve na voljo v doglednem času. Glede na to, da bodo e-volitve poskusno izvedli letos, očitno ocenjujejo, da nova tehnologija že zagotavlja zadostno raven varnosti.

se izognili nevarnosti zloma sistema na dan tradicionalnih volitev oziroma temu, da na ta dan sistem ne bi deloval, zgoraj omenjeno tveganje pa bi se porazdelilo na več dni.⁶⁵

Tisto, na kar je treba še posebno opozoriti, je dejstvo, da bi lahko v primeru, če bi prišlo do uspešnega »napada«, že ena sama oseba naredila veliko škode. Ena od pomembnih razlik med tradicionalnim sistemom in sistemom za elektronsko glasovanje, opozarjajo nekateri, je, da pri papirnatih volitvah pride težje do velike škode zaradi napak pri glasovanju ali namernega ponarejanja rezultatov, saj bi morali pri tem npr. ponarejati rezultate na velikem številu volilšč, vključenih pa bi moralo biti kar precej ljudi. Nasprotno bi lahko pri elektronskem glasovanju naredila ogromno škode že ena sama oseba. To pa zato, ker volilni strežniki, to je osrednji del sistema, predstavlja »točko zloma«. Ponarejanje volilnih rezultatov je torej mogoče zgolj v eni sami točki in ne na številnih voliščih, kot bi bilo to pri klasičnih volitvah.

Še bolj kot to skrbi dejstvo, da je namerne ali nenamerne nepravilnosti v sistemu dejansko težko ugotoviti. Poleg tega na splošno volivci, člani volilnega odbora ali zaupniki, ki nimajo znanja glede delovanja sodobnih komunikacijsko-informacijskih sistemov, niso sposobni ugotoviti, ali sistem deluje brez napak ali pa vsebuje namerne goljufive mehanizme. Nasprotniki e-volitvam zato opozarjajo, da so ti sistemi kompleksni, s tem v zvezi pa na problem transparentnosti in varnosti.

Prav zato je varnost internetnega glasovanja predmet številnih analiz in poročil. Ena takih je varnostna analiza projekta glasovanja prek interneta za vojaško osebje v tujini na predsedniških volitvah leta 2004 (SERVE),⁶⁶ ki ga je financiralo ameriško obrambno ministrstvo. »Čeprav je sistem imenovan eksperiment, bo uporabljen za dejansko štetje glasov na bližnjih predsedniških volitvah« (Jefferson in drugi 2004, 2), je bila kritična štiričlanska komisija neodvisnih računalniških strokovnjakov, ki je izdelala analizo, v njej pa opozorila na vrsto problemov, med drugim na možne napade na računalnike volivcev, ranljivost interneta in problematično uporabo s strani ponudnikov nadzorovane opreme.⁶⁷ Izvedbo projekta

⁶⁵ Za take e-volitve se je odločila Estonija med drugim tudi na parlamentarnih volitvah 2007. E-volitve so potekale kot predhodne volitve, izvajali pa so jih od šestega do četrtega dne pred volilno nedeljo.

⁶⁶ Secure Electronic Registration and Voting Experiment

⁶⁷ Več glej A Security Analysis of the Secure Electronic Registration nad Voting Experiment (SERVE) 2004, dostopno prek: <http://servesecurityreport.org/paper.pdf>.

oziroma pilota, ki so ga razvili pri Federal Voting Assistance Program (FVAP), njegov namen pa naj ne bi bil zajeti zgolj vojaško osebje in njihove družinske člane, ampak na sploh državljane ZDA, ki živijo v tujini,⁶⁸ so zato odsvetovali. Obrambno ministrstvo je pozneje zaradi pritiskov na račun pomanjkljivega varnostnega vidika od načrtovanega glasovanja na volitvah 2004 dejansko odstopilo.⁶⁹

Omenjeni projekt v svoji študiji navaja tudi Turk, in sicer kot primer, ki po njegovem odraža trenutni položaj uvajanja sistemov e-volitev, v zvezi s katerimi oziroma njihovim uvajanjem je bilo po letu 2000 v EU in ZDA sicer zaslediti »vrsto zelo ambicioznih vladnih načrtov« (Turk 2004, 19), vendar so »kasnejše resnejše analize in izkušnje pilotnih projektov pričakovanja postavila na realna tla« (ibid.).

Nasprotno so bili avtorji norveške študije o e-glasovanju glede zgoraj omenjene varnostne analize projekta SERVE kritični. »Ugotovitve omenjenega poročila so zanimive in koristne, je pa treba poudariti, da se ta ocena nanaša na posebno različico internetnega glasovanja. Internetne rešitve se lahko razvijajo z uporabo drugih lastnosti in stopenj varnosti« (2006, 90).

Dejstvo je, da uvedba računalniških sistemov vedno prinaša določeno tveganje programskih napak in tehničnih »zlomov«, zaradi česar so lahko ogrožene celotne volitve. Medtem ko pri tradicionalnem glasovanju ugotovitev »napačnega« glasu ni problematična, pa lahko v primeru e-volitev na podlagi zgolj enega »napačnega« glasu sklepamo, da so napačni tudi drugi glasovi oziroma da je prišlo do sistemske napake. Ni pa samo računalniški sistem tisti, ki lahko zataji, napake so možne tudi zaradi človeškega dejavnika oziroma napačne rabe in neznanja uporabnikov.

Ko govorimo o varnosti elektronskega glasovanja, je treba poudariti, da vse oblike elektronskega glasovanja niso enako ranljive oziroma da je v primeru nekaterih precej manj možnosti napak ali goljufij kot pri drugih. Problematično je predvsem elektronsko glasovanje v nenadzorovanem okolju, torej prek interneta.

⁶⁸ Skupno naj bi šlo za približno 6 milijonov ljudi.

⁶⁹ Več glej v poglavju o ZDA.

Izzivi, povezani z uvajanjem elektronskega glasovanja, so med drugim (Aardal in drugi 2006, 90):

- goljufiva računalniška oprema pri volivcih,
- splošna ranljivost računalniških omrežij, predvsem interneta,
- težave pri pridobivanju redundantnih podatkov za zanesljivo preverjanje prešteti rezultatov,
- notranji napadi z namenom sabotaže ali manipulacije rezultatov glasovanja, še posebno napadi na centralni sistem strežnika, kjer se sprejemajo glasovi.

Turk omenja pet groženj sistemu e-volitev, in sicer (Turk 2004, 16):

- Odvzem volilne pravice. Posamezniki ali skupine volivcev lahko med volitvami določenemu volivcu odvzamejo volilno pravico, in sicer, kot ugotavlja Turk, glede na njegovo volilno odločitev. Selektivni odvzem, kot ga omogočajo sodobne tehnologije, je težko odkriti, še težje preprečiti.
- Spreminjanje izpolnjene glasovnice. Pri klasičnih volitvah oziroma papirnatih volitvah je spreminjanje glasovnic na splošno lahko fizično nadzorovati. V primeru e-volitev pa obstaja grožnja, da bi tretje osebe množično spremenile glasovnice.⁷⁰
- Izguba zasebnosti. Medtem ko je pri klasičnih volitvah oziroma volitvah, ko volivec vrže v skrinjico glasovnico, ki se pomeša z drugimi, zasebnost najbolj zaščiten, saj je skorajda nemogoče povezati volivca z izpolnjeno glasovnico, je precej manj zaščiten zasebnost oddaljenega volivca, ki voli po pošti, še težje pa pri oddaljenem glasovanju z elektronsko glasovnico. Zasebnost je toliko bolj ogrožena zaradi možnega prisluškovanja komunikacijskemu prometu, zlorabe računalnikov, ki procesirajo glasovnico, pa tudi zaradi možne zlorabe volilnih programskih aplikacij.
- Večkratno glasovanje. Posameznik lahko prek dostopa drugega volivca v e-volilni sistem glasuje v njegovem imenu, ne da bi volivec to vedel. To bi lahko izvedli tisti, ki imajo dostop do bolnih, fizično nesposobnih ali do volivcev, dovzetnih za vplivanje. Možna je tudi zloraba glasovnic volivcev, ki niso zainteresirani za glasovanje.
- Preprodaja glasov. Pri oddaljenem načinu glasovanja obstaja problem nakupa, prodaje in preprodaje glasov. V primeru internetnega glasovanja je ta problem toliko večji, saj je vse prej naštetu mogoče izvesti učinkoviteje in v večjem številu.

⁷⁰ Že ena sama oseba bi lahko ogrozila volitve oziroma spremenila njihov izid.

3.3.6.1 Možni viri napada

Ker elektronsko glasovanje presega geografske meje običajnih volitev in je dostopno vsemu svetu, so grožnje, povezane z varnostjo oziroma morebitnim napadom, toliko večje, saj se zaradi prej omenjenih razlogov »število možnih napadalcev in napadov dramatično povečuje« (Norwegian Ministry of local government and regional development 2009a, 7), poleg tega pa je volilni proces že po svoji naravi »vabljava tarča za zlonamerna dejanja« (ibid). Norveška študija varnostnih ciljev elektronskega glasovanja kot možne vire napada navaja:⁷¹

1. Notranji:

- upravičeni uporabniki, ki imajo določena tehnična znanja in močno motivacijo, pogosto finančno, da povzročijo škodo,
- razvijalci sistema (system developers), ki imajo precej sredstev in tehničnih znanj, privilegiran dostop do izvorne kode. Motivirani so, da zaradi finančne ali politične koristi omajajo sistem,
- upravljavci sistema, ki lahko vključujejo državne uslužbence ali njihove zastopnike ali pa zaposlene v zunanjih organizacijah, ki prispevajo k volilnim storitvam. Imajo tehnična znanja poleg privilegiranih dostopnih pravic. Njihova motivacija je želja po goljufanju, bodisi zaradi finančnega ali osebnega zadovoljstva,
- drugi, to so državni uslužbenci in njihovi zastopniki, ki imajo lahko dostop do sistema volitev, vendar niso povezani z zagotavljanjem volilnih storitev. Njihova motivacija so finančne ali osebne koristi.

Med možnimi notranjimi napadalci, ki jih sicer omenjena študija ne navaja, lahko omenimo tudi oblast oziroma politične stranke, katerih želja je bodisi ostati ali priti na oblast.

2. Zunanji:

- sovražni posamezniki oziroma hekerji, ki poskušajo sistem napasti zaradi osebnih zamer, kot izziv za napad vladnega sistema ali pa zaradi protesta proti vladni politiki. Poleg tega lahko poskušajo priti do podatkov zaradi osebne koristi ali medijske publicitete,

⁷¹ Povzeto po Norwegian Ministry of local government and regional development (2009a, 7–8).

- kriminalne organizacije oziroma storilci kaznivih dejanj in drugi, ki poskušajo na ta način priti do osebnih podatkov zaradi izkoriščanja,
- protestne skupine ali hekerji, ki poskušajo sistem napasti zaradi nasprotovanja e-glasovanju, da bi motili glasovalni mehanizem ali pridobili podatke za izkoriščanje, za koruptivne namene ...,
- tuje obveščevalne službe, ki lahko želijo dostop do osebnih podatkov, zaradi zbiranja političnih informacij ali zaradi poskusa vplivanja na volilni rezultat,
- teroristične organizacije, ki bi jih lahko zanimali osebni podatki, shranjeni v sistemu, v obveščevalne ali druge namene. Med drugim lahko poskušajo vplivati na izid.

Poleg omenjenih možnih virov napada, ki jih navaja norveška študija, velja omeniti tudi tuje vlade. Njihove grožnje resneje kot nevarnost zaradi običajnih napadalcev jemlje tudi Turk. Prav tako izpostavlja grožnje mednarodnih združenj, ki imajo »močne interese po zmagi določene politične opcije« (Turk 2004, 16).

3.3.6.2 Možni načini napada

Obstaja več vrst napada:⁷²

1. Elektronski napad:

- vdor v sistem volitev. Ima lahko zelo resne posledice tako za zaupanje ljudi v glasovanje prek interneta kot morda tudi za sam politični proces. Obstaja grožnja, da bi prišli podatki v javno sfero, ni nujno, da bi se vdor zgodil med volilnim obdobjem, ampak kadar koli pred volitvami ali po njih. Med drugim bi lahko prišlo do razkritja velikega števila občutljivih podatkov, s katerimi bi se lahko celo razkrila anonimnost volivcev,
- škodljiva programska oprema. Obstaja tveganje vnosa škodljive programske opreme na strežnik e-glasovanja pred ali med volitvami. Zaradi velikega števila osebnih računalnikov se ta možnost še povečuje. To bi lahko povzročilo škodo na strežniku ter se razširilo na druge računalnike. Če bi bil v strežnik e-glasovanja vgrajen program, kot je trojanski konj, bi bila ogrožena zaupnost in integriteta glasov, v najslabšem primeru pa bi bila posledica lahko ničnost volitev. Namestitev trojanskega konja ima

⁷² Povzeto po Norwegian Ministry of local government and regional development (2009a, 8–10).

lahko za posledico spremembo volilnega izida, saj bi lahko z njim prestregli glas volivca, ga spremenili ter takega poslali naprej v volilni sistem,

- nedostopnost. Zaradi velikega števila ljudi, ki bi uporabljali sistem volitev, bi se lahko zgodilo, da bi bil ta nedostopen oziroma ne bi bil na voljo. Možni napad bi lahko celo povzročil, da sistem ne bi bil na voljo zgolj začasno, ampak v najslabšem primeru celo za ves čas volitev,
- napadi na domenski strežnik (Domain Name Service (DNS)). Obstaja nevarnost, da bi napadalec uporabil lažne spletne naslove, kar bi njihovemu lastniku omogočilo, da bi s preusmeritvijo volivcev na te naslove ogrožal glasovanje. Enak učinek bi bilo mogoče doseči s programom, ki preusmeri spletni brskalnik na spletni naslov t. i. proxy strežnika oziroma vmesnega člena med glasovalcem in glasovalnim strežnikom, s čimer se skriva identiteta uporabnika.

2. Druge oblike napada:

- nakup/prodaja glasov in prisila,
- kraja ali ponarejanje volilnih podrobnosti,
- namerno zavajajoče glasovanje, in sicer bi lahko napadalec v medijih trdil, da ni tako glasoval,
- škoda, storjena po nesreči.

3.3.6.3 Matrica možnih napadov in rešitve

Glede na možne načine in vire napada na volilni sistem oziroma računalnik volivca je e-glasovanje izjemen izziv, kar zadeva varnostni vidik. V nadaljevanju bomo predstavili matrico groženj in posledic ter možnih rešitev⁷³ (glej tabelo 3.5).

⁷³ O nekaterih možnih rešitvah glede zagotavljanja varnosti in preprečevanja napadov ter zlorab smo govorili že v prejšnjih poglavjih, glej tudi izkušnje v posameznih državah v nadaljevanju.

Tabela 3.5: Matrica groženj e-volilnemu sistemu in možne posledice

	Grožnja	Preprečitev glasovanja Več kot en veljaven glas	Razkritje glasu	Izguba glasu	Sprememba/ponaredi- tev glasu	Ponareditev glasov
Oprema volivca/ računalnik	Napad z virusom	X		X	X	X
	Programske napake	X			X	
Prenos podatkov	Pomanjkanje varnosti pri prenosu podatkov			X	X	X
	Navidezni strežnik (Man-in-the Middle)	X		X	X	X
Strežnik	Napad na dostopnost servisa (DOS)	X				
	Notranji napad na strežnik			X	X	X
	Poneverba podatkov		X		X	X
	Sabotaža	X			X	
	Napaka v programski opremi strežnika	X	X	X	X	
Splošno	Tehnični zlom	X			X	
	Človeške napake	X		X		

Vir: Aardal in drugi (2006, 144).

Napad virusov na računalnik volivca ima lahko, kot je razvidno iz tabele, več posledic, med drugim tudi tega, da volivec ne more glasovati oziroma da virus, kot je trojanski konj, spremlja in spreminja glasove, brez da bi volivec vedel za to. Ob tem se nove tovrstne grožnje pojavljajo vsakodnevno, zato, kot ugotavljajo strokovnjaki, so »varnostne vrzeli v programski opremi nenehna grožnja« (Aardal in drugi 2006, 145). Turk v Problematiki e-volitev v Sloveniji opozarja, da jih je težko odkriti, prav tako pa tudi brisati, ter da je zaščita informacijske opreme kompleksna (Turk v Ternovšek 2005, 88). Čeprav absolutnega načina zagotavljanja varnosti pred temi napadi ni, je delna rešitev namestitev varnostne posodobitve programske opreme vseh vpletenih v e-glasovanje, in to takoj, ko je na voljo. Avtorji

norveške študije (Aardal in drugi 2006) navajajo celo možnost, da bi volivci namestili posebno različico operacijskega sistema, ki bi jo prejeli na CD-ROM-u. Vendar pa bi bila to, ugotavljajo, zelo zahtevna in draga rešitev, poleg tega tudi ne dosegljiva vsem, saj bi taka namestitev zahtevala določeno računalniško predznanje pa tudi skladnost z opremo računalnika volivca. Nevarnostim programskih napak bi se lahko izognili s testiranjem volilne programske opreme.

Glede direktnih napadov na strežnik oziroma DOS/DDOS-napadov⁷⁴ obstaja več rešitev, med drugim oddaja glasu v času predčasnega glasovanja, načrtovanje sistema, ki je večje od pričakovanih potreb, ter urejen postopek za prestavitev volilnih spletnih strani na drugi IP-naslov v primeru napada. Več je tudi možnih ukrepov proti kraji podatkov. Norveška študija opozarja, da je nemogoče zagotoviti popolno varnost glede napada, ki lahko pomeni, da volivec odda več kot eno glasovnico ali da se glas volivca razkrije ali izbriše, v najslabšem primeru celo povzroči spremembo ene ali več glasovnic. Za zmanjšanje možnosti tovrstnih napadov je več ukrepov, med drugim redno preverjanje sistema programske opreme volivca in odkrivanje ranljivosti, seznanjanje z znanimi programskimi ranljivostmi in namestitev varnostne posodobitve za ustrezno programsko opremo, spremljanje in filtriranje prometa s pomočjo protivlomnega sistema (IDS) za odkritje morebitnih poskusov kraje ter seznanjanje volilnega oziroma systemskega osebja s pravilnimi varnostnimi postopki. Za zavarovanje pred sabotažo je potrebno fizično zavarovati centralne računalniške opreme, zagotoviti rezervni sistem, prav tako tudi zagotoviti napajanje z UPS-sistemom.

Napaka programske opreme strežnika je še posebna grožnja, saj lahko ogrozi celotne volitve in lahko pomeni ne le to, da volivci ne bi mogli oddati glasov, ampak tudi izgubo številnih glasov. Testiranja in preverjanje programske kode so možne rešitve za zmanjšanje nevarnosti te vrste.

Ker prinaša internet veliko tveganje, je treba za zmanjšanje groženj pri prenosu podatkov zagotoviti zelo strog kriptografski protokol,⁷⁵ za zaščito pred napadi Man in the Middle je

⁷⁴ DOS-napad (Denial of Service) pomeni napad z onemogočanjem storitve strežnika, DDO-napad (Distributed Denial of Service) pa je distribuirani napad z onemogočanjem storitve.

⁷⁵ Norveška je glede kriptografskega protokola storila korak dlje od Estoncev. Več glej v poglavju o Norveški.

potreben digitalni podpis, ena od možnih rešitev za varnost glasovanja so povratna sporočila oziroma potrditev glasovanja prek drugih kanalov kot npr. SMS, internet, digitalna TV.⁷⁶

Sicer pa je, kar zadeva varnost e-volilnega sistema na sploh, treba poudariti, da je stopnja varnosti odvisna od dogovorjene stopnje sprejemljivega tveganja. Države se glede varnosti e-volitev odločajo tudi na podlagi stroškov.

3.3.7 Digitalni razkorak

Predpostavka, na kateri bi morale temeljiti e-glasovanje – da bi morale biti informacijsko-komunikacijske tehnologije dostopne vsem volilnim upravičencem oziroma da ne bi smela biti zaradi omejenega dostopa do omenjene tehnologije izključena nobena skupina – v realnem življenju nima podlage. Številni avtorji v poudarjanju pomembnosti interneta, ki naj bi v polje političnega življenja vpeljal neposrednejšo demokracijo, predpostavljajo, da imajo državljani do tehnologije neomejen dostop, poudarja Oblakova, ki ob tem kritično ugotavlja, da je »dostop do računalniških omrežij še vedno prej privilegij nekaterih kot pravica vseh (Oblak 2003, 95). Nastopi torej problem digitalnega razkoraka, ki pomeni, da državljani nimajo enakih možnosti dostopa do informacijsko-komunikacijske tehnologije oziroma interneta, ki je za internetne volitve seveda bistven. Obstaja nevarnost, da bi bili iz političnih procesov oziroma sprejemanja političnih odločitev izključeni informacijsko nepismeni.

Čeprav ni pričakovati, da bodo imeli kdaj dostop do interneta vsi, pa podatki kažejo, da število uporabnikov nenehno narašča. Po podatkih raziskave Eurostat⁷⁷ o dostopu in uporabi interneta za lansko leto vsak drugi državljan EU27 uporablja internet dnevno, medtem ko za mlade velja, da jih internet dnevno uporablja kar tri četrtine (glej tabelo spodaj.)

⁷⁶ Več o možnih rešitvah glej Aardal in drugi (2006). Electronic voting-challenges and opportunities, Appendix B Security challenges.

⁷⁷ Raziskava zajema poleg 27 članic Evropske unije (Avstrija, Belgija, Bolgarija, Ciper, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francija, Nemčija, Grčija, Madžarska, Irska, Italija, Latvija, Litva, Luksemburg, Malta, Nizozemska, Poljska, Portugalska, Romunija, Slovaška, Slovenija, Španija, Švedska in Združeno kraljestvo) tudi nekatere druge države (Hrvaška, Makedonija, Turčija, Islandija, Norveška).

Tabela 3.6: Uporaba interneta/gospodinjstvo, 2007–2009 (%)

	Dostop do interneta			Širokopasovni dostop		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
EU27	54	60	65	42	49	56
Belgija	60	64	67	56	60	63
Bolgarija	19	25	30	15	21	26
Češka	35	46	54	28	36	49
Danska	78	82	83	70	74	76
Nemčija	71	75	79	50	55	65
Estonija	53	58	63	48	54	62
Irska	57	63	67	31	43	54
Grčija	25	31	38	7	22	33
Španija	45	51	54	39	45	51
Francija	49	62	63	43	57	57
Italija	43	47	53	25	31	39
Ciper	39	43	53	20	33	47
Latvija	51	53	58	32	40	50
Litva	44	51	60	34	43	50
Luksemburg	75	80	87	58	61	71
Madžarska	38	48	55	33	42	51
Malta	54	59	64	44	55	63
Nizozemska	83	86	90	74	74	77
Avstrija	60	69	70	46	54	58
Poljska	41	48	59	30	38	51
Portugalska	40	46	48	30	39	46
Romunija	22	30	38	8	13	24
Slovenija	58	59	64	44	50	56
Slovaška	46	58	62	27	35	42
Finska	69	72	78	63	66	74
Švedska	79	84	86	67	71	80
Velika Britanija	67	71	77	57	62	69
Hrvaška	41	45	50	23	27	39
Makedonija		29	42		23	34
Turčija	20			17		
Islandija	84	88	90	76	83	87
Norveška	78	84	86	67	73	78
Srbija	26		37	7		23

Vir: Eurostat (2009a).

V državah EU je imelo v prvi četrtini leta 2009 povprečno dostop do interneta 65 odstotkov gospodinjstev, kar je 5 odstotnih točk več kot v enakem obdobju leto prej in 11 odstotnih točk

več kot leta 2007. Širokopasovni dostop je imelo v prvi četrtini lanskega leta 56 odstotkov gospodinjstev, medtem ko je bila ta številka za leto prej manjša za 7 odstotnih točk, v primerjavi z letom 2007 pa kar za 14 odstotnih točk. Slovenija je bila po uporabi interneta na gospodinjstvo v prvi četrtini lanskega leta pod povprečjem EU27, in sicer je imelo dostop do interneta pri nas 64 odstotkov gospodinjstev, kar je 5 odstotnih točk več kot leto prej in 6 odstotnih točk več kot leta 2007.

Tabela 3.7: Uporaba interneta/posamezniki, 2009 (%)⁷⁸

	Starost 16-24	starost 16-74
EU27	73	48
Belgija	77	56
Bolgarija	63	31
Češka	62	34
Danska	88	72
Nemčija	80	55
Estonija	88	54
Irska	58	40
Grčija	57	27
Španija	68	39
Francija	69	50
Italija	70	40
Ciper	61	34
Latvija	83	47
Litva	82	43
Luksemburg	83	71
Madžarska	74	46
Malta	81	45
Nizozemska	90	73

⁷⁸Eurostatova raziskava uporabe interneta po gospodinjstvih (Tabela 3.6) vključuje tudi Turčijo, medtem ko podatki glede uporabe interneta po posameznikih (Tabela 3.7) za to državo niso navedeni.

	Starost 16-24	starost 16-74
EU27	73	48
Avstrija	70	48
Poljska	77	39
Portugalska	71	33
Romunija	41	19
Slovenija	82	47
Slovaška	78	49
Finska	87	68
Švedska	87	73
Velika Britanija	83	60
Hrvaška	73	37
Makedonija	69	37
Islandija	94	82
Norveška	89	76
Srbija	36	25

Vir: Eurostat (2009a).

Po uporabi interneta v skupini posameznikov, starih od 16 do 24 let, je Slovenija skupaj z Litvo na 11. mestu. V Sloveniji dnevno ali skoraj vsak dan uporablja internet 82 odstotkov omenjene populacije, kar je nad evropskim povprečjem, ki znaša 73 odstotkov. Je pa pri nas manjša uporaba interneta v starostni skupini od 16 do 74 let. Medtem ko je evropsko povprečje 48 odstotkov, je pri nas ta podatek za odstotno točko nižji oziroma znaša 47 odstotkov.

Eurostatova raziskava tudi kaže, da se je od leta 2006 do 2009 redna uporaba interneta v obeh starostnih skupinah povečala za več kot 10 odstotnih točk, še vedno pa obstaja generacijski razkorak.

Ni pa v kontekstu digitalnega razkoraka pomemben zgolj dostop do interneta. Pomembni sta tudi kompetentnost uporabnika oziroma kako spreten je glede uporabe interneta in ali mu zaupa. V tem smislu je zanimiv podatek glede uporabe interneta v trgovini oziroma

plačevanje prek njega. Eurostatova raziskava navaja, da približno ena tretjina populacije interneta ne uporablja za plačevanje, in sicer zaradi strahu, povezanega z varnostjo⁷⁹ (2009b, 5).

Raziskave o uporabi interneta tudi kažejo, da na naklonjenost internetu oziroma na njegovo redno uporabo vpliva izobrazba. Eurostat navaja podatek, da skoraj 90 odstotkov prebivalcev EU z visoko formalno izobrazbo uporablja internet redno, to pa je več kot dvakrat toliko, kot je delež prebivalstva z nizko formalno izobrazbo (Eurostat 2009b, 3).

Dostop do interneta in njegova uporaba sta povezana tudi z višino dohodka. Norveške raziskave kažejo, da so ljudje z višjo izobrazbo in dobrim dohodkom bolj naklonjeni glasovanju prek interneta kot druge skupine ljudi (Karlsen in drugi v Aardal in drugi 2006, 20). Glasovanje prek interneta je zanimivejše, ugotavljajo na Norveškem, za zelo spretno uporabnike interneta in tudi krepi njihovo udeležbo.

Če obstajajo pričakovanja, da bo »razmah interneta v polje političnega življenja vpeljal bolj direktno obliko demokracije« (Oblak 2003, 95), seveda ob predpostavki neomejenega dostopa do njega, pa zna biti sporno prav to. Oblakova poudarja obstoj »načela izključevanja«, saj igrajo pomembno vlogo pri dostopu do mnogih aktivnosti socialni (starost, spol, rasa) in ekonomski (dohodek, zaposlitev) dejavniki, predvsem pa izobrazba (ibid.) »Primat pridobljene izobrazbe – in veščin, izurjenosti ter pismenosti, ki spremljajo izobrazbeni uspeh – igra pomembno vlogo pri oblikovanju izhodišč za popolno participacijo v digitalni demokraciji« (Wilhelm v ibid.).

Sam dostop do tehnologije tako ni ključnega pomena za sodelovanje pri odločanju, opozarjajo nekateri, celo več, internet »onemogoča nadaljnji razvoj demokracije, saj (ponovno) izpostavlja dileme o družbeno-ekonomskih determinantah, ki povzročajo neenako distribucijo tehnoloških znanj« (Wilhelm v Oblak 2003, 95). Oziroma, kot ugotavlja Oblakova, sama tehnologija ni dovolj »za reševanje obstoječih družbenih in političnih problemov, ki so vsaj

⁷⁹ Več o drugih razlogih glej EUROSTAT.2009b. Internet usage in 2009 – Households and Individuals; Industry, trade and services, dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-09-046/EN/KS-QA-09-046-EN.PDF.

delno povezani z distribucijo virov, veščin in osnovnih sredstev komuniciranja v družbi« (2003, 95).

Če se torej navežemo na e-volitve, pri novem načinu glasovanja ni pomembna zgolj dostopnost do interneta, sistem bi moral biti tudi razmeroma nezapleten. Takega mnenja je tudi Turk, ki poudarja, da mora biti sistem »uporabniško prijazen in neodvisen od izobrazbe, starosti in fizičnih sposobnosti volivca«, zaradi česar bi morala biti v času volitev volivcem zagotovljena »pravna in tehnična podpora« (Turk 2004, 10).

Digitalni razkorak kot enega od zadržkov pri uvajanju e-volitev navaja tudi Študija izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije (2004), hkrati predlaga rešitev, ki bi bila lahko v razvoju in spodbujanju uporabe javno dostopne ustrezne infrastrukture, internetne volitve pa bi morale biti »alternativni način volitev« (Turk, 2004, 10).

Digitalni razkorak torej ne more biti ovira pri uvajanju e-volitev, če o njih ne govorimo zgolj kot o edinem možnem načinu glasovanja, kar poudarja tudi Turk (2004). V tem primeru bi glasovali prek interneta zgolj tisti, ki bi to želeli in bi bili informacijsko pismeni oziroma spretni v uporabi računalnika. Glede tega kot tudi pogostosti uporabe interneta pa določene analize kažejo, da ju ni mogoče povsem opredeljevati kot prediktorja e-volitev. V primeru Estonije sta tako računalniško znanje kot pogostost uporabe interneta sicer vplivala na izbiro e-glasovanja na volitvah v letih 2005 in 2007, vendar pa, kot ugotavlja zadnja raziskava vseh štirih, do zdaj izvedenih e-volitev v Estoniji, tega ni mogoče povsem trditi za poznejše volitve oziroma za volitve v Evropski parlament in lokalne volitve 2009.⁸⁰

3.3.8 Zapletenost glasovanja

Za klasične volitve lahko rečemo, da so razmeroma preproste oziroma da je samo glasovanje enostavno, zato se postavlja vprašanje, kaj bi s tega stališča prinesla uvedba e-glasovanja. Na splošno velja prepričanje, da bi glasovanje za volivca postalo »zahtevnejše«. Uvedba »glasovalnih aparatov predstavlja jasno tveganje, da bomo za povprečne volivce zapletli

⁸⁰ Več glej v poglavju o Estoniji.

proces glasovanja« (Svensson v Gaber 2008, 153), elektronski volilni sistemi so namreč »po svoji naravi zapleteni in praviloma vključujejo več akterjev kot klasični sistemi« (Turk 2004, 13).

Ob tem je treba poudariti, da igra pri zapletenosti sistema pomembno vlogo varnostni vidik e-volilnega sistema, ki prispeva k njegovi še večji zapletenosti.

3.3.9 Klasične volitve kot obred, kaj pa elektronske?

Poleg tega, da je mogoče volitve opredeliti kot povsem tehnično opravilo, njihov pomen še zdaleč ni omejen zgolj na to oziroma močno presega tako opredelitev. Volitve lahko pomenijo tudi nekaj »skrivnostnega, mističnega, neznanega« (Grad in ostali 2004, 46).

O volitvah lahko govorimo kot o ponavljajočem se dogodku, ki se odvija na podlagi pravno sankcioniranih pravil, vendar ne zgolj po njih, poleg tega gre »za način kolektivnega ravnanja, ki se reproducira z določeno nespremenjenostjo, ohranja pa tudi določeno raven spontanosti in improvizacije« (ibid.). Razlika med obredom na eni strani in običaji na drugi je torej v omenjeni stereotipnosti postopka.

Čeprav nekateri obredu kot po nespremenljivih pravilih ponavljajočemu se dejanju ne pripisujejo koristnih rezultatov, Cazeneuve (1986) nasprotno ugotavlja, da sta obred in koristno dejanje pogosto prepletena (ibid., 16). Navaja trditev, da ima sleherno dejanje »neko obredno prvino in ... narobe, ni obreda, ki ne bi bil bolj ali manj obarvan s koristnostjo« (Ch. LE COEUR v Cazeneuve, 16). Cazeneuve koristnost obredov utemeljuje na primeru religioznih ali magijskih obredov, ki se jim sicer pogosto pripisuje koristnost, saj naj bi lahko priklicali dež ali ozdravili bolne. Na podlagi tega je mogoče reči, da lahko obredu pripišemo dejansko ali pa zgolj domnevno učinkovitost, ki se »ne konča v empiričnem spletu vzrokov in posledic« (Cazeneuve 1986, 17), oziroma ga lahko opredelimo kot »dejanje, ki se ponavlja in katerega učinkovitost je, vsaj deloma, zunajempirična« (ibid.). To velja tudi za volitve.

Z uvedbo e-glasovanja naj bi obstajala nevarnost, da bi ostali brez bistvenega elementa predstavniške demokracije, to je »rituala, pri katerem se zberejo državljani, ki jih dejanje

zadeva«, pri čemer lahko elektronsko glasovanje negativno vpliva na volitve, saj lahko te zaradi takega načina glasovanja izgubijo »viden, javen in simbolni značaj« (Svensson v Gaber 2008, 152). Svensson navaja poročilo IPI, ki opozarja celo na to, da bi lahko elektronsko oddaljeno glasovanje dolgoročno privedlo do »referendumov in bi ogrozilo deliberativno (posvetovalno) naravo političnega sistema in zaščito manjšin«(ibid.).

Večji odpor do e-volitev je mogoče pričakovati v državah z dolgo volilno tradicijo, zato je tam toliko bolj potrebno njihovo postopno uvajanje. V primeru Slovenije uvajanje e-volitev s tega stališča naj ne bi bilo problematično. Razloge gre iskati v tem, da so bile pri nas »volitve takega tipa s papirnatim načinom glasovanja ponovno vpeljane pred nekaj več kot desetimi leti in se občutek obrednosti pravzaprav še ni dodobra ukoreninil« (Grad in drugi 2004, 47).

Pomena volitev v smislu družabnega dogodka ne poudarja niti Turk. Ugotavlja, da kljub temu da nekateri trdijo, da so volitve družabni dogodek, tega »raziskave v Sloveniji niso v celoti potrdile« (Turk 2004, 5).

3.4 TRADICIONALNE VOLITVE Z MOŽNIMI NAPAKAMI

Ko govorimo o elektronskem oddaljenem glasovanju, se poudarjajo številna vprašanja in pomisleki zaradi groženj, povezanih z njihovimi tveganji. Ob tem je treba poudariti, da tudi klasične papirnate volitve prinašajo določeno tveganje in vire napak. Napake se lahko torej pojavijo tako pri običajnem glasovanju kot pri elektronskem. Je pa res, da so posledice napak pri klasičnih volitvah manjše, kot bi bile lahko pri elektronskih, oziroma da obstaja manjša verjetnost, da bi bile napake tako velike, da bi prišlo do ponovno izvedenih volitev.⁸¹

In če znova poudarimo tisto, na kar opozarja Schneier, da namreč ni mogoče zagotoviti, da bi elektronski sistem deloval popolnoma brezhibno, lahko rečemo, da zagotovil, da ne bo prišlo do težav in napak, pa naj bodo namerne ali nenamerne, ni in ne more biti niti v primeru klasičnih volitev.

⁸¹ Kljub temu lahko kot primera volitev, ki so vzbudile veliko dvomov o njihovi transparentnosti, omenimo volitve za župana v občinah Izola in Škofja Loka leta 2006. Zaradi teh je prišlo celo do spremembe zakona o lokalnih volitvah.

Eden najbolj znanih primerov, ki je razkril ranljivost klasičnih volitev, je primer predsedniških volitev leta 2000 v ZDA. »Ocenjujejo, da je bilo zaradi slabe opreme, pomot pri registraciji, prepoznavanju lokacije volišč in težav z glasovnicami za tiste, ki se volitev niso udeležili, izgubljenih med 4 in 6 milijonov glasov« (Bannister v Gaber 2008, 152). To pa je podatek, ki, če drži, pri volivcih ne more vzbujati zaupanja niti v klasične volitve. Problematične so bile tudi predsedniške volitve 2004, ki so pokazale, kako enostavno je spremeniti glasovalni izid.

3.5 PRAVNA PODLAGA IN PRIPOROČILA O E-VOLITVAH

E-volitve so za pravo izjemen izziv, saj je njegova vloga pri uveljavljanju e-volilnega sistema ob tehnoloških zmogljivostih »temeljna predispozicija za ustrezno in korektno ureditev pogojev in izvedbe volilnega postopka« (Pičman Štefančič 2008, 218).

Pred uvedbo e-volitev je treba preučiti vrsto ustavnopravnih vidikov njihovega uvajanja, kar zadeva dileme, ki jih prinašajo e-volitve s stališča spoštovanja volilnih načel, sicer že predstavljenih v enem prejšnjih poglavij. Poleg ustave in volilne zakonodaje ter drugih zakonov, ki bi jih bilo treba upoštevati v primeru uvajanja e-volitev, so kot pravna izhodišča pomembni tudi mednarodnopravni akti. Načela demokratičnih volitev se odražajo v številnih mednarodnih (obveznostih), med drugim v Evropski konvenciji za človekove pravice in Kodeksu dobre prakse v volilnih zadevah, ki ga je izdala Beneška komisija.⁸²

⁸² Evropska komisija za demokracijo skozi pravo, bolj znana kot Beneška komisija, je bila ustanovljena leta 1990 in je svetovalni organ Sveta Evrope o ustavnih vprašanjih. Več glej na spletni strani Beneške komisije: <http://www.venice.coe.int/>.

3.5.1 Ustava in volilna zakonodaja

Pravno izhodišče⁸³ za preučitev možnosti uvedbe e-volitev je v prvi vrsti ustava, v katere okvir sodi vrsta vprašanj volilnega prava, predvsem vprašanj v zvezi z volilno pravico in načinom oblikovanja temeljnih državnih organov, še posebno predstavniškega sistema.⁸⁴ Glede na to, da je večina ustav zelo splošna in lapidarna, volilni sistem in mehanizem podrobneje ureja zakon.⁸⁵ Zanj velja, da ureja vsa pomembnejša vprašanja volitev, od načina razdelitve mandatov⁸⁶ do volilne procedure, organizacije volitev in volilne tehnike. Sicer dokaj nepomembni in neobsežni so s tega področja podzakonski akti vlade oziroma ministrstev, zlasti notranjega, medtem ko so pomemben pravni vir sodne odločbe, še posebej odločbe ustavnega sodišča, poleg omenjenega pa tudi poslovnik parlamenta, kar zadeva urejanje vprašanj glede volilne funkcije parlamenta (Grad in drugi 2004, 5–6).

3.5.2 Druga zakonska podlaga

O demokratičnih e-volitvah oziroma e-glasovanju lahko govorimo le v primeru, da tako glasovanje izpolni ne le pogoje, kot so »neposredno, varno in zanesljivo shranjevanje oddanih e-glasov, pač pa mora ob nespremenljivosti podatkov omogočiti tudi ponoven vpogled vanje in njihovo štetje« (Pičman Štefančič 2008, 175). S tega vidika lahko rečemo, da je za e-glasovanje pomemben Zakon o elektronskem poslovanju in elektronskem podpisu.⁸⁷ Ureja

⁸³ S pravnega vidika je uvajanje e-volitev v Sloveniji že vzela pod drobnogled študija izvedljivosti Ustavno-pravni in politološki vidiki uvajanja e-volitev v RS (Grad in drugi 2004), izdelana pa je bila tudi Študija izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije (Turk 2004).

⁸⁴ 43. člen Ustave RS govori o splošni in enaki volilni pravici. Načelo svobodne volilne pravice je posebej poudarjeno pri volitvah državnega zbora v 80. členu, ki določa, da se poslanci volijo s splošnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem.

⁸⁵ Zakone, ki urejajo volilni sistem, imenujemo običajno volilni zakoni, skupek teh zakonov pa volilna zakonodaja (Grad in drugi 2004).

⁸⁶ Ponekod sicer sodi to v okvir ustavne materije.

⁸⁷ Zakon o elektronskem poslovanju in elektronskem podpisu (ZEPEP) je bil sprejet junija 2000, veljati pa je začel avgusta istega leta. Z njim je Slovenija sledila pravnemu redu EU na področju elektronskih podpisov. Deležen je bil kar nekaj kritik. Dr. Marko Pavliha, dr. Borka Jerman Blažič in drugi soavtorji komentarja k zakonu med drugim kot njegovo slabost izpostavljajo področje zaščite osebnih podatkov imetnika potrdila. »ZEPEP je to vprašanje žal ignoriral« (Pavliha in drugi 2002, 126). Zakon je pozneje doživel spremembe.

namreč, kot določa njegov 1. člen, elektronsko poslovanje, ki zajema poslovanje v elektronski obliki na daljavo z uporabo elektronskega podpisa v pravnem prometu. Z vidika shranjevanja oddanih e-glasov je med drugim pomemben 12. člen zakona, ki govori o podatkih v elektronski obliki oziroma kateri elektronski podatki se lahko hranijo in pod kakšnimi pogoji. Zakon, ki govori tudi o odgovornosti ponudnikov storitev informacijske družbe glede shranjevanja oziroma obdelovanja podatkov, določa, kateri elektronski podpis je enakovreden lastnoročnemu podpisu. »Varen elektronski podpis, overjen s kvalificiranim potrdilom, je glede podatkov v elektronski obliki enakovreden lastnoročnemu podpisu ter ima zato enako veljavnost in dokazno vrednost« (15. člen). Zakon predpisuje tehnične zahteve za varno elektronsko podpisovanje. V 37. členu tako določa, da morajo sredstva za varno elektronsko podpisovanje z uporabo ustreznih postopkov in infrastrukture zagotoviti med drugim tudi to, da so podatki za elektronsko podpisovanje edinstveni, njihova zaupnost pa zagotovljena. 38. člen med drugim predpisuje zahteve za preverjanje varnega elektronskega podpisa.

Ustrezna pravna zaščita osebnih podatkov je za e-glasovanje izjemnega pomena, še posebno, ker prinaša internet veliko grožnjo tajnosti e-volitev oziroma možnost zlorab, kot so nezakonit dostop do informacij, njihovo zbiranje, shranjevanje itd. S tega vidika je pomemben Zakon o varstvu osebnih podatkov,⁸⁸ ki je v skladu z direktivami EU in je v 6. členu predvidel avtomatizirano obdelavo osebnih podatkov kot posebno obliko obdelave s sredstvi informacijske tehnologije. Med drugim tako govori o zavarovanju osebnih podatkov, in sicer določa, da se pri prenosu podatkov prek telekomunikacijskih omrežij šteje, da so podatki ustrezno zavarovani, «če se posredujejo z uporabo kriptografskih metod in elektronskega podpisa tako, da je zagotovljena njihova nečitljivost oziroma neprepoznavnost med prenosom» (14. člen). 24. člen določa varovanje tudi tako, da se prepreči nepooblaščen dostop do osebnih podatkov pri njihovem prenosu, vključno s prenosom po telekomunikacijskih sredstvih in omrežjih, glede obdelave osebnih podatkov, dostopnih prek telekomunikacijskega sredstva ali omrežja, pa določa, da morajo strojna, sistemska in aplikativno programska oprema zagotavljati, da je »obdelava osebnih podatkov v zbirkah osebnih podatkov v mejah pooblastil uporabnika osebnih podatkov« (24. člen).

⁸⁸ Slovenija je Zakon o varstvu osebnih podatkov sprejela leta 1999, vendar je bil pozneje spremenjen.

3.5.3 Kodeks dobre prakse v volilnih zadevah

Kodeks dobre prakse v volilnih zadevah iz leta 2002, ki ga je pripravila Beneška komisija in ni zavezujoč dokument, ureja postopke za volitve v državah članicah ter v zvezi s tem daje priporočila. Posamezne države volilni sistem prilagodijo svojim razmeram, upoštevajoč temeljne pravice in demokratična načela oziroma standarde, opredeljene v Kodeksu. Ta pa ne izključuje možnosti e-glasovanja, ob tem, da določa tudi, da mora imeti volivec vedno možnost glasovanja na volišču.

Sestavljen je iz dveh delov. Prvi pomeni »smernice«, ki temeljijo na načelih evropske volilne dediščine, Beneška komisija ga je sprejela julija 2002, drugi del Kodeksa je Pojasnjevalno poročilo. Beneška komisija ga je sprejela oktobra 2002, v njem pa opredeljuje in pojasnjuje načela, določena v smernicah oziroma prvem delu Kodeksa, poleg tega daje določena priporočila.

Kodeks določa »Evropsko volilno dediščino« z dveh vidikov, in sicer najprej opredeljuje pet načel evropske volilne dediščine, to so splošna, enaka, svobodna, tajna in neposredna volilna pravica, volitve morajo potekati tudi v rednih časovnih presledkih, medtem ko drugi vidik predstavlja pogoje za izvajanje teh načel.

Kodeks temelji na mednarodnih standardih, in sicer na svetovni ravni na Splošni deklaraciji o človekovih pravicah oziroma na Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah, na evropski ravni pa na Evropski konvenciji o človekovih pravicah, katere člen 3 Protokola 1 določa, da se pogodbenice zavezujejo, da imajo svobodne volitve v razumnem času s tajnim glasovanjem, pod pogoji, ki zagotavljajo svobodno izražanje mnenja ljudstva pri izbiri zakonodajnih teles, poleg svobodne in tajne volilne pravice pa je določena tudi pravica voliti in biti voljen.

Med drugim kodeks omenja tudi e-glasovanje, čeprav izrecno (3.2. ii) poudarja, da morajo imeti volivci vedno možnost glasovanja na volišču, medtem ko so drugi načini mogoči pod določenimi pogoji. V primeru e-glasovanja določa, da ga lahko države uporabijo le, »če je varen in zanesljiv« (3.2. iv.), še posebno je poudarjeno, da mora imeti volivec možnost, da »dobi potrditev svojega glasu in ga, če je treba, lahko tudi popravi, ob upoštevanju tajne

volilne pravice« (ibid.). Kodeks v smernicah določa tudi, da mora biti elektronski sistem transparenten.

Kot je navedeno v drugem delu Kodeksa oziroma v 42. točki Obrazložitvenega poročila, mehanske in elektronske metode glasovanja že uporablja več držav oziroma se na to pripravljajo, ob tem je omenjena njihova prednost. Ta »postane očitna, ko hkrati poteka več volitev, čeprav so potrebni nekateri varnostni ukrepi za zmanjšanje nevarnosti goljufij, npr. z omogočanjem volivca, da preveri njegov oziroma njen glas takoj po glasovanju⁸⁹« (42. točka).

Točka 43 določa, da morajo biti metode elektronskega glasovanja varne in zanesljive. Varne so, če lahko sistem prenese namerni napad, zanesljive pa, če lahko delujejo same ne glede na morebitne pomanjkljivosti strojne ali programske opreme.

Glede preglednosti sistema Kodeks poudarja, da mora biti ta zagotovljena v smislu, da je mogoče preveriti, ali deluje pravilno.

3.5.4 Poročilo o skladnosti oddaljenega glasovanja in e-glasovanja s standardi Sveta Evrope

Poročilo o skladnosti oddaljenega glasovanja in e-glasovanja s standardi Sveta Evrope je Beneška komisija sprejela marca 2004, njegova podlaga pa je tudi zgoraj omenjeni Kodeks dobre prakse v volilnih zadevah.

Poročilo izhaja iz primerjalne analize med pravnimi sistemi držav članic glede oddaljenega glasovanja,⁹⁰ in sicer ali države omogočajo oziroma dopuščajo možnost oddaljenega glasovanja ali pa tega ne dopuščajo oziroma ga celo zavračajo.⁹¹

⁸⁹ Več glej Code of Good Practice in Electoral Matters, dostopno prek: [http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD\(2002\)023rev-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD(2002)023rev-e.asp).

⁹⁰ Za namen analize je oddaljeno glasovanje opredeljeno kot glasovanje, ki poteka izven prostorov, kjer na splošno poteka glasovanje, tj. glasovanje po pošti.

⁹¹ Glede na pravno ureditev oddaljenega glasovanja poročilo razvršča države v tri skupine: 1. države, ki ne dopuščajo oddaljenega glasovanja (Albanija, Azerbajdžan, Bolgarija, Hrvaška, Ciper, Češka, Litva, Moldavija, Poljska, San Marino in Turčija); 2. države, ki dopuščajo oddaljeno glasovanje (Estonija, Nemčija, Danska,

Na osnovi analize oddaljenega glasovanja oziroma poštnega glasovanja v nenadzorovanem okolju bi lahko, navaja poročilo, razvili standarde za e-glasovanje.

Kot ugotavlja komisija v 66. točki poročila, ni elektronsko glasovanje na podlagi človekovih pravic ne na splošno dovoljeno, prav tako pa tudi ne izključeno a priori. Njegova sprejemljivost je tako odvisna od »pravnih, operativnih in tehničnih standardov, izvajanih v postopku« (66. točka). E-glasovanje je, navaja poročilo, lahko združljivo s standardi Sveta Evrope v primeru, da vključuje določene varnostne ukrepe, primerljive s tistimi, ki veljajo za glasovanje po pošti. V tem smislu je treba z omenjenimi ukrepi zagotoviti zaupnost elektronskega glasovanja, predvsem s »preprečevanjem manipulacije s podatki, varovanjem anonimnosti, s preprečitvijo možnosti razkritja glasovanja, z ohranjanjem pristnosti in celovitosti oddanih glasov«⁹² (ibid.).

3.5.5 Priporočilo Sveta Evrope o standardih e-volitev

Odbor ministrov Sveta Evrope je septembra 2004 sprejel Priporočilo Rec (2004)11 glede pravnih, operativnih in tehničnih standardov za izvedbo e-volitev.⁹³ Izhaja iz predpostavke, da je volilna pravica eden temeljev demokracije, zaradi česar mora e-volilni sistem dosegati vsa načela demokratičnih volitev in referendumov, ter dejstva, da uporaba nove informacijske in komunikacijske tehnologije dnevno narašča in da morajo države pri njihovi demokratični

Bosna in Hercegovina, Španija, Švica, Združeno kraljestvo); 3. države, ki pogojno omogočajo oddaljeno glasovanje (Avstrija, Belgija, Grčija, Italija, Nizozemska, Norveška in Švedska).

⁹² Več glej Venice Commission (European Commission for democracy through law): Report on the compatibility of remote voting and electronic voting with the demands of the Council of Europe, dostopno prek [http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD\(2004\)012-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD(2004)012-e.asp).

⁹³ Pri pripravi Priporočila je Odbor upošteval obstoječe mednarodne instrumente in dokumente, kot so Splošna deklaracija o človekovih pravicah, Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, Konvencija Združenih narodov o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Konvencija Združenih narodov o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Evropska listina o lokalni samoupravi, Konvencija o kibernetični kriminaliteti, Konvencija o varstvu posameznikov glede na avtomatsko obdelavo osebnih podatkov, Priporočilo odbora ministrov R (99) 5 o varstvu zasebnosti na internetu, Dokument Koebenhavnskega srečanja Konference o človekovi razsežnosti OVSE, Listina o temeljnih pravicah Evropske unije, Kodeks dobre prakse v volilnih zadevah.

praksi upoštevati te razvojne danosti. V omenjenem poročilu odbor upošteva tudi, da je volilna udeležba v nekaterih članicah nizka, v nekaterih pa celo vztrajno pada. Izhaja tudi iz dejstva, da nekatere članice e-volitve bodisi že izvajajo ali pa o njihovi uvedbi razmišljajo iz različnih razlogov, med drugim zaradi možnosti, da oddajo volivci svoj glas izven kraja svojega matičnega volišča, tj. zaradi lažje oziroma hitrejše oddaje glasu, zaradi olajšanja glasovanja tistim, ki stalno ali začasno bivajo v tujini, ter osebam s posebnimi potrebami, pa tudi zaradi hitrejših in zanesljivejših rezultatov glasovanja. Upošteva tudi, da države od e-volitev oziroma z zagotavljanjem dodatnih kanalov glasovanja pričakujejo povečanje volilne udeležbe ter z njimi želijo vzpostaviti tak volilni proces, ki bo v skladu z novim razvojem družbe ter vse večjo uporabo novih tehnologij kot sredstvom za komunikacijo in sodelovanje v demokratičnem procesu. Kot enega od razlogov, zakaj se države odločajo za e-volitve, Priporočilo omenja željo držav, da svojim državljanom ponudijo možnost glasovanja prek novega kanala, zagotoviti kakovostnejše storitve.

Odbor ministrov v Priporočilu namenja posebno pozornost skladnosti e-volitev s temeljnimi načeli demokratičnih volitev in referendumov. Na področju zagotavljanja splošne volilne pravice postavlja več zahtev, in sicer:

- da je elektronski volilni sistem za uporabnika razumljiv in enostaven (1. točka),
- da zahteve za registracijo niso ovira volivcem (2. točka),
- da je treba pri načrtovanju e-volilnih sistemov čim bolj upoštevati osebe s posebnimi potrebami (3. točka),
- da so e-volitve, dokler niso kanali oddaljenega e-glasovanja splošno dostopni, samo dodatna in neobvezna možnost glasovanja (4. točka).

Glede spoštovanja načela enake volilne pravice Odbor ministrov postavlja naslednje temeljne zahteve:

- na volitvah ali referendumu sme volivec elektronsko oddati le en glas, volivec pa se lahko avtorizira samo v primeru, če se ugotovi, da njegov glas še ni bil posredovan v volilno skrinjico (5. točka),
- e-volilni sistem mora preprečiti večkratno glasovanje oziroma možnost, da bi lahko volivec glasoval prek več kanalov (6. točka),
- vsak oddan e-glas se šteje, in to samo enkrat (7. točka),

- kadar je mogoče na istih volitvah ali referendumu glasovati tako elektronsko kot neelektronsko, je treba zagotoviti varen in zanesljiv način za združevanje obeh vrst glasov in za izračun pravilnega rezultata (8. točka).

Vrsto vsebinskih zahtev vsebuje Priporočilo tudi glede zagotavljanja načela svobodne in tajne volilne pravice. Gre za načeli, ki sta z vidika e-glasovanja še posebno problematični. V primeru svobodne volilne pravice pri oddaljenem glasovanju oziroma glasovanju prek interneta v domačem okolju namreč obstaja nevarnost vplivanja na volivca, medtem ko se glede tajnosti izpostavlja predvsem nevarnost povezave imena z glasom. Glede omenjenih dveh načel Odbor zahteva:

- da organizacija e-glasovanja zagotavlja svobodno oblikovanje in izražanje volilne volje in, kadar je potrebno, osebno uresničevanje pravice do glasovanja (9. točka),
- način, ki vodi volivca skozi postopek e-glasovanja, mora biti tak, da se prepreči glasovanje, ki bi bilo prenašeno ali brez razmišljanja (10. točka),
- volivci morajo imeti med postopkom, dokler ne potrdijo glasu, možnost prekinitve oziroma spremembe glasu, ne da bi bilo to zabeleženo (11. točka),
- e-volilni sistem mora preprečiti pritisk na volivca v času glasovanja (12. točka),
- e-volilni sistem mora omogočiti »neizbiro« oziroma oddajo prazne glasovnice (13. točka),
- volivec mora vedeti, da je bil njegov glas uspešno oddan, volilni postopek pa končan (14. točka),
- e-volilni sistem mora preprečiti spremembo glasu, potem ko je bil ta potrjen (15. točka),
- e-volilni sistem mora zagotavljati tajnost glasovanja v kateri koli fazi procesa, še posebno pri avtentifikaciji volivca (16. točka),
- e-volilni sistem mora zagotoviti, da glasovi v elektronski volilni skrinjici ter prešteti glasovi so in bodo ostali tajni in da glasu ni mogoče povezati z imenom volivca (17. točka),
- e-volilni sistem mora biti zasnovan tako, da na podlagi pričakovanega števila glasov v elektronski skrinjici ni mogoča povezava med rezultatom in posameznimi volivci (18. točka),
- sprejmejo se ukrepi, ki zagotavljajo, da informacij, potrebnih v elektronski obdelavi, ni mogoče uporabiti v smislu kršitve tajnosti glasovanja (19. člen).

Priporočilo posebej izpostavlja proceduralno ustreznost e-volitev. Biti morajo transparentne, kar pomeni, da morajo države članice med drugim zagotoviti, da volivci zaupajo e-volilnemu sistemu ter da so informacije o njegovem delovanju javno dostopne (20.–23. točka). Poleg tega morajo biti e-volitve preverljive, med drugim mora biti omogočeno ponovno štetje glasov, če je to potrebno (24.–27. točka). V priporočilu je še posebno izpostavljena zahteva po zanesljivih in varnih e-volitvah oziroma e-volilnem sistemu, kar morajo, je zapisano v Priporočilu, zagotoviti oblasti držav članic. V zvezi z omenjeno zahtevo je poudarjeno še:

- da je treba sprejeti vse možne ukrepe za preprečitev možnosti zlorab ali nepooblaščenih posegov v celotnem procesu volitev (29. točka),
- e-volilni sistem mora ves čas trajanja volitev zagotoviti dostopnost, predvsem mora preprečevati motnje v delovanju sistema, okvare in napade na njegovo dostopnost (30. točka),
- dostop do centralne infrastrukture, strežnikov in volilnih podatkov morajo imeti samo osebe, ki imajo pooblastilo volilnega organa. Za izvajanje kritičnih tehničnih dejavnosti morata biti zadolženi vsaj dve osebi, sestava ekip pa se mora redno menjati. Če je mogoče, naj se tehnične dejavnosti na sistemu izvajajo izven volilnih obdobj (32. točka),
- po odprtju elektronske volilne skrinjice naj pooblaščen posege, ki vplivajo na sistem, izvajata vsaj dve osebi, v zvezi s tem mora obstajati poročilo, poseg pa morajo spremljati predstavniki pristojnega volilnega organa in opazovalci volitev (33. točka),
- e-volilni sistem mora zagotavljati dostopnost in integriteto glasov, poleg tega pa tudi tajnost glasov, ki morajo do njihovega štetja ostati zapečateni. V primeru, da se hranijo ali posredujejo izven nadzorovanih okolij, morajo biti glasovi šifrirani (34. točka),
- glasovi in podatki o volivcih morajo biti, dokler jih je mogoče povezati, nedostopni. Informacije o avtentifikaciji morajo biti ločene od oddanih glasov, tako da ni mogoče povezati imena volivca z njegovim glasom (35. točka).

Poleg pravnih standardov oziroma zahtev, ki jim morajo države članice slediti, da bi v primeru e-volitev zagotovile spoštovanje volilnih načel, Priporočilo v nadaljevanju postavlja tudi operativne standarde (36.–60. točka dodatka II) ter tehnične standarde e-volitev (61.–112. točka dodatka III). Glede operativnih standardov je v priporočilu v delu o glasovanju med drugim poudarjeno, da se lahko oddaljeno e-glasovanje začne oziroma konča še pred odprtjem

volišč, da pa ne sme trajati dlje, kot je mogoče glasovati na voliščih (45. točka). V delu o tehničnih standardih je velika pozornost namenjena predvsem varnosti e-volitev.⁹⁴

Standarde, ki jih opredeljuje omenjeno poročilo, morajo upoštevati vse države članice Sveta Evrope, ki že izvajajo e-volitve ali to še nameravajo. Ob tem Odbor ministrov Sveta Evrope zahteva tudi, da morajo omenjene države upoštevati, da e-volitve spoštujejo vsa načela demokratičnih volitev in referendumov ter da morajo biti vsaj tako zanesljive in varne, kot so demokratične volitve in referendumi, ki ne temeljijo na uporabi sodobnih tehnologij. Ena od zahtev je, da države članice preverijo svojo zakonodajo v skladu s Priporočilom, poleg tega pa, da bi zagotovile podlago za nadaljnje delo Sveta Evrope na tem področju, tega obveščajo o izvajanju odločb Priporočila ter nasploh o izkušnjah z e-volitvami.

3.5.6 Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi o e-volitvah

Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE),⁹⁵ ki je največja regionalna varnostna organizacija na svetu, se ukvarja z vrsto varnostnih vprašanj oziroma nalogami, med katere sodita tudi demokratizacija in opazovanje volitev.⁹⁶ Prav to je priložnost za oceno volilnega postopka v skladu z veljavnimi mednarodnimi standardi in najboljšo prakso za resnično demokratične volitve. OVSE med drugim ponuja državam pomoč za izboljšanje zakonodajnega in upravnega okvira za volitve.

⁹⁴ Več glej Recommendation Rec (2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting, dostopno prek: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383#Top>.

⁹⁵ V OVSE sodelujejo naslednje države: Albanija, Andora, Armenija, Avstrija, Azerbajdžan, Belorusija, Belgija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Ciper, Češka, Črna Gora, Danska, Estonija, Finska, Francija, Gruzija, Grčija, Hrvaška, Islandija, Irska, Italija, Kanada, Kazahstan, Kirgizija, Latvija, Liechtenstein, Litva, Luksemburg, Madžarska, Makedonija, Malta, Moldavija, Monako, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Poljska, Portugalska, Romunija, Rusija, San Marino, Slovaška, Slovenija, Srbija, Španija, Švedska, Švica, Tadžikistan, Turčija, Turkmenistan, Ukrajina, Uzbekistan, Vatikan, Velika Britanija, Združene države Amerike.

⁹⁶ Z opazovanjem volitev se ukvarja urad OVSE-ja za demokratične institucije in človekove pravice (ODIHR), ki sicer lahko le ocenjuje, opozarja in priporoča, odločitev o morebitnem ukrepanju pa sprejmejo države same.

Ker je vse več sodelujočih držav OVSE, ki razmišljajo oziroma so uvedle nove tehnologije v volilni sistem, kot tudi zaradi izziva, ki ga prinaša nova tehnologija za zagotavljanje spoštovanja temeljnih volilnih načel, je OVSE okrepil sposobnost svetovanja sodelujočim državam tudi glede novih tehnologij glasovanja in je tudi v procesu oblikovanja smernic za opazovanje elektronskih volitev.

Podlaga za merila opazovanja elektronskega glasovanja je OVSE/ODIHR Dokument za razpravo pri pripravi smernic za opazovanje elektronskega glasovanja iz leta 2008, v katerem so opredeljena področja, ki jih morajo opazovalci upoštevati. Med drugim so to (2008, 6):

- ozadje sprejetja odločitve za elektronsko glasovanje in primerjava s sistemom, ki se nadomešča,
- pravni okvir,
- način izbire elektronskega volilnega sistema
- certificiranje in testiranje sistema,
- tajnost glasovanja,
- dostopnost in seznanjenost volivcev s sistemom,
- varnost celotnega sistema in njegovo delovanje,
- analiza dokumentacije v zvezi s sistemom,
- usposabljanje določenega osebja v delovanju volilnega sistema,
- splošna preglednost in zaupanje javnosti,
- revizija sistema,
- možnost ponovnega štetja glasov.

Glede ozadja sprejetja odločitve morajo opazovalci oceniti, v kolikšni meri je lahko uvajanje novih tehnologij politično oziroma ekonomsko motivirano. Preveriti morajo, ali bi sprememba glasovanja negativno vplivala na sposobnost volivcev iz manjšinskih skupnosti, da izberejo svoje predstavnike, poleg tega je pomembno tudi, ali je bila odločitev sprejeta z naglico ali pa po daljšem obdobju javne razprave ter ali je bila dosežena s političnim in splošnim konsenzom. V primeru, da ne, je pomembno, kakšno je stališče opozicije oziroma nasprotnikov glede uvedbe elektronskega sistema.

V lanskem Priročniku za opazovanje volitev, ki je glavni referenčni dokument za OVSE-jevo metodologijo opazovanja volitev, je sicer opazovanje e-volitev omenjeno prvič.

Izhodišče pomeni, kot je navedeno v priročniku, ugotovitev, da so nekatere države, sodelujoče v OVSE, uvedle v volilni proces nove tehnologije, med drugim tudi internet, med možnimi prednostmi, ki jih na področju volitev prinaša uvedba nove tehnologije, pa so omenjene njihove sposobnosti za povečanje volilne udeležbe, omogočanje glasovanja na oddaljenih lokacijah, lažje štetje glasov, hitrejša objava končnih rezultatov in izboljšanje dostopa za invalide. Kot prednost e-volitev, ki sicer ni pogosto omenjena, če sploh, je navedena boljša dostopnost za volivce, ki govorijo manjšinski jezik.

Kljub temu OVSE opozarja na možne pasti takih volitev, pri čemer se ne oddaljuje od že v prejšnjih poglavjih omenjenih slabosti. Med drugim ugotavlja, da pomenijo nove tehnologije izziv za preglednost in odgovornost volilnega postopka, tajnost glasovanja ter varnosti glasovanja, kar ima lahko negativen vpliv na zaupanje volivcev. Glede elektronske tehnologije je poudarjeno, da mora ta delovati na način, skladen z načeli oziroma zavezami v okviru OVSE-ja in drugimi mednarodnimi standardi za demokratične volitve, ter da ponuja enaka jamstva za preglednost, odgovornost in zaupanje javnosti kot tradicionalne metode.

Priročnik navaja ukrepe, ki so se v državah, v katerih so uvedli e-glasovanje, izkazali za bistvene pri zagotavljanju spoštovanja prej omenjenih načel, poleg tega so odigrali pomembno vlogo pri zagotavljanju oziroma izboljšanju zaupanja javnosti v nove volilne tehnologije. Med drugim navaja (2010, 67):

- pregledne postopke za certificiranje opreme za elektronsko glasovanje in poročanje rezultatov,
- dovoljenje pristojnim osebam, akademskim ustanovam ali skupinam civilne družbe za celovito in neodvisno testiranje avtomatizirane glasovalne opreme,
- predpise, ki onemogočajo konflikt interesov ponudnikov elektronske glasovalne opreme.

Glede opazovanja e-volitev je še posebej poudarjeno, da ODIHR-opazovalci ne bodo certificirali elektronskih volilnih sistemov. Omenjeni priročnik našteva več kriterijev, na podlagi katerih je mogoče oceniti izvedbo e-volitev. Med drugim je pomembno, na podlagi katerih meril je bil izbran elektronski volilni sistem, način njegove uvedbe, vključno s pravno podlago, eden od kriterijev je izobraževanje volivcev, pomembni so tudi pilotni projekti.

Ob tem se OVSE zaveda, da je glasovanje v nenadzorovanem okolju oziroma prek interneta še posebno občutljivo oziroma pomeni dodaten izziv, kar zadeva varnost in tajnost e-glasovanja, pa tudi v smislu omejenih možnosti njegovega opazovanja. Namreč, malo verjetno je, da bi lahko učinkovito opazovali sam postopek glasovanja, kar pomeni, da opazovalci »morda ne bodo mogli doseči zaključkov glede celovitosti postopka« (ibid., 68).

Zagotavljanje tajnosti, transparentnosti in spoštovanje drugih načel v primeru elektronskega glasovanja oziroma sedanje in prihodnje težave pri njegovi uporabi v volilnem procesu je bila tema strokovnega srečanja o uporabi elektronskega glasovanja v državah, sodelujočih v OVSE, na Dunaju septembra lani. Udeležili so se ga tako predstavniki nacionalnih volilnih organov in mednarodni strokovnjaki kot tudi predstavniki civilne družbe. Kot je poudaril direktor Urada OVSE za demokratične institucije in človekove pravice (ODIHR) Janez Lenarčič, mora elektronsko glasovanje delovati na način, ki je skladen z zavezami v okviru OVSE-ja in drugimi mednarodnimi standardi, ter zagotoviti transparentnost, odgovornost in javno zaupanje, kot jih uživajo tradicionalne volitve. Kljub nekaterim pričakovanim prednostim, ki bi jih prinesla uvedba volilnega sistema, so na omenjenem srečanju poudarili tudi, da e-glasovanje ne more biti rešitev za sedanje volilne probleme, kot so nenatančni registri volivcev, nepošteno štetje in izračun glasov ter nasploh nezaupanje v postopek.

3.6 E-VOLITVE – IZZIV IN IZKUŠNJE V TUJINI

Tako v državah Evropske unije kot v ZDA so začeli resno razmišljati o posodobitvi volilnega sistema, ki bi volivcem ponudil lažjo možnost glasovanja. Po letu 2000 so v številnih državah glede e-volitev izvedli vrsto analiz ter pilotnih projektov. Medtem ko so ponekod od tovrstnih ambicioznih načrtov odstopili zaradi pomanjkljivosti, ki so izhajale iz izvedbe poskusnih projektov, so v nekaterih državah take volitve že izvedli z zavezujočimi rezultati.

3.6.1 Estonija – primer prve izvedbe e-volitev na državni ravni

V Estoniji so začeli o uvedbi e-volitev v nenadzorovanem okolju, in sicer prek interneta, resno razmišljati že leta 2001. Ob tem se je pojavila celo ideja, da bi tovrstne volitve izvedli že prihodnje leto, torej leta 2002. Do tega ni prišlo, kljub temu je leto 2002 mejnik glede uvedbe e-volitev v Estoniji, saj so tistega leta sprejeli dopolnitev zakona o volitvah, ki je omogočal izvedbo takih volitev, oziroma pravno podlago e-volitev.

Razlogov, da so se v Estoniji odločili za možnost e-glasovanja, s katerim sicer niso želeli »nadomestiti obstoječih načinov glasovanja« (Madise in drugi 2006, 4), je več. V prvi vrsti so želeli s takimi volitvami povečati volilno udeležbo, predvsem vzbuditi zanimanje za volitve med mladimi. Cilja uvedbe e-volitev sta bili tudi modernizacija in poenostavitev volilnega postopka.

Januarja 2005 so izvedli poskusni projekt v Talinu. V okviru projekta je bilo mogoče glasovati šest dni pred nedeljskimi volitvami, za to možnost pa se je odločilo nekaj več kot 700 volivcev, ki so sicer imeli možnost glasovanja tudi na tradicionalen način (E-voting pilot in Tallinn 2005, 3).⁹⁷

Ključnega pomena pri izvedbi e-glasovanja so bile osebne izkaznice z digitalnimi potrdili.⁹⁸ Kot je navedeno v opisu prvega pilotnega projekta internetnih volitve v Talinu januarja 2005, so v obdobju treh let v Estoniji razdelili več kot 700.000 takih osebnih izkaznic, kar pomeni, da je imela v času, ko so v Estoniji izvedli poskusno glasovanje, take kartice več kot polovica državljanov.

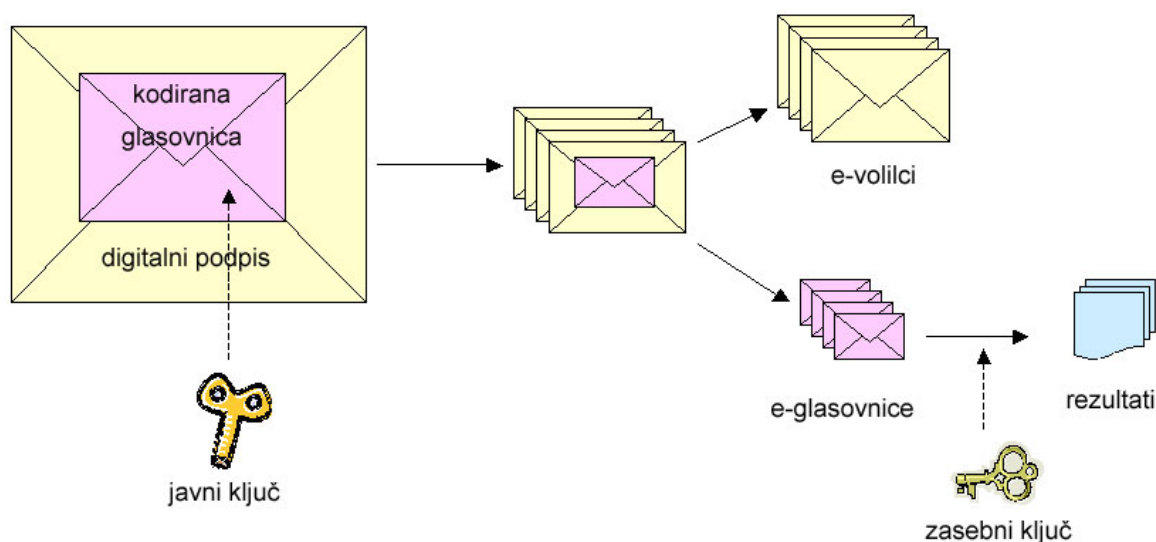
Na referendumu v Talinu leta 2005 so izvedli model e-glasovanja z metodo ovojníc, ki je bila prvič razvita celovita tehnika e-glasovanja. Gre za to, da volivec prejme glasovnico ter dve ovojnicí. Medtem ko ena vsebuje njegove identifikacijske podatke, druga (notranja) ovojnicá, v katero je vložena glasovnicá, ne vsebuje nikakršnih osebnih podatkov volivca (glej sliko

⁹⁷ Glej: E-voting pilot in Tallinn, January 2005, dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/pilotresult_eng.pdf

⁹⁸ Več o tem v nadaljevanju.

3.1). S tem naj bi zagotovili, da se ime volivca ne bi povežalo z glasom, oziroma tajnost glasovanja.

Slika 3.1: E-glasovanje z metodo ovojníc

Vir: Spletna stran estonske volilne komisije (Estonian National Election Committee 2005, 8).

Slika prikazuje uporabo kriptografije javnega ključa, ki uporablja par ključev, in sicer javnega in zasebnega. Ko je enkrat glas kodiran z javnim ključem, ga je mogoče dešifrirati le z ustreznim zasebnim ključem.

Postopek poteka takole. Aplikacija na računalniku volivca zakodira njegov glas (številko kandidata) s sistemskim javnim ključem, v tem primeru govorimo o notranji ovojnici, nato zakodiran glas digitalno podpiše oziroma notranjo ovojnico vloži v zunanjo, ki je opremljena z osebnim podatkom. Podpisane in kriptirane glasovnice zbira centralno mesto za preverjanje in zagotavljanje, da šteje samo en glas. Pred štetjem pride do razdružitve. Zunanja ovojnica z osebnimi podatki je odstranjena, medtem ko se kodirani glasovi vnesejo v glasovalno skrinjico.

Glavno orodje za zagotavljanje tajnosti glasovanja je asimetrična kriptografija. Sistem »par ključev« je ustvarjen, javni del je torej vključen v odjemalske programske opreme in se uporablja za šifriranje glasov, zasebni del pa se uporablja pri štetju glasov oziroma za njihovo

dešifriranje. Pri tem je zelo pomembno, da je uporaba zasebnega ključa⁹⁹ mogoča le pri štetju glasov, in sicer ob 19h, ko je konec volitev, in, če je treba, v primeru ponovnega štetja. Prav zaradi tega se zasebni ključ uniči šele po izteku možnega roka za vložitev pritožbe na volitve (Estonian National Electoral Committee 2005, 10).

Uvedba e-volitev je bila sicer leta 2002 deležna velike politične podpore. Večina politikov¹⁰⁰ je namreč v parlamentu glasovanje prek interneta podprla (Madise in drugi 2006, 13). Kljub temu ni šlo vse gladko. Le nekaj mesecev pred izvedbo prvih zavezujočih lokalnih e-volitev leta 2005 je namreč predsednik republike pred ustavnim sodiščem sprožil spor zaradi po njegovem spornega določila o možnosti ponovitve elektronskega glasovanja oziroma nadomestitve tega glasovanja s klasičnim,¹⁰¹ kar naj bi bilo po njegovem v nasprotju z načelom enakosti volilne pravice, določene v estonski ustavi. Kot je trdil, lahko vsak volivec glasuje le enkrat (ibid., 19), vendar mu Vrhovno sodišče v svoji odločitvi septembra 2005 ni sledilo.¹⁰²

Že naslednji mesec po odločitvi Vrhovnega sodišča oziroma oktobra 2005 so v Estoniji izvedli prve e-volitve z zavezujočimi rezultati, in sicer na lokalni ravni. Možnost oddaje glasu prek interneta sta izkoristila slaba 2 odstotka volilnih upravičencev. Raziskave o e-glasovanju so pokazale, da »je bil in je odnos estonske javnosti do e-glasovanja pozitiven« (Madise in Martens 2006, 1). Poleg tega se je izkazalo, da pri izbiri tega načina glasovanja niso pomembni dejavniki, kot so dohodek, izobrazba, okolje, iz katerega volivec izhaja, ter starost, pač pa je uporaba možnosti e-glasovanja odvisna od »zaupanja v postopke e-glasovanja« (ibid.). Hkrati omenjene volitve kažejo tudi na to, da »e-glasovanje samo po sebi nima nobenih političnih učinkov« (ibid.).

⁹⁹ Zasebni ključ ima estonska nacionalna volilna komisija.

¹⁰⁰ Od sedmih političnih strank v parlamentu sta bili proti volitvam dve stranki, ki sta izrazili bojazni glede varnostnega vidika internetnih volitev.

¹⁰¹ Volivec lahko glasuje prek interneta večkrat, poleg tega ima možnost, da se udeleži »klasičnih volitev«. Šteje le njegov zadnji glas. S tem naj bi, takega mnenja so bili predlagatelji, preprečili kupovanje glasov oziroma glasovanje pod prisilo in tako zagotovili tajno in svobodno glasovanje, poleg tega pa zagotovili tudi enakost volilne pravice, saj bi štel le en glas.

¹⁰² Vrhovno sodišče se je pri odločitvi med drugim oprlo na priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope, da pri e-volitvah nima nihče več kot enega glasu, da ne more nihče oddati končnega glasu po več kot eni poti ... (Rec (2004)11).

Glede volilne udeležbe rezultati lokalnih volitev 2005 kažejo, da e-glasovanje ne pripomore k volilni udeležbi tistih, ki niso nikoli glasovali, ampak vzpodbudi h glasovanju le tiste, ki se sicer volitev udeležujejo občasno.

Poročilo, pripravljeno za Svet Evrope, navaja razloge, zaradi katerih so volivci za glasovanje uporabili internet. 75 odstotkov se jih je za tak način glasovanja odločilo zaradi udobja oziroma praktičnosti in enostavnosti, medtem ko jih je skoraj 19 odstotkov tako glasovalo zaradi radovednosti oziroma ker so želeli preizkusiti nov način glasovanja (Breuer in Trechsel 2006, 24).

4. marca 2007¹⁰³ so v Estoniji potekale volitve, na katerih je bilo mogoče prvič oddati glas prek interneta tudi na državni ravni. E-volitve so potekale od 26. do 28. februarja, in sicer – glede na to, da je šlo za prvo izvedbo e-volitev na državni ravni na svetu – ob veliki pozornosti mednarodne javnosti. Napadov na informacijsko strukturo ni bilo, so bili pa napadi »izvedeni kasneje in so prizadeli praktično vse najpomembnejše strežnike v državi« (Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o volitvah v državni zbor RS 2007, 2).

Problemu morebitnega nedelovanja sistema zaradi možnih napadov na sistem na sam volilni dan, tj. v nedeljo, so se kot na prejšnjih volitvah izognili tako, da je bilo mogoče prek interneta glasovati le v času predhodnih volitev, in sicer 3 dni.¹⁰⁴

Da bi zagotovili tajnost glasovanja oziroma ločili glas od identitete volivca, so poskrbeli z že zgoraj omenjenimi rešitvami.¹⁰⁵

¹⁰³ Zakon o volitvah določa, da potekajo volitve vsaka štiri leta na prvo nedeljo v marcu.

¹⁰⁴ Od 6. do 4. dneva pred dnevom volitev, tj. v nedeljo. Glasovati je bilo mogoče 24 ur na dan.

¹⁰⁵ Več o varnostnih rešitvah glej: Estonian National Election Committee (2005) E-voting System, dostopno prek: <http://www.vvk.ee/public/dok/Yldkirjeldus-eng.pdf>.

Ansper in drugi 2003. E-voting conception security: analysis and measures, National Electoral Committee dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/e-voting_security.pdf.

Madise, Vinkel, Maaten, Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005, 23.–25, dostopno prek <http://www.vvk.ee/public/dok/report2006.pdf>, glej tudi OSCE/ODRIH Election Assessment Mission Report (2007) Republic of Estonia, Parliamentary election 4. March 2007, str. 36, dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/OSCE_report_EST_2007.pdf.

Cena sistema elektronskih volitev je znašala 300.000 evrov (Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o volitvah v Državni zbor RS 2007, 3).

Rezultati telefonske raziskave, na podlagi katere je narejeno poročilo o internetnih volitvah 2007 za Svet Evrope in je zajemala 987 volilnih upravičencev,¹⁰⁶ kažejo na podobne ugotovitve kot v primeru e-volitev leta 2005. Raziskava med drugim kaže na to, da i-volivci dejansko predstavljajo stabilno skupino v svojem ravnanju. 100 odstotkov vseh e-volivcev leta 2005, vključenih v raziskavo, je prek interneta glasovalo tudi leta 2007 (Trehsel 2007, 56).

Na podlagi primerjave lokalnih volitev leta 2005 s parlamentarnimi leta 2007 omenjena raziskava med drugim ugotavlja, da »e-glasovanje v Estoniji ne prinaša političnih učinkov, ki bi se jih bilo treba bati in so očitni na prvi pogled« (ibid., 58). Avtorji raziskave zato sklepajo, da je mogoče »estonsko uvedbo glasovanja obravnavati kot politično neškodljivo« (ibid.).

Sicer pa so se tako volivci kot politične stranke zelo hitro prilagodili novemu načinu glasovanja kot tudi na internet kot vir informacij. Medtem ko politične stranke uporabljajo internet za posredovanje informacij volivcem, številni volivci uporabljajo internet kot primarni način pridobivanja informacij o volitvah (ibid.)

V Estoniji lahko sicer elektronsko glasujejo vsi volilni upravičenci, ki posedujejo potrdilo za elektronski podpis.¹⁰⁷ Vse od prvega pilotnega projekta leta 2005 je za glasovanje prek interneta potrebna osebna izkaznica,¹⁰⁸ ki jo ima vsak državljan.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Vzorec zajema 367 e-volivcev, 365 »tradicionalnih« volivcev in 246 takih, ki se volitev niso udeležili.

¹⁰⁷ Tudi tisti, ki stalno ali začasno živijo v tujini.

¹⁰⁸ Estonija je uvedla ID-kartice (osebne izkaznice) leta 2002, izdaja jih država. Poleg tega, da gre za fizični dokument, deluje osebna izkaznica tudi kot elektronska identiteta. Je pametna kartica z vsemi ključi in PIN-kodami. Uporabljajo jo v vseh transakcijah, ki zahtevajo varno identifikacijo posameznika in pravno zavezujoče podpise. Več glej: The Estonian ID-card, <http://www.vvk.ee/index.php?id=11517>. Za kaj vse lahko Estonci uporabljajo ID-kartico, si je mogoče ogledati tudi v spotu na naslovu: http://www.id.ee/public/ID_kaardi_multikas/eng/.

¹⁰⁹ Tudi v Sloveniji je pred leti obstajala ideja o uvedbi osebne izkaznice z digitalnim potrdilom, vendar je projekt, ki je povezan z velikim stroški, zamrznjen. Več glej Kričej 2010 (Priloga B).

Za glasovanje od doma, ki poteka prek spletne strani Nacionalne volilne komisije, morajo tako imeti volivci:¹¹⁰

- osebno izkaznico z veljavnimi certifikati in PIN-kodami,
- osebni računalnik, ki ima čitalnik pametne kartice, primerno programsko opremo, dostop do interneta in operacijski sistem Windows ali Linux.

Po podatkih, navedenih na spletni strani estonske nacionalne volilne komisije, je imelo v času i-volitev na državni ravni leta 2007 več kot 80 odstotkov volilnih upravičencev osebno izkaznico oziroma digitalna potrdila,¹¹¹ internet je uporabljalo 63 odstotkov ljudi, starih od 6 do 74 let, računalnik pa je imelo doma 53 odstotkov gospodinjstev, od katerih jih je bilo 89 odstotkov priključenih na internet.¹¹²

Če je na prvih e-volitvah (lokalnih) prek interneta glasovalo približno 9.000 ljudi, je ta številka na naslednjih e-volitvah na lokalni ravni leta 2009 narasla za več kot 10-krat. Udeležba internetnih volivcev sicer narašča vse od leta 2005 (glej tabelo spodaj).

¹¹⁰ Povzeto po spletni strani estonske nacionalne volilne komisije.

¹¹¹ V Sloveniji je trenutno izdanih več kot 350.000 digitalnih potrdil. Gre za oceno, podatki niso javno objavljeni. Omenjena številka predstavlja dobrih 20 odstotkov volilnih upravičencev. Več glej Kričej 2010 (priloga).

¹¹² Povzeto po spletni strani estonske državne volilne komisije: Internet Voting in Estonia, dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/Internet_Voting_in_Estonia.pdf.

Tabela 3.8: Internetne volitve v Estoniji, 2005–2009

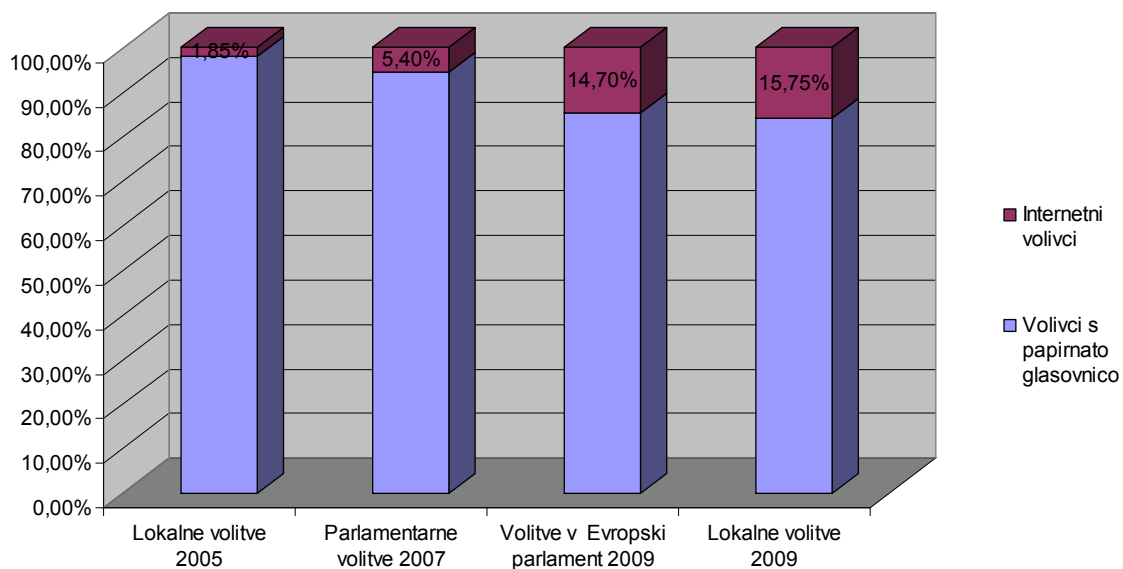
	Lokalne volitve 2005	Parlamentarne volitve 2007	Volitve v Evropski parlament 2009	Lokalne volitve 2009
Volilni upravičenci	1.059.292	897.243	909.628	1.094.317
Glasovalo skupaj	502.504	555.463	399.181	662.816
Volilna udeležba	47,4%	61,9%	43,9%	60,6%
Volivci prek interneta	9.317	30.275	58.669	104.413
Volilna udeležba internetnih glasovalcev	0,9%	3,4%	6,5%	9,5%
Delež internetnih volivcev	1,85%	5,4%	14,7%	15,75%
Preklicani i-glasovi (nadomeščeni s papirnatimi glasovnicami)	30	32	55	100
Večkratni i-glasovi (nadomeščeni z i- glasovi)	364	789	910	2.373
% i-glasov iz tujine	-	2,2% (51 držav)	3% (66 držav)	2,8% (82 držav)
Trajanje i-glasovanja	3 dni	3 dni	7 dni	7 dni
% i-volivcev-prvič uporabnikov kartice ID	61%	39%	19%	18,5%

Vir: spletna stran estonske nacionalne volilne komisije (Estonian National Committee, <http://www.vvk.ee>).

Medtem ko je na prvih e-volitvah, to je na lokalnih volitvah 2005, prek interneta glasovalo 9.317 volivcev, je njihovo število na naslednjih lokalnih e-volitvah, ki so bile lani, naraslo na 104.413. Če je bil torej delež internetnih volivcev na prvih e-volitvah leta 2005 pod pričakovanji, znašal je le 1,85 odstotka vseh, ki so glasovali, je na parlamentarnih volitvah

leta 2007 narasel na 5,4 odstotka, na lokalnih volitvah leta 2009 pa že na 15,75 odstotka (glej graf spodaj).

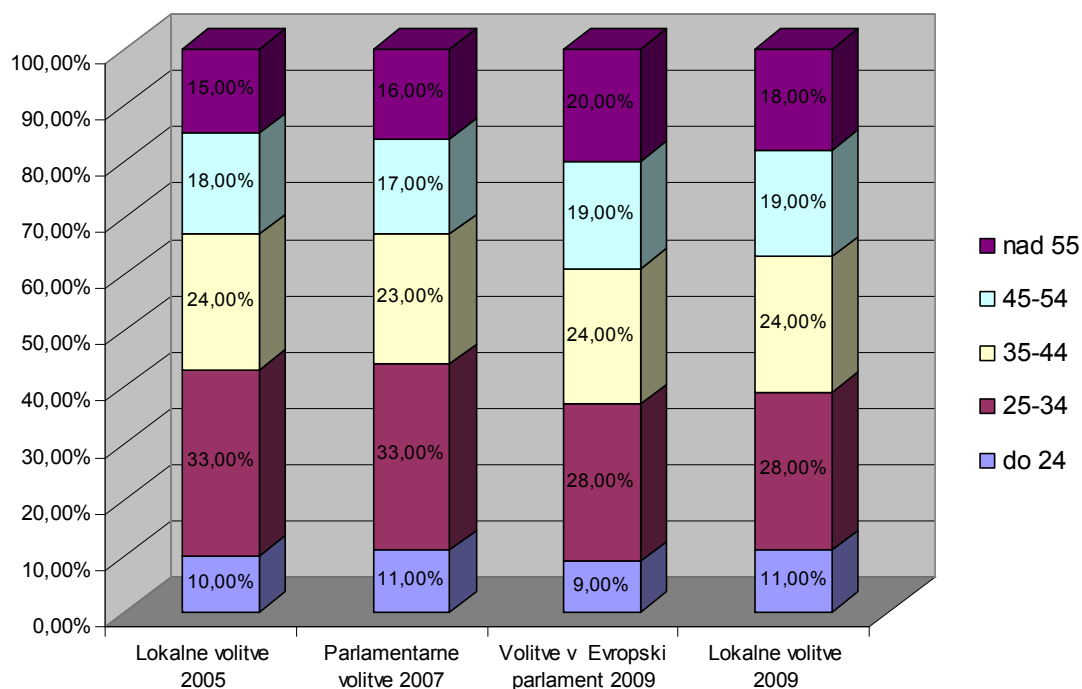
Graf 3.1: Delež internetnih volivcev v Estoniji

Vir: spletna stran estonske volilne komisije (Estonian National Committee, <http://www.vvk.ee>).

V Estoniji so analizirali internetne volivce tudi po starostni strukturi. Kot kaže omenjena analiza, navedena na spletni strani nacionalne volilne komisije, sestavljajo največjo skupino volivci, stari od 25 do 34 let (glej graf 3.2).

Graf 3.2: Internetni volivci v Estoniji po starosti

Vir: spletna stran estonske volilne komisije (Estonian National Committee, <http://www.vvk.ee>).

Kot že omenjeno, je med internetnimi volivci najštevilčnejša skupina, starih od 25 do 34 let, in sicer je bilo teh volivcev na prvih dveh e-volitvah leta 2005 in 2007 33 odstotkov. Se je pa njihovo število na volitvah v Evropski parlament in lokalnih volitvah leta 2009 znižalo na 28 odstotkov oziroma za 5 odstotnih točk. Druga največja skupina, to so internetni volivci, stari od 35 do 44 let, ostaja na vseh volitvah približno enaka in se giblje od 23 do 24 odstotkov. Stari nad 55 let so bili doslej, če primerjamo vse štiri volitve, najštevilčnejši na volitvah v Evropski parlament leta 2009, ko so predstavljali 20 odstotkov internetnih volivcev.

Prav vpliv e-glasovanja na volilno udeležbo je glavna tema lanskega poročila o internetnem glasovanju v Estoniji, izdelanega za Svet Evrope. Gre za prvo primerjalno študijo estonskih e-volitev od leta 2005 do leta 2009 oziroma zajema štiri e-volitve, in sicer lokalne volitve 2005 in 2009, parlamentarne volitve leta 2007 ter volitve v Evropski parlament leta 2009. Avtorji Trechsel, Vassil in drugi, ki v omenjenem poročilu imenujejo projekt internetnih volitev v

Estoniji kot estonski uspeh, so analizirali dejavnike, ki vplivajo na izbiro oddaje glasu prek interneta oziroma na glasovanje na tradicionalen način, ter podali ugotovitev glede vpliva e-glasovanja na volilno udeležbo.

Glede volilne udeležbe mladih omenjeno poročilo potrjuje pričakovanja, da bi z internetnimi volitvami pritegnili k oddaji glasov predvsem mlade, vendar študija hkrati ugotavlja, da se je z naraščanjem števila internetnih volivcev na zadnjih dveh volitvah leta 2009, še posebno na evropskih volitvah, pokazalo, da je uporaba takega glasovanja precej bolj razpršena med starostnimi skupinami kot v prejšnjih volitvah (Trechsel in drugi 2010, 58).

V zvezi s politično usmerjenostjo estonskih internetnih volivcev podatki kažejo, da ni mogoče govoriti o tem, da bi imela katera od političnih opcij zaradi glasovanja prek interneta bistveno prednost. Na podlagi tega je mogoče zaključiti, da je internetno glasovanje v Estoniji politično nevtrarno (ibid., 60).

Kljub štirim uspešno izvedenim e-volitvam v Estoniji pa se do zdaj za uvedbo internetnih volitev ni odločila nobena evropska država. Je pa za e-volilni postopek veliko zanimanja. Estonija je tako sistem e-glasovanja odkrito predstavila številnim strokovnjakom iz tujine. Prav visoka stopnja odprtosti in preglednosti je, ugotavljajo avtorji omenjenega poročila, potrebna tudi v prihodnje. Še posebno tehnološko spremljanje bi moralo postati standardna lastnost vzpostavitve e-volitev in e-referendumov (ibid., 63).

Je pa ob poudarjanju uspešnosti izvedbe volitev prek interneta mogoče izpostaviti, da analiz, ki bi govorile o njihovem varnostnem vidiku v smislu groženj, ki so jih bile deležne, morebitnih napadov na e-volilni sistem, zlorab ali tehničnih napak, nismo zasledili. Na podlagi tega bi lahko sklepali, da do omenjenih zapletov dejansko ni prišlo, čemur pa tisti, ki opozarjajo na težavnost e-volitev kot spletne aplikacije, težko verjamejo, še posebno s stališča, da bi priznanje, pa naj bo manjših ali večjih težav oziroma napak, postavilo pod vprašaj celotne volitve. Nasprotno je Kričej prepričan, da je težko verjetno, da bi kakršne koli zgoraj navedene probleme v Estoniji lahko prikrili. Po njegovem se pri izvedbi e-volitev informatiki izredno dobro pripravijo in so pazljivi na morebitne vdore in nepravilnosti. »Gre za prestižno dejanje informatike in zaupanje v ustreznost delovanja sistema. Estoncem se je

ravno zaradi odlično izvedenih e-volitev izredno dvignila stopnja zaupanja tudi v druge e-rešitve« (Kričej 2010).

Estonija načrtuje po štirih izvedenih volitvah prek interneta že letos še korak naprej. Estonski parlament je namreč decembra 2008 sprejel zakon, na podlagi katerega bo mogoča nadgradnja spletne oddaje glasu. Na letošnjih parlamentarnih volitvah naj bi imeli Estonci možnost oddaje glasu tudi prek mobilnega telefona. Z izvedbo takih volitev bi bila Estonija spet prva država na svetu, ki bi omogočila tudi glasovanje prek mobilnih telefonov.

3.6.2 Velika Britanija – projekt glasovanja prek interneta ustavljen

Medtem ko so v Estoniji leta 2001 resno razmišljali o uvedbi internetnih volitev, jim britanska oblast še zdaleč ni bila naklonjena. V času, ko je estonski veleposlanik v Londonu Raul Milk britanskemu tisku predstavil načrte o tem, da bi v Estoniji uvedli internetno glasovanje že na volitvah leta 2003, kar se sicer pozneje ni zgodilo, je britanska vlada naznanila, da uvedbe elektronskega glasovanja ne načrtuje, čeprav je napovedala, da nameravajo do leta 2005 ponuditi vse vladne storitve v elektronski obliki. Ne le da britanska vlada v tistem času torej ni imela resnih načrtov glede tovrstne modernizacije volilnega sistema, nekateri so e-volitvam celo ostro nasprotovali. Takratna ministrica Mo Mowlam je javno izjavila, da »internet zagotavlja možnost novih oblik demokratične udeležbe le manjšini in da izključuje večino, ki ni povezana v internet« (Kolpič 2001).

Kljub temu je vlada možnost oddaljenega glasovanja začela preverjati že leto pozneje. Z novim načinom glasovanja naj bi, tako so pričakovali, predvsem povečali volilno udeležbo, ki sicer v Veliki Britaniji zadnja leta niha. Od leta 1992, ko je bila volilna udeležba 77,7-odstotna, se je v primerjavi z lanskimi splošnimi volitvami¹¹³ zmanjšala za 12,6 odstotne točke. S problemom nizke volilne udeležbe so se še posebno soočili leta 2001, ko je bila 59,4-odstotna, kar je najnižja od leta 1945.

¹¹³ Na lanskih splošnih volitvah je bila sicer udeležba 65,1 odstotka oziroma 3,7 odstotne točke višja kot leta 2005. V primerjavi z letom 2005 se je volilna udeležba povečala v Angliji, Škotski in Walesu, ne pa na Severnem Irskem. Več glej General election turnout 1945–2010, dostopno prek: <http://www.ukpolitical.info/Turnout45.htm>.

V Veliki Britaniji oziroma v Angliji, Walesu in na Škotskem imajo lokalni organi možnost, da sprožijo pobudo za izvedbo pilotnih projektov, ki lahko vključujejo spremembe, tako glede časa, kraja in načina glasovanja na lokalnih volitvah kot tudi načina štetja glasov. Projekte odobri britanska vlada, razen v primeru Škotske, medtem ko je naloga volilne komisije, da oceni in poroča o izvedbi projektov, kar v izjemnih primerih velja tudi za Škotsko.¹¹⁴

Leta 2000 je v Veliki Britaniji potekalo kar 38 pilotnih projektov, s katerimi so preizkušali različne načine volitev, med katerimi se je kot najobetavnejše glede vpliva na večjo volilno udeležbo izkazalo poštno glasovanje. Med omenjenimi projekti pa so lahko e-volitve preizkusili zgolj volivci treh lokalnih oblasti, in sicer je šlo zgolj za elektronsko oddajo in štetje glasov z uporabo zaslona na dotik. Ugotovljeni so bili številni tehnični in logistični problemi, poleg tega tudi veliki stroški (House of Commons Library 2008, 5).

Pozneje, in sicer v letih 2002 in 2003, je bila elektronskemu glasovanju in štetju namenjena precej večja pozornost. Izvedba e-pilotnih projektov je bila do takrat celo »največji poskus e-volitev na svetu« (Glidden 2003, 22). Eden od glavnih razlogov za pobudo preizkusa e-volitev je bil strm padec volilne udeležbe. Leta 2000 se je volilna udeležba na lokalnih volitvah znižala na samo 29,6 odstotka. Na splošnih volitvah naslednje leto je bila celo najnižja po 1. svetovni vojni, in sicer 59,4-odstotna.

Projekti e-glasovanja so tako leta 2002 potekali v devetih lokalnih oblasteh (območjih), z njimi so preverjali glasovanje z uporabo kioskov, sms-sporočil, telefonov in interneta. Po oceni volilne komisije se je za najuspešnejše pri povečanju volilne udeležbe znova izkazalo poštno glasovanje, vendar pa tudi to ne v vseh projektih. Sicer je bil po oceni komisije glavni cilj e-pilotnih projektov vzpostaviti varnost in zanesljivost volilnih mehanizmov, poleg tega pa tudi začeti graditi zaupanje javnosti. Vse to naj bi tudi dosegli (House of Commons Library 2008, 6).

E-volilni preizkus na angleških lokalnih volitvah maja 2002 je bil tako prvi korak, in to uspešen, proti elektronskemu glasovanju na splošnih volitvah. Po oceni komisije je namreč

¹¹⁴Več glej spletno stran The Electoral Commission, dostopno prek http://www.electoralcommission.org.uk/elections/modernising_elections.

preizkušena tehnologija delovala dobro, kljub temu je komisija poudarila, da so potrebni novi tovrstni projekti (The Electoral Commission 2002).

Že naslednje leto so izvedli e-pilotne projekte na 17 lokalnih območjih. V Swindonu je elektronsko glasovalo kar 100 volivcev, kar je 75 odstotkov več kot v prejšnjem obdobju. Največ jih je glasovalo prek interneta, in sicer 6897 volivcev (Grad in ostali 2004, 49).

Zaradi zahteve, da so e-volitve vsaj tako varne kot tradicionalne, je bila velika pozornost v projektih, izvedenih v tistem času, namenjena prav varnostnemu vidiku. Ponovno so preizkusili različne možnosti glasovanja, pri tem pa preverjali, tako kot že v prejšnjih projektih, njihov vpliv na volilno udeležbo. Za učinkovitejše kot internetno glasovanje se je ponovno izkazalo poštno glasovanje (House of Commons Library 2008).

Sicer pa je imela volilna komisija vrsto pripomb glede uporabe posameznih kanalov glasovanja. Kritična je bila tudi do glasovanja prek interneta, predvsem glede uporabe PIN-kode. Različni ponudniki sistema so namreč na istih volitvah uporabljali različne postopke za preverjanje pristnosti, neprimerna se ji je zdela tudi povezava med PIN-kodo in identifikacijo, ki bi morala biti po njenem znana le volilnim organom, ne pa ponudnikom sistema. Komisija je na splošno ocenila, da na načrtovano elektronsko glasovanje na volitvah v Evropski parlament in na lokalnih volitvah leta 2004 v Veliki Britaniji še niso pripravljene.

Čeprav je bila uporaba poskusnega e-glasovanja načrtovana za lokalne volitve 2006, obljuba vlade pa je bila, da omogoči možnost glasovanja prek več kanalov na splošnih volitvah po letu 2006, kar bi bilo možno doseči prav na podlagi pilotnih projektov na lokalnih volitvah, so se jeseni 2005 odločili, da bodo od teh načrtov odstopili. Takratna ministrica za ustavne zadeve Harriet Harman je v zvezi s tem, zakaj ne bo glasovanja, izjavila le, da »trenutno za to še ni pravi čas« (Deane 2005). Po besedah državnega sekretarja za ustavne zadeve vlade v senci Olivera Healda, člana konservativne stranke, ki je pozdravil odločitev vlade glede po njegovem nepremišljenih načrtov glede e-glasovanja, je »oddaljeno elektronsko glasovanje še bolj ranljivo kot poštno glasovanje, ne zgolj zaradi interneta in besedilnih sporočil, ampak glede na dejstvo, da je treba PIN-številke še vedno poslati volivcem po pošti, zato ni povsem gotovo, da glas dejansko odda pravi volivec« (ibid.).

Kljub odpovedi pilotnih projektov za leto 2006 vlada ni izključila poskusnega e-glasovanja v prihodnosti. Na lokalnih volitvah maja 2007 so tako z 12 pilotnimi projekti, ki so potekali na 13 območjih lokalne oblasti v Angliji, nadaljevali preverjanje različnih metod glasovanja, med drugim elektronskega glasovanja in štetja. Glasovanje prek interneta so preverjali v petih ločenih območjih lokalne oblasti,¹¹⁵ in sicer je bilo mogoče glasovati v zasebnem prostoru, npr. od doma ali v službi, z javnega mesta, kot je knjižnica ali kavarna z dostopom do interneta, nekateri volivci pa so imeli možnost oddati internetni glas tudi v nadzorovanem okolju.¹¹⁶

Za vsakega od petih e-projektov je za volilno komisijo tehnično oceno izdelala Actica Consulting Ltd (Actica), katere poročilo o oceni e-glasovanja je bila podlaga za nadaljnje pilotne projekte. »Posamezni e-volilni projekti leta 2007 so bili s stališča tehnologije uspešni, v smislu, da so bili pravočasni in da ni bilo poročanj o večjem ogrožanju varnosti in goljufijah,« je zapisano v zaključku omenjenega poročila (Actica2007, 23). Kljub temu omenjeno poročilo izpostavlja neprimerno visoko stopnjo tveganja zaradi kratkega časovnega roka priprave sistema oziroma glede dobave opreme. »Take stopnje tveganja prihodnji projekti ne smejo vsebovati«, med drugim ugotavlja Actica (ibid., 27).

S stališča javnosti je pilotni projekt po naročilu volilne komisije izdelal ICM, ki opravlja javnomnenjske raziskave. Kot izhaja iz poročila, je z vidika javnosti projekt težko ocenjevati zaradi določenih nasprotij. Na eni strani je bilo med uporabniki novih tehnologij veliko navdušenja nad možnostjo novega načina glasovanja in veliko želja po takem glasovanju tudi na drugih volitvah, po drugi strani je te metode uporabilo tako malo ljudi, da je bilo težko podati splošno oceno.

Glede profila internetnih volivcev, ki sicer temelji na majhnem številu internetnih volivcev, omenjeno poročilo kaže, da je njihov profil primerljiv z drugimi volivci tako glede starosti kot politične usmerjenosti. Kot glavni razlog so tisti, ki so izbrali internetni način glasovanja,

¹¹⁵ Prek interneta so glasovali v naslednjih območjih: Rushmoor, Sheffield, Shrewsbury in Atcham, South Bucks ter Swindon.

¹¹⁶ To je veljalo za volivce v Swindonu, vendar je bilo to omogočeno zgolj zaradi preverjanja vnaprejšnjega glasovanja, medtem ko se poročilo volilne komisije v delu o internetnem glasovanju nanaša zgolj na glasovanje v nenadzorovanem okolju.

navedli udobnost. Podatek omenjenega poročila glede primerjave načina glasovanja s starostjo volivcev kaže, da je bila povprečna starost internetnih volivcev v omenjenih pilotnih projektih 45 let, tistih, ki so oddali papirnato glasovnico, pa 52,4 leta.¹¹⁷ Podatki torej kažejo, da mladi volivci niso uporabili interneta kot novega načina glasovanja v tolikšni meri, kot je bilo pričakovati (ICM 2007).

Volilna komisija, ki je ocenjevala poskuse, pri svojih ugotovitvah pa je izhajala predvsem iz ugotovitev omenjenih dveh poročil, je opozorila na pomanjkanje transparentnosti glede tehnologije in njene uporabe. Glede tega je bilo med volivci nekaj zmede pri uporabi gesel, uporabniških imen, veliko je bilo tudi volivcev, ki so nameravali glasovati, a pozneje svoje namere niso uresničili. Volilna komisija je opozorila na nizko stopnjo varnosti projektov v primerjavi z drugimi vladnimi informacijskotehnološkimi projekti, kar sicer, je poudarila komisija, ni pomenilo, da je bila varnost ogrožena, je pa prineslo večje tveganje. Kritizirala je tudi časovni okvir izvedbe, saj je bila oprema, uporabljena v projektu, zaradi premalo časa slabo preizkušena. Po njenem ni uresničljivo, da bi lokalne oblasti lahko izvedle take volitve brez centralnega vodenja oziroma da bi same dosegle zahteve, kar zadeva varnost, časovne roke, volilno osebje in stroške. Čeprav naj bi bilo znižanje stroškov ena od prednosti e-volitev, so nižji stroški po mnenju komisije zelo malo verjetni, dokler lahko volivci glasujejo na tradicionalen način. Ocene stroškov poskusov so različne, gibljejo se, kot navaja komisija, med 600.000 in 1.100.000 funtov, pri čemer je bil strošek e-glasu na volivca izjemno visok, in sicer od 100 do 600 funtov¹¹⁸ (The Electoral Commission 2007/b).

Sicer pa komisija ni ugotovila nobenih novih pripomb v primerjavi z že izvedenimi pilotnimi projekti v prejšnjih letih in med drugim zapisala, da »ne moremo podpreti nadaljnjih pilotnih projektov e-volitev brez podlage, ki vsebuje naša priporočila« (ibid., 10).

Preverjanje novih metod glasovanja je v javnosti sprožilo mešane občutke. Medtem ko so eni pozdravljali nove možnosti oddajanja glasov, so drugi kritizirali izvedbo omenjenih e-pilotnih projektov. Med temi je bil še posebno glasen Jason Kitcat, strokovnjak za e-demokracijo, ki

¹¹⁷ Več glej ICM (2007) Local elections pilot schemes 2007, dostopno prek:

http://www.electoralcommission.org.uk/_data/assets/electoral_commission_pdf_file/0009/16200/ICMElectoralPilotsresearchreport_27285-20161__E__N__S__W__.pdf.

¹¹⁸ Glej še Actica (2007) Summary of Technical Assessments of May 2007 e-voting Pilots, str.19–20.

tudi sicer na svoji spletni strani opozarja na številne nevarnosti e-glasovanja in e-štetja glasov (Kitcat 2003), oziroma Open rights group,¹¹⁹ ki poudarja neprimernost nove tehnologije na volitvah, e-glasovanje pa opisuje kot »black box system« oziroma sistem črne skrinjice, katerega delovanje je skrito pred volivci. Omenjeni organizaciji se zdi sporna tajnost e-glasovanja in štetja glasov, prav tako opozarja na nevarnost vplivanja na volivca in kupovanja glasov, še zlasti pa na tehnični oziroma varnostni vidik elektronskega glasovanja in štetja glasov. Opozarja tudi na visoke stroške pilotnih projektov oziroma e-volitev¹²⁰ v Veliki Britaniji tudi na slabe izkušnje, ki jih imajo z njimi v drugih državah. Zato je organizacija mnenja, da »sta e-glasovanje in e-štetje znatno tveganje za integriteto demokracije, ob tem, da tveganje močno presega možne prednosti sistema« (Open Rights Group 2007/a, 58). Elektronski volilni sistem je, trdi omenjena organizacija, »neverjetno zapletena in zelo draga tehnologija, ki prinaša nova tveganja, dvome in možnosti za goljufije in napake« (Open Rights Group 2007/b, 15), ob tem še kot posebno tvegano izpostavlja oddaljeno glasovanje, torej tudi glasovanje prek interneta. »Zaradi globalne narave interneta in poceni dostopa so znatne možnosti napada od kjer koli na svetu« (Open Rights Group 2007/a, 19).

Sicer pa je volilna komisija leta 2007 v sporočilu za javnost v zvezi s pilotnimi projekti poudarila, da je obvestila vlado, naj konča nadaljnja preverjanja nove volilne tehnologije, ki je že bila preizkušena, »dokler ne objavi jasne strategije za modernizacijo volilnega sistema (The Electoral Commission 2007/a). Čeprav so se po besedah predsednika volilne komisije Petra Wardleja s piloti, izvedenimi v preteklih letih, naučili veliko, pa, kot je opozoril, »ne vidimo nobenega smisla v nadaljevanju poskusov, ki potekajo v majhnem obsegu in s katerimi vsako leto preverjamo tehnologije brez primernih načrtov in časovnega izvajanja ter brez vizije terminskega plana in verjetnosti novih spoznanj« (House of Commons Library 2008, 14).

Vlada, ki se je odzvala glede priporočil volilne komisije, je poudarila, da bo prihodnji razvoj in posodobitev volilnega sistema šel v smeri (ibid., 16):

- zagotavljanja, da bodo volitve varne, pregledne in odgovorne,

¹¹⁹ Organizacija v Veliki Britaniji, ki se zavzema za ohranitev digitalnih pravic in svoboščine.

¹²⁰ Glej Open Rights Group. 2007. Electronic Voting, A challenge to democracy, January 2007, dostopno prek <http://www.openrightsgroup.org/wp-content/uploads/org-evoting-briefing-pack-final.pdf>.

- izboljšanja udeležbe; zagotavljanje, da bo postopek glasovanja splošno dostopen za vse upravičence,
- zagotavljanja udobnejšega in za potrebe volivcev odzivnejšega postopka glasovanja,
- izboljšanja ugleda in verodostojnosti uporabljenega sistema (npr. daljinskega e-glasovanja in e-štetja glasov),
- povečanja vključenosti v volilni proces.

Vlada je tudi menila, da bodo nadaljnji tovrstni poskusi še potrebni, če naj izpolni obljubo, da preveri modernizacijo volilnih metod, še posebno koristi oddaljenega glasovanja.

Kritiko volilne komisije glede nesprejemljivega tveganja v primeru e-glasovanja je vlada zavrnila, priznala pa, da so bile v nekaterih primerih operativne težave glede dostopa e-glasovanja. Ob tem je poudarila, da bo nadaljevala tovrstne poskuse, saj so zanjo podlaga za preverjanje možnih sprememb tradicionalne volilne prakse pa tudi možnosti, da bi z novimi praksami zmanjšali stroške (ibid., 17).

Do ponovno širših razprav o e-glasovanju v javnosti je prišlo po lanskim majskih težavah na parlamentarnih volitvah, ki so jih nekateri zaradi težav na voliščih označili celo za katastrofalne oziroma kot dogodek, ki se ne sme več ponoviti. Več sto ljudi se je namreč pritožilo, da zaradi dolgih vrst ni moglo oddati svojega glasu. Kot skrb vzbujajoče je to ocenila tudi volilna komisija, ki je ugotovila, da so se na kar 27 voliščih volivci zaradi gneče obrnili, brez da bi oddali glas (Watson 2010). Zaradi tega se je oglasilo Društvo Solace,¹²¹ ki si prizadeva za modernizacijo volilnega sistema v Veliki Britaniji in opozarja, da je potreben volilni sistem, primeren življenju v 21. stoletju. »To, kar imamo, je viktorijanski sistem in veliko članov je prepričanih, da je potrebna modernizacija« (Frewin 2010), je poudaril David Monks iz omenjenega društva. Ob tem je v Veliki Britaniji prišlo predvsem do glasnih ugibanj, ali bi bila lahko rešitev za take težave prav e-glasovanje. Mnenje nekaterih vsekakor je, da bi »v dobi interneta ljudje morali imeti možnost voliti prek spleta« (BBC News 2010).

¹²¹ Society of Local Authority Chief Executives.

3.6.3 ZDA – e-glasovanje za vojaško osebje

E-glasovanje v nadzorovanem okolju, torej glasovanje s pomočjo elektronskih volilnih naprav na voliščih, v ZDA spremljajo številne burne razprave. Zaradi napak na volitvah leta 2000 kot tudi na naslednjih so bile namreč deležne vrste kritik v smislu možnih zlorab in njihovega nedelovanja v primeru izpada električne energije, programskih napak in drugih težav. V širši pa tudi strokovni javnosti se zato ob vsakokratnih problemih, ki jih imajo z omenjenimi napravami na volitvah, pojavlja vprašanje o primernosti njihove uporabe, pa tudi o legitimnosti tako izvedenih volitev. Oddaja volilnega glasu se sicer razlikuje tudi med posameznimi zveznimi državami. Ponekod obstaja elektronska oddaja glasu, pri kateri volivci ne dobijo papirnatega potrdila, ki bi jim omogočil preverjanje pravilno oddanega glasu.

Američani so nezaupljivi tako zaradi same zapletenosti postopka elektronskega glasovanja kot zaradi možne izgube glasov. Skeptiki med drugim poudarjajo, da na ameriških volitvah o zmagovalcu običajno odloči zelo majhna razlika glasov, kar posledično pogosto pomeni ponovno štetje glasov in izpodbijanje rezultata. To pa je v primeru e-glasovanja lahko zelo zapleteno.

Toliko večje je nezaupanje do e-glasovanja v nenadzorovanem okolju. Kot prvi primer e-glasovanja na daljavo¹²² nekateri, kot že omenjeno, navajajo glasovanje ameriškega astronavta Davida Wolfa iz vesoljske postaje Mir leta 1997. Leta 2000 je volitve prek interneta z zavezujočimi rezultati na primarnih volitvah prek spleta izvedla Demokratska stranka v Arizoni,¹²³ štiri leta pozneje so demokrati prek spleta izvedli tudi lokalne volitve v Michiganu¹²⁴, medtem ko so lahko demokrati, ki živijo zunaj Združenih držav Amerike, februarja 2008 prvič oddali glas prek spleta za predsedniško nominacijo.

Med strokovnjaki, ki so zavzeli negativno stališče do volitev prek interneta, je Rebecca Mercuri,¹²⁵ strokovnjakinja s področja varnosti računalniških sistemov, ki poudarja, da je internetno glasovanje tvegano zaradi socioloških in tehnoloških problemov. Prav tako

¹²² Oddaja glasu s pomočjo e-pošte.

¹²³ Prek spleta je glasovala slaba polovica vseh volilcev v Arizoni, tj. 41 odstotkov ali 39.942 ljudi (Axline 2006).

¹²⁴ Od 163.000 registriranih volivcev je takrat prek spleta glasovalo 46.000 volivcev (Axline 2006).

¹²⁵ Glej spletno stran Rebece Mercuri, dostopno prek <http://www.notablessoftware.com/evote.htm>.

strokovnjak s področja računalništva Avi Rubin¹²⁶ vidi veliko problematiko internetnega glasovanja oziroma tega, da je tako velik varnostni izziv, v tem, da bi bil vsak uspešen napad dejansko izveden na res visoki ravni, kar pomeni motivacijo za hekerje. Še večja grožnja je po njegovem dejstvo, da bi vsak resnejši napad izvedel nekdo, ki bi želel spremeniti izid, in to ne da bi kdo opazil. »Napadalci elektronskega sistema niso najstniki v garažah, ampak tuje vlade in močni interesi doma ter v tujini,« opozarja Rubin ter na podlagi tega ugotavlja, da je cena izvedbe e-glasovanja previsoka (Rubin 2001, 10).

Tako Mercurijeva kot Rubin sta poleg drugih sodelovala pri oceni projekta pred predsedniškimi volitvami 2004, imenovanega SERVE (Secure Electronic Registration and Voting Experiment), na kratko predstavljenega že v enem prejšnjih poglavij. Sistem, s katerim so želeli rešiti problem glasovanja vojaškega osebja v tujini in naj bi ga uporabili na primarnih in splošnih volitvah tega leta, vanj pa naj bi bilo vključenih 100.000 volivcev, je omenjena skupina zaradi številnih pomislekov glede varnostnega vidika – nevarnosti virusov in možnih napadov na sistem, kar bi imelo po njenem resne posledice, med drugim tudi za zaupanje javnosti glede volitev – ocenila kot neprimerne.¹²⁷

Ameriško obrambno ministrstvo je še januarja 2004 v medijih zavračalo kritike na račun varnosti projekta, vrednega kar 22 milijonov dolarjev. Kot je izjavil predstavnik obrambnega ministrstva, »kritike precenjujejo varnostna tveganja spletnega glasovanja« (Schwartz 2004), in napovedal njegovo izvajanje. V projektu naj bi sodelovalo sedem držav,¹²⁸ izvajati pa naj bi ga začeli naslednji mesec v Južni Karolini. Kljub optimističnim napovedim so pozneje projekt odpovedali.

To pa ne pomeni konca prizadevanj glede internetnega glasovanja vojaškega osebja. Predstavnik Pentagona je aprila 2008 oznanil, da vidijo v internetnem glasovanju še vedno edino možnost glasovanja za tiste, ki so v tujini, vendar pa, da na to še ne bodo pripravljene do volitev v tem letu. Med drugim je bilo poudarjeno, da sicer gre razumeti bojazni, povezane s tovrstnim glasovanjem, da pa si ni mogoče predstavljati nobenega sistema, ki bi bil varnejši,

¹²⁶ Glej spletno stran E-voting Security, dostopno prek: <http://avirubin.com/vote/>.

¹²⁷ Več glej Jefferson in drugi, A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE) (2004), dostopno prek; <http://www.servesecurityreport.org/paper.pdf>.

¹²⁸ Arkansas, Florida, Havaji, Severna Karolina, Južna Karolina, Utah in Washington.

kot je vojaški računalniški sistem. Kljub po mnenju nekaterih varnemu internetnemu glasovanju v vojski oziroma podpori tovrstnemu glasovanju pa so bili nekateri mnenja, da tak način glasovanja ne bi bil primeren za splošno uporabo (Maze 2008).

Mnenja glede uporabe interneta v volitvah so tako tudi med Američani deljena. Če nekateri takemu načinu glasovanja nasprotujejo iz varnostnih razlogov, spet drugi vidijo v tem le odraz »profesionalne paranoje varnostnega raziskovanja«, kot je glede odklonilne analize projekta SERVE dejal Ted Selker z Inštituta tehnologije v Massachusettsu. Med drugim obstaja prepričanje, da je tehnologija pripravljena, ni pa v ZDA dovolj politične pripravljenosti, da bi izkoristili možnost internetnega glasovanja.

3.6.4 Norveška – začetek poskusnih internetnih volitev leta 2011

Na Norveškem so začeli izvajanje pilotnih projektov e-glasovanja septembra 2003. Glasovanje, ki je bilo izvedeno na glasovalnih strojih z uporabo zaslonov na dotik,¹²⁹ je potekalo med rednimi lokalnimi in regionalnimi volitvami v občinah Oppdal, Bykle in Larvik, tako glasovanje pa so izvedli tudi oktobra istega leta med volitvami lokalne politične uprave v Svalbardu.

Tehnološka rešitev firme ErgoEphorma, specializirane za področje IKT-rešitve, je bila v vseh štirih primerih enaka.

Kot navaja norveška študija o e-glasovanju, je bil najpogostejši razlog, zaradi katerega so se volivci odločili glasovati na tak način, poskusiti nekaj novega, medtem ko so tisti, ki se zanj niso odločili, kot razloge navedli nasprotovanje ideji e-glasovanja, pomanjkanje časa, strah pred zapletenostjo glasovanja, nepoznavanje računalnikov itd. Podatki, zbrani v poskusih, kažejo, da so volivci »na splošno zelo naklonjeni uporabi IKT pri glasovanju« (Aardal in drugi 2006, 26).

Hkrati z omenjenimi poskusi so želeli ugotoviti tudi, kakšno stališče imajo Norvežani glede možne uporabe interneta na volitvah. Sedem od desetih volivcev, ki so izbrali e-glasovanje, je

¹²⁹ Več o postopku glasovanja glej Aardal in drugi 2006, 26.

bilo naklonjenih glasovanju prek interneta, če bi bila ta možnost na voljo, prav tako je takemu načinu izkazalo podporo več kot 50 odstotkov tistih, ki so sicer oddali glasove na tradicionalen način. Skoraj devetim od desetih, sodelujočih v projektu, se zdi glasovanje prek interneta lažje in bi tak način glasovanja izbrali tudi v prihodnje, če bi bilo mogoče (ibid., 27).

Anketo glede uporabe interneta pri glasovanju so v času trajanja projekta izvedli tudi drugod na Norveškem. Ljudje, ki so sodelovali v anketi, sicer niso bili seznanjeni s prednostmi ali slabostmi internetnega glasovanja. Rezultati ankete so pokazali, da so Norvežani takemu načinu glasovanja zelo naklonjeni. Šest od desetih vprašanih je odgovorilo, da bi si želelo tak način glasovanja. Med volivci, ki so sodelovali v anketi, so bile ugotovljene razlike glede starosti, izobraženosti in dohodka.

V skupini mlajših od 44 let se je za tak način glasovanja izreklo osem od desetih ljudi, v skupini, starih od 45 do 66 let, je bilo takih 56 odstotkov, medtem ko je bilo v skupini nad 67 let naklonjenih glasovanju prek interneta le 18 odstotkov ljudi.

Glede izobrazbe podatki kažejo, da so internetnemu glasovanju bolj naklonjeni tisti z višjo izobrazbo. Anketa ugotavlja, da so v skupini ljudi z osnovnošolsko izobrazbo naklonjeni internetnemu glasovanju le trije od desetih, z visokošolsko in univerzitetno izobrazbo pa 74 odstotkov anketiranih Norvežanov.

Podatki se razlikujejo tudi glede dohodka, in sicer so glasovanju prek interneta bolj naklonjeni ljudje z višjim dohodkom. V skupini z nižjim dohodkom jih je namreč takemu glasovanju naklonjenih približno 50 odstotkov, medtem ko so se v skupini z višjim dohodkom za tak način glasovanja izrekli kar trije od štirih vprašanih (Karlsen in drugi v ibid.).

Pomemben korak pri preverjanju možnosti uvedbe e-volitev je bilo imenovanje delovnega odbora maja 2004. Ministrstvo za lokalno samoupravo in regionalni razvoj, ki ga je imenovalo, mu je naložilo, da oceni možnosti uvedbe e-glasovanja na norveških volitvah, in v primeru, da to priporoča, tudi oceni, kakšen sistem naj bi izvedli, oziroma tehnične standarde sistema. Odbor, ki je pretehtal demokratični, pravni, tehnični in administrativni (upravni) vidik e-glasovanja, je med drugim upošteval izkušnje, ki so jih imeli z e-glasovanjem v

nekaterih drugih državah, kot so ZDA, Belgija, Nizozemska, Brazilija in Indija na eni strani¹³⁰ in Velika Britanija, Švica in Estonija na drugi strani.¹³¹

V poročilu, ki ga je odbor izdelal leta 2006, je e-glasovanje priporočeno le kot dodatek tradicionalnemu glasovanju, ob tem je delovni odbor izrazil mnenje, da tehnologija, ki se uporablja v nenadzorovanem okolju, ne zagotavlja zadostne ravni varnosti v zvezi z registracijo in prenosom oddanih glasov, vendar pa, da je mogoče pričakovati tehnološko rešitev v prihodnosti (Aardal in drugi 2006, 10).

Odbor je priporočil načrtovano preverjanje e-glasovanja, in sicer sprva ne v povezavi z rednimi volitvami. Pilotni projekti naj bi bili izvedeni v krogu določenih skupin volivcev. Za testiranja v povezavi z dejanskimi volitvami je tako odbor predlagal tri korake (ibid., 12):

- korak 1 (e-glasovanje v nadzorovanem okolju),
- korak 2 (ta korak bi izvedli na podlagi izkušenj iz prvega koraka, in sicer bi šlo v tem primeru za e-glasovanje v nenadzorovanem okolju, ki bi ga omejili zgolj na določene skupine volivcev, kot so volivci, ki stalno ali začasno bivajo v tujini, volivci s posebnimi potrebami, volivci ene občine),
- korak 3 (izvedli bi ga na podlagi zadovoljivih rezultatov drugega koraka. E-glasovanje bi postalo zavezujoče, to možnost pa bi širili na vse večje skupine volivcev).

Omenjena študija je podlaga za izvedbo prvih poskusnih volitev prek interneta, ki jih nameravajo izvesti na lokalnih volitvah septembra letos. Z omenjenim projektom želijo oblasti izpolniti pričakovanja novih generacij volivcev, hkrati pa olajšati glasovanje invalidom in Norvežanom, ki živijo v tujini.

Pilotni projekt, vreden 3,8 milijona evrov, so izbrali na javnem razpisu. Uporabili bodo programsko rešitev, ki je odprtokodna, kode pa bodo prosto dostopne vsem, kar je po mnenju oblasti pomemben vidik za zagotavljanje preglednosti in dostopnosti do volilnega procesa.

¹³⁰ Elektronsko glasovanje v nadzorovanem okolju (glasovalni stroji).

¹³¹ Elektronsko glasovanje v nenadzorovanem okolju.

Projekt e-glasovanja 2011, temeljil bo na proizvodih španskega podjetja Scytl, bodo nadzirali predstavniki Evropske komisije in mešana komisija, ki jo bodo sestavljali predstavniki posameznih strank v norveškem parlamentu.

Glede na to, da je uvajanje e-volitev med ljudmi pogosto deležno precejšnjega nezaupanja, so se na Norveškem odločili, da bodo temu posvetili veliko pozornost. Da bi ljudje projektu čim bolj zaupali, se je oblast zavzela za veliko transparentnost, tako so bili »najpomembnejši dokumenti z razpisa, vključno z najbolj tehničnimi podrobnostmi, poslanimi v ponudbi, javni« (Gjøsteen 2010, 1). Celo več. Na Norveškem bosta pred izvedbo letošnjih e-volitev javnosti dostopna tako načrt sistema in celo programska koda.

Poskusno internetno glasovanje bo upoštevalo naslednje zahteve (Gjøsteen 2010):

- volivci lahko glasujejo samo enkrat (en volivec – en glas),
- prejete glasovnice morajo biti obdelane hitro,
- rezultati morajo biti po zaprtju glasovalne skrinjice na voljo v najkrajšem možnem času,
- protokol mora omogočiti glasovalcu odkrivanje nedovoljenih posegov v glasovanje, ne da bi se zanašal na računalnik,
- sistem mora za obrambo pred prisilo omogočiti volivcu večkratno glasovanje, s tem, da šteje samo zadnja oddana glasovnica,
- volivec ima možnost, da glasuje tudi po običajni poti oziroma s papirnato glasovnico, s katero nadomesti vse prej oddane elektronske glasove,
- v primeru glasovanja s papirnato glasovnico mora sistem omogočiti volilni administraciji, da zbriše prejšnje glasove.

Na področju varnosti so tako Norvežani, ki bodo imeli odprtokodno programsko rešitev, v primerjavi z varnostnimi ukrepi, uporabljenimi v Estoniji, naredili korak naprej, saj so upoštevali zgoraj navedeno zahtevo odkrivanja nedovoljenih posegov. Potem ko so izbrali ponudnika, so še dodatno poskrbeli za varnost kriptografskega protokola, ki je bistven za vsak internetni glasovalni sistem, njegova varnost pa je nujna, če naj tovrstno glasovanje uživa zaupanje.

Poskusni projekt ima tako v sodelovanju s španskim podjetjem Scytl Secure Electronic Voting in Kristianom Gjømsteenom z norveške Univerze za znanost in tehnologijo razvit varnostni sistem, ki volivcem z uporabo kriptografskih tehnik omogoča potrditev pravilno zabeleženega glasovanja. S tem, da ostaja vsebina glasovanja še vedno tajna in jo pozna le glasovalec.

Sicer pa bodo imeli Norvežani na poskusnih volitvah precej standardni internetni volilni sistem. Deloval bo približno takole (Gjømsteen 2010):

- volivec vnese glas v računalnik,
- računalnik glas šifrira in ga pošlje v glasovalno skrinjico,
- po zaprtju glasovalne skrinjice se glas dešifrira,
- ves proces nadzira revizor.

Tisto, kar so Norvežani dodali oziroma je nestandardni del sistema, je odkrivanje, kdaj ogroženi računalnik spremeni glas. Glasovalna skrinjica in generator potrdil sodelujeta pri izračunu zaporedja potrjenih (prejetih) kod za predloženo glasovanje. Te kode so nato poslone prek neodvisnega kanala, najverjetneje gre za SMS-sporočila na mobilne telefone. Volivec preveri prejeto kodo glede na seznam predizračunanih potrjenih kod, natisnjenih na njegovi glasovalni kartici.¹³²

V projektu bo sodelovalo 11 občin,¹³³ katerih imena je Ministrstvo za lokalno samoupravo in regionalni razvoj objavilo na začetku lanskega leta na svoji spletni strani.¹³⁴ Volivci v omenjenih občinah se bodo sami odločili, ali bodo glasovali na običajen (papirnati) način ali pa bodo za glasovanje uporabili internet. Norveška ministrica za lokalno samoupravo in regionalni razvoj Liv Signe Navarsete je ob tem izrazila upanje, da se bo za drugo možnost, torej glasovanje prek interneta, odločilo čim več ljudi.¹³⁵

¹³² Za podrobnejšo razlago glej Analysis of an internet voting protocol (2010).

¹³³ To so občine: Bodø, Bremanger, Drammen, Hammerfest, Mandal, Radøy, Re, Tynset, Vefsn, Ålesund in okrožje v Oslu.

¹³⁴ Pozneje je na spletni strani E-vote 2011-project sicer omenjenih le 10 občin, dostopno prek: <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/prosjekter/e-vote-2011-project.html?id=597658>.

¹³⁵ Dostopno prek: <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/press/press-releases/2010/11-municipalities-to-try-out-e-voting-in-2011.html?id=591610>.

V omenjenih občinah, ki so bile izbrane na podlagi dejavnikov, kot so motivacija, pristojnosti, velikost, sestava prebivalstva, poleg tega sta pri njihovem izboru igrala vlogo tudi razvoj komunikacije in infrastrukture, je registriranih okoli 200 000 volivcev.

Oceno izvedenega pilotnega projekta na lokalnih volitvah (občinskih in okrožnih) bodo podali zunanji raziskovalci, izkušnje, ki jih bodo Norvežani dobili, pa bodo osnova, na podlagi katere se bodo odločili, ali bodo internetne volitve razširili na celotno državo, ob tem pa določili tudi časovni okvir njihove izvedbe.

Ker norveške oblasti želijo čim širšo razpravo o tej temi, je ministrica za lokalno samoupravo in regionalni razvoj povabila vse državljane, da sodelujejo s svojimi stališči in predlogi glede novega načina glasovanja.

3.7 E-VOLITVE IN SLOVENIJA

Slovenija je e-volitve v nadzorovanem okolju že uvedla. Volivcem s posebnimi potrebami je namreč na voliščih že omogočeno glasovanje prek posebnih elektronskih naprav. Kljub torej že uvedenim e-volitvam bomo v nadaljevanju z izrazom e-volitve označevali zgolj elektronsko glasovanje v nenadzorovanem okolju, torej prek interneta, načeloma pa tudi prek mobilnega telefona.

3.7.1 Poskus uvedbe e-volitev – prvič

Nekoliko pozneje kot v posameznih drugih državah se je v Sloveniji začelo razpravljati o možnosti uvedbe e-volitev leta 2003. Pobudo po spremembi zakonodaje, to je spremembi Zakona o volitvah v državni zbor, kar bi omogočilo zakonsko podlago za uvedbo informacijsko-komunikacijske tehnologije v volilni proces in uvedbo elektronskega glasovanja, je sprožila takratna vlada. Na svoji 28. seji 3. julija 2003 je sprejela besedilo sprememb zakona o volitvah v državni zbor in mu ga tudi poslala v obravnavo. Poleg tega je

potrdila projektno zahtevo Centra vlade za informiranje¹³⁶ za vzpostavitev informacijske podpore elektronskemu glasovanju na državnozborskih in drugih volitvah (projekt e-volitve) in imenovala Projektni svet za projekt elektronskih volitev.¹³⁷ Imenovala ga je z nalogo, da dopolni projektno zahtevo z oceno izvedljivosti različnih možnosti izvedbe e-glasovanja na državnozborskih volitvah leta 2004.

Poskusi vlade po uvedbi e-glasovanja so bili neuspešni. Kot se je izkazalo, je bilo ozračje v državnem zboru takim novostim v večini nenaklonjeno. »Znano je, da nagli uvedbi e-glasovanja nasprotuje del opozicije in da so tudi sami tvorci zakona do njega skeptični in zadržani, saj 'splošnega' e-glasovanja (na primer za parlamentarne volitve v nedeljo za celotno državo) ni uvedla še nobena država« (Kajzer 2003).

Proti uvedbi e-glasovanja so tako leta 2003 nastopili predstavniki Nove Slovenije, Slovenske socialne demokracije, Slovenske ljudske stranke in Slovenske nacionalne stranke. Tudi poznejša raziskava iz leta 2005, ki jo bomo uporabili v nadaljevanju, kaže, da znotraj poslanskih skupin omenjenih strank v državnem zboru ni prišlo do bistvenih sprememb stališča glede uvajanja e-glasovanja.

E-volitve so sprožile burne reakcije, predvsem znotraj političnih krogov. Vendar je šlo v tistem času bolj kot ne za polemike med opozicijskimi poslanci, ki so nasprotovali omenjeni spremembi zakonodaje, ter predstavniki vlade, medtem ko je ostal širši krog strokovnjakov, ki bi državljanom lahko osvetlil pomen uvedbe takih volitev z različnih vidikov, ob strani. Prve razprave o uvedbi e-glasovanja v Sloveniji so se tako začele politično, nenaklonjenost znotraj parlamenta pa se je ob opozorilih in pomislekih strokovnjakov razširila tudi na določen del volivcev. K odklonilnemu odnosu do e-volitev so dodatno prispevale takratne izkušnje v drugih državah, kjer so se na podlagi ugotovitev, dobljenih s pilotnimi projekti, odločali, da v naslednjih letih e-volitev ne bodo uvajali.

¹³⁶ Zadolžen je bil za izvajanje projekta e-volitev.

¹³⁷ Sestavljali so ga predstavniki različnih ministrstev in Republiške volilne komisije, in sicer takratni informacijski minister Pavel Gantar, generalni sekretar vlade Mirko Bandelj, državna sekretarja na Ministrstvu za notranje zadeve Gregor Virant in Bojan Bugarič in sekretar Republiške volilne komisije Marko Golobič.

Da tudi v Sloveniji ne gre hiteti z njihovim uvajanjem, predvsem ne že na jesenskih državnozbornih volitvah, kar je bila želja predlagateljev, je bila ugotovitev več ekspertnih študij, katerih namen je bil, da ocenijo pomen uvajanja informacijsko-komunikacijske tehnologije v volilni proces v Sloveniji tako s politološkega kot pravnega in tehnološkega vidika. Študije, ki jih je naročila projektna skupina, ta je začela delo decembra 2003, so priporočile postopno uvajanje tehnologije oziroma uvajanje e-volitev. Pri tem bi bila, kot ugotavlja študija izvedljivosti Ustavno-pravni in politološki vidiki uvajanja e-volitev v RS (Grad in drugi 2004), potrebna postopnost tako glede načina in izvedbe glasovanja¹³⁸ kot tudi glede na vsebino¹³⁹ ali območje glasovanja.¹⁴⁰

Turk predlaga v študiji Ministrstva za informacijsko družbo tri faze na poti k e-volitvam:

Faza 0 pomeni pripravljalno infrastrukturno fazo, v kateri naj bi:

- zagotovili razvoj formalnih mehanizmov potrjevanja organizacijskih, procesnih in informacijskih rešitev posameznih komponent sistema e-volitev,
- vzpostavili elektronski volilni imenik, zasnovan na obdelavi informacij v realnem času,
- razvili mehanizme za on-line dostop volilnih organov do volilnega imenika,
- zagotovili informatizacijo obstoječih volilnih procesov oziroma opravil, kjer to prinese neposredne koristi in nobenih tveganj. Informatizacija.t. i. back-office podpore: preštevanje glasov, objava rezultatov, izdelava statističnih analiz,
- vzpostavili šifrirane, zanesljive in podvojene komunikacijske povezave volilnih organov do volilnega imenika ter postavili varnostne pregrade in šifrirne mehanizme. Komunikacije bi lahko potekale prek interneta državnih organov ali interneta, dostopne pa bi morale biti ves čas volilnih opravil in na dan volitev.

Faza 1 naj bi že prinesla uvedbo elektronske tehnologije za glasovanje, in sicer elektronskih glasovalnih naprav v nadzorovanem okolju, torej na voliščih. V tej fazi naj bi bila mogoča elektronska oddaja glasu:

¹³⁸ S tem so mišljena glasovanja na voliščih, s pomočjo kioskov ali prek interneta.

¹³⁹ Referendumi ali volitve.

¹⁴⁰ Lokalna ali državna raven.

- na izbranih voliščih na predhodnih volitvah (namesto klasične papirne glasovnice se uporabi glasovalna naprava),¹⁴¹
- na domačem volišču,¹⁴²
- na poljubnem volišču.¹⁴³

Faza 2 je zadnja, najzahtevnejša faza na poti uvedbe e-volitev, saj uvaja oddaljeno glasovanje prek interneta. V tej fazi bi bilo že omogočeno:

- elektronsko glasovanje na javno dostopnih mestih zunaj volišč,¹⁴⁴
- oddaljeno internetno glasovanje prek različnih komunikacijskih kanalov.¹⁴⁵

Medtem ko uvajanje IKT v fazi 0, kot jo opisuje Turk, ni problematično in tudi ni bilo deležno kritike, pa sta naslednji dve fazi, ki prinašata uvedbo elektronskega glasovanja, »že nekoliko problematični, še posebno tretja stopnja,¹⁴⁶ ki odpira vrsto tehničnih in drugih problemov, ki so bili v javni razpravi izredno izpostavljeni in so širši javnosti bistveno krojili pogled na uvajanje elektronskih volitev v Sloveniji sploh« (Lukšič 2007, 90).

Tudi sam Turk, ki poudarja, da je FAZA 0 povsem, FAZA 1 pa pogojno uresničljiva, ugotavlja problematičnost uvedbe oddaljenega internetnega glasovanja, saj »po vseh dostopnih podatkih razpoložljive tehnologije niso na nivoju, ki bi omogočal informatizacijo volitev v smislu FAZE 2« (Turk 2004, 21). V primeru, da bi Slovenija v tistem času uvedla

¹⁴¹ Več o postopku - glej študijo Turk 2004: Študija izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije, <http://e-uprava.gov.si/eud/e-uprava/evolitve-priloga2.doc>.

¹⁴² Postopek je enak kot pri glasovanju na izbranih voliščih, le da je omogočena elektronska oddaja glasu na vseh voliščih na dan volitev, <http://e-uprava.gov.si/eud/e-uprava/evolitve-priloga2.doc>.

¹⁴³ To pomeni, da se volivcu omogoči glasovanje na kateremkoli volišču (glej študijo Turk 2004: Študija izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije, <http://e-uprava.gov.si/eud/e-uprava/evolitve-priloga2.doc>).

¹⁴⁴ Volivec s pomočjo gesel, digitalnih potrdil ali biometrične identifikacije odda glas na poljubni javno dostopni e-točki, ki jo potrdi volilna komisija. Glasovanje se izvede na posebnih glasovalnih napravah ali na namenskih osebni računalnikih. Na takih voliščih se lahko izvaja nadzor uradne volilne osebe ali ne, zahteva se on-line povezava, (glej študijo Turk 2004: Študija izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije, <http://e-uprava.gov.si/eud/e-uprava/evolitve-priloga2.doc>).

¹⁴⁵ Postopek je enak kot pri prejšnjem glasovanju, le da je tu lahko omogočeno glasovanje s poljubne internetne točke in prek poljubnega komunikacijskega kanala, (glej študijo Turk 2004: Študija izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije, <http://e-uprava.gov.si/eud/e-uprava/evolitve-priloga2.doc>).

¹⁴⁶ S tem je mišljena faza 2.

internetne volitve, bi bile iz razloga, kot ga navaja Turk, »tehnične in procesne težave prevelike in neobvladljive« (ibid).

Ne glede na bistvene ugotovitve omenjene študije, namreč, da so e-volitve problematične z vidika tehnologije, pa uvedba e-volitev vendarle ni bila povsem izključena. Kot je zapisano v zaključnih ugotovitvah, »lahko v prihodnosti e-volilni sistemi postanejo realna oblika izražanja politične volje za pomemben del volilnega telesa« (ibid., 22).

Razlogov, da se je prvi poskus vlade po uvedbi e-volitev končal bolj ali manj klavrno, pa ne gre iskati zgolj v pomanjkljivostih, na katere so opozarjale posamezne študije, ampak tudi v »nespretnem načinu«, na katerega se je vlada lotila uvajanja tega občutljivega projekta. O pomembnosti oziroma potrebnosti modernizacije volilnega sistema je na eni strani poskušala prepričati poslance državnega zbora, pri tem pa pozabila, da bi morala o svojih načrtih, razlogih, pa tudi slabostih obvestiti širšo javnost. Na to opozarja tudi A. Lukšič (2007), ki je s politološkega vidika ocenil delo takratne vlade v zvezi z uvajanjem projekta e-volitve. Kritično ugotavlja, da so želeli protagonisti najprej projekt speljati po kanalih obstoječih institucij, pri tem pa se niso zatekli k strategiji »stiki z javnostmi.«¹⁴⁷ Predlagatelji sprememb volilne zakonodaje v smislu uvedbe e-volitev so sicer v medijskih nastopih predstavili projekt širši javnosti, a šele potem, ko so bili v to prisiljeni oziroma ko so jih v to prisilili politični nasprotniki. V zvezi s tem Lukšič omenja še en, po njegovem neustrezen način predstavitve projekta. Namreč, ko so se predlagatelji z nasprotniki soočili pred očmi javnosti, so morali »sprejeti logiko 'pro et contra' načina razprave, ki že sam po sebi ne vzpostavlja ustreznega ozračja za implementacijo novosti, zagovarjati svoj projekt ter odgovarjati na očitke oponentov« (Lukšič 2007, 95–96).

Na kratko bi lahko tako prvi poskus uvedbe e-volitev v Sloveniji označili kot neustreznega v smislu predstavitve projekta javnosti oziroma nezadovoljivega v smislu predstavitve vseh njegovih vidikov v javni razpravi, glede na to, da javnost ni dobila odgovorov na številna

¹⁴⁷ V liberalno demokratičnih ureditvah se običajno prakticira strategija »stiki z javnostmi« (PR-orodja) v primerih, ko se želita pridobiti naklonjenost in podpora javnosti določenemu projektu oziroma njegovi izvedbi. Na javnost pa se obračajo tudi nasprotniki, in sicer zato, da bi v ljudeh dobili podporo za svoje »pomisleke, dvome, ugovore, strahove ipd« (Lukšič 2007, 95).

odprta vprašanja. To je prispevalo k temu, da je bil projekt ob političnem nasprotovanju deležen tudi precejšnjega nezaupanja širše slovenske javnosti, kar je pomenilo, da je bil nujno obsojen na neuspeh.

3.7.2 Poskus uvedbe e-volitev – drugič

Po prvem neuspešnem poskusu spremembe zakonodaje in uvedbe e-volitev se je začelo o uvedbi e-volitev ponovno razpravljati več let pozneje, in sicer na podlagi vzpodbude po uspešno izvedenih državnih e-volitvah v Estoniji in prepričanja, da smo take volitve tehnološko sposobni izvesti tudi v Sloveniji.

Vlada je leta 2007 za izvedbo e-volitev imenovala delovno skupino, ki jo je vodil takratni minister za javno upravo Gregor Virant. Ta je v projektu e-volitev sodeloval že pri prvem poskusu njihove uvedbe.¹⁴⁸ »Treba je predvsem prepričati politične stranke, da to ni nikakršen borbav in da bi s tem omogočili določenemu delu populacije, da glasuje na enostavnejši način oziroma celo, da del, ki ne namerava iti na volitve, opravi glasovanje« (Hočevar 2007), je v tistem času o vnovičnem poskusu uvedbe e-volitev izjavil Virant, poleg tega pa napovedal, da bo morala delovna skupina pretehtati pričakovano udeležbo na teh volitvah ter stroške, ki bi jih prinesla uvedba novega načina glasovanja. Omenjeno razmerje naj bi, je napovedal Virant, odločilo o prihodnosti projekta (ibid.). Že vnaprej je bilo pričakovati, da bo motiviranost volivcev za glasovanje prek interneta pri nas manjše, kot je bilo v Estoniji, to pa zaradi večje gostote volišč pri nas oziroma njihove bližine. V Estoniji je bilo npr. leta 2007 600 volišč, kar je šestkrat manj, kot jih je običajno pri nas, in to ob dejstvu, da gre v primeru Estonije za dvakrat večjo državo.

Sicer pa sta »drugi krog« razprav o tej temi zaznamovala dva skoraj sočasna predloga. Poleg predloga vlade oziroma njene prej omenjene delovne skupine je predlog pripravila tudi opozicija oziroma dva takratna poslanca državnega zbora Slavko Gaber (samostojni) in

¹⁴⁸ Poleg Viranta so v njej sodelovali še dr. Igor Kaučič, dr. Miro Cerar, dr. Andrej Lukšič in Marko Golobič.

Marko Pavliha¹⁴⁹ (SD). Bila sta tudi pripravljena sodelovati z Virantom, ki ju je na podlagi tega povabil »na krov te barke, ki pluje proti elektronskim volitvam« (Hočevar 2007).

Ob vnovičnih, tokrat bolj poglobljenih razpravah o e-volitvah se je poudarjala njihova prednost predvsem v enostavnosti, povečanju volilne udeležbe oziroma njihovem prispevku k izboljšanju demokratičnega postopka.

Oba predloga sta vzela za vzgled Estonijo, kjer so že izvedli spletno glasovanje na nacionalnih volitvah, takratna poslanca Gaber in Pavliha pa sta izhajala tudi iz izkušenj, ki so jih imele na tem področju Švica, Nizozemska, Francija, Velika Britanija in Španija.

Elektronsko glasovanje naj bi pri nas na podlagi tujih izkušenj, tako sta predlagali obe strani, izvedli v času predhodnih volitev, to je od torika do četrta,¹⁵⁰ volivci, ki bi želeli na ta način glasovati, pa bi morali imeti za to kvalificirano digitalno potrdilo.¹⁵¹

Da bi zagotovili svobodne in tajne volitve, sta oba predloga predvidevala možnost večkratnega glasovanja prek interneta¹⁵² pa tudi na tradicionalen način na dan volitev, če bi se za to odločil volivec.

Takratni minister za javno upravo Gregor Virant je bil glede uvedbe e-volitev zelo optimističen. Konec septembra 2007 je napovedal, da bi bilo možno poleg običajnega glasovanja uvesti glasovanje prek spleta že na državnozborskih volitvah 2008 oziroma da je »potrebno iti v internetno glasovanje čim prej« (STA 2007).

¹⁴⁹ Ta predlog je dostopen prek <http://e-participacija.si/evolitve/index.php?page=13>.

¹⁵⁰ Prvi predlog iz leta 2003 je predvideval e-volitve na dan tradicionalnih nedeljskih volitev.

¹⁵¹ Po podatkih ministra za javno upravo naj bi imelo v tistem času tako potrdilo več kot 100.000 slovenskih državljanov (STA).

¹⁵² Vladni predlog iz leta 2003 ni predvideval možnosti spremembe glasu.

Medtem ko sta vlada in opozicija pripravili vsaka svoj osnutek predloga zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o volitvah v državni zbor, pa je stroka opozarjala na vprašanja, povezana z varnostjo tovrstnega glasovanja.

Predloga se sicer med seboj razlikujeta prav glede varnostnega vidika. Vladni osnutek predloga je predvideval zaprtokodni sistem, ki bi ga predhodno preverili kvalificirani in neodvisni tuji strokovnjaki, lahko pa tudi strokovnjaki na predlog različnih političnih strank. Nasprotno sta Gaber in Pavliha zagovarjala odprtokodni sistem, ki ga bo mogoče »ves čas javno nadzorovati in tudi tako preprečevati 'trojanske konje' in druge nepooblaščne vdore ter goljufije« (Pavliha 2008). Ob tem bi bilo treba po njunem predlogu zagotoviti tudi dodaten uradni nadzor, in sicer strokovnjakov, ki bi uživali zaupanje predvsem domačih političnih strank, kot tudi mednarodno priznanih revizorjev.

Različna mnenja je bilo glede načina zagotavljanja varnosti sistema slišati tudi na interdisciplinarni strokovni razpravi o elektronskih volitvah, ki jo je organiziral Center za kritično politologijo (Fakulteta za družbene vede v Ljubljani) oktobra 2007, na njej pa so sodelovali tako predlagatelji sprememb Zakona o volitvah v državni zbor kot tudi strokovnjaki s področja informacijske tehnologije, prava ter sociologije in politologije.¹⁵³

Sicer pa je vladni predlog, kot že omenjeno, v večini sledil estonskemu, ob tem, da je prinašal tudi nekaj novosti (glej tabelo 3.9).

¹⁵³ Več glej: <http://www.e-participacija.si/si/news/elektronsko-glasovanje-v-sloveniji.html>.

Tabela 3.9: Predlagani postopek v Sloveniji v primerjavi z e-volitvami v Estoniji leta 2007

	Slovenija	Estonija
1.	E- volitve kot predčasne volitve, od petega do drugega dne pred nedeljskimi volitvami	E-volitve kot predčasne volitve, od šestega do četrtega dne pred nedeljskimi volitvami
2.	Volivec vstopi na spletni portal e-volitve.	Enako
3.	Volivec se avtenticira z digitalnim potrdilom katerega koli izdajatelja digitalnih potrdil za fizične osebe v RS. ¹⁵⁴	Volivec se lahko avtenticira samo z digitalnim potrdilom, ¹⁵⁵ ki ga izdaja država.
4.	Sistem preveri identifikacijo volivca z uporabo digitalnega potrdila za overjanje elektronskega podpisa, sistem ugotovi, ali je volivec vpisan v volilni imenik.	Enako
5.	E-volivec vpiše dodatno geslo. ¹⁵⁶	Estonija te varovalke ni imela.
6.	Centralni volilni informacijski sistem preveri veljavnost digitalnega potrdila ter enoznačno številko iz baze e-volilne karte.	Estonija te varovalke ni imela.

¹⁵⁴ V času poskusa uvedbe projekta e-volitve leta 2007 so bile to SIGEN-CA, SIGOV-CA, POŠTAR-CA, AC-NLB, HALCOM-FO.

¹⁵⁵ V Estoniji je to vsebovano na osebni izkaznici, ki je pametna kartica in elektronski identifikacijski dokument. Slednje se je predvidevalo tudi pri nas.

¹⁵⁶ Gre za enoznačno številko, ki bi se nahajala na volilni karti. S to varovalko naj bi preprečili množično generiranje volilnih glasov.

7.	Centralni informacijski sistem preveri, ali je volivec vpisan v volilni imenik. ¹⁵⁷	Enako
8.	Centralni informacijski sistem ponudi e-volilno listo.	Enako
9.	Volivec glasuje. ¹⁵⁸	Enako
10.	S klikom na gumb pošlji volivec odda svoj e-glas.	Enako
11.	Volivec elektronsko podpiše e-volilni list in ga overi s kvalificiranim digitalnim potrdilom. ¹⁵⁹	Volivec elektronsko podpiše e-volilni list. Overi ga lahko samo s kvalificiranim potrdilom, ki ga izdaja država.
12.	Podatki se pošljejo v Centralni volilni informacijski sistem.	Enako
13.	Volivec prejme elektronsko podpisano potrdilo, da je e-volil in koga je volil.	Enako
14.	Volivec ima do četrtega pred nedeljskimi volitvami možnost preveriti podatke o svojem e-glasu. ¹⁶⁰	Estonci te možnosti niso imeli.
15.	Volivec ima možnost večkratnega glasovanja. ¹⁶¹	Enako
16.	Volivec ima možnost, da se odloči za glasovanje na tradicionalen način. ¹⁶²	Enako
17.	V četrtek ob 19h se e-glasovanje	Enako

¹⁵⁷ Volilni imenik je del Centralnega registra prebivalstva (CRP).

¹⁵⁸ Komu želi oddati svoj glas, izrazi tako, da odkljuka polje pred imenom kandidata ali volilne liste.

¹⁵⁹ Z enim od zgoraj omenjenim digitalnim potrdilom.

¹⁶⁰ Gre za dodatno varovalko pred morebitnim spreminjanjem glasu, potem ko je volivec volil.

¹⁶¹ S tem naj bi preprečili glasovanje pod prisilo oziroma omogočili spremembo glasu, ki je bil oddan po pomoti. Šteje zadnji oddani e-glas.

¹⁶² Možnost, da se za to odloči, ima od petka od 9. ure do dneva volitev, to je do nedelje do 12. ure. Gre za varovalko pred morebitnim nedelovanjem informacijskega sistema in prekinitvami med glasovanjem. Volivec se lahko za to možnost odloči tudi zaradi nezaupanja v informacijski sistem ali pa prisile pri oddaji e-glasu. Če se nekdo odloči, da bo glasoval na tradicionalen način, se njegov e-glas izbriše.

	konča, e-volilna skrinjica (podatki o volivcih in glasovi) se zaščiti.	
18.	Volivec lahko od petka do nedelje (do 12h) prekliče e-glas in lahko voli tradicionalno.	Enako
19a.	Po 19. uri oziroma koncu volitev se opravi anulacija preklicanih e-glasov in večkrat oddanih e-glasov.	Enako
19b.	Odpiranje e-skrinjice z digitalnimi ključi.	Enako
19c.	Z digitalnimi ključi se združita glas in identiteta volivca.	Enako
19d.	E-glasovi se posredujejo v centralno bazo glasov in združijo z drugimi.	Enako

Vir: Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o volitvah v državni zbor (2007).

Naš predlog je med drugim po vzgledu Estonije predvideval tudi sklenitev pogodbe z revizijsko hišo z mednarodnim ugledom, pooblaščen za revizije informacijskih sistemov. Njena naloga bi bila nadzorovati vse postopke e-volitev in o tem pripraviti poročilo.

Kljub drugačnemu pristopu pri poskusu uvedbe e-volitev oziroma širši predstavitvi javnosti in širokim razpravam o tej temi pa tudi tokrat ozračje v Sloveniji uvedbi tega projekta, predvsem do e-volitev 2008, ni bilo dovolj naklonjeno. Med nasprotniki e-volitev je bil tudi dr. Tomaž Kalin, strokovnjak, nekdanji sekretar na ministrstvu za informacijsko družbo, ki je opozoril, da je mogoče papirnate glasovnice vnovič prešteti, medtem ko »se glas, oddan po elektronski poti, 'nekam' zapiše, potem pa kakršen koli dokaz, ki bi preživel razpad elektronskega volilnega sistema, izgine v črni luknji!« (Kalin v Cerar 2007).

Nasprotniki e-volitev so tako dvomili o zadostnem varnostnem vidiku, čeprav so predlagatelji e-volitev poudarjali, da so, kot je izjavil minister Virant, »riziki internetnega glasovanja obvladljivi« (STA 2007) oziroma da nam tehničnega znanja »ne primanjkuje, manjka nam le

še poguma in politične volje, da se pridružimo naprednim državam, ki se zavedajo bivanja na pragu tretjega tisočletja« (Pavliha 2008, 14).

Poleg dela strokovne, pa tudi širše javnosti, ki je bila zadržana oziroma nezaupljiva,¹⁶³ kar sicer velja bolj ali manj za vse države, v katerih se je pojavila ideja o e-volitvah, pa je projektu nasprotoval tudi del politike. O takratni, projektu nenaklonjeni politični klimi govori pisanje takratnega poslanca in nekdanjega sekretarja na ministrstvu za informacijsko družbo, sicer pa nasprotnika e-volitvam Józsefa Györkösa. Na spletni strani je med drugim napisal, da se pobude za elektronsko glasovanje »pojavi v valovih, ki jih pogojujejo bližina volitev (največkrat s strani opozicije), želja po promociji (v tistem trenutku aktualna vlada), občasno pa tudi zavist (ob prihodu novic dobre prakse, npr. iz Estonije).«¹⁶⁴

Zaradi nepodpore koalicijskih strank, ki so izrazile skrb zaradi možnih zlorab, je bil vladni predlog objavljen zgolj na spletni strani Ministrstva za javno upravo in ga vlada ni poslala v nadaljnji zakonodajni postopek. Brez zadostne politične podpore je bilo namreč že vnaprej jasno, da predlog ne bi bil sprejet.¹⁶⁵ »Projekt bomo začasno dali v predal, in ko bo politika zrela, da sprejme to odločitev, ga bo nekoč neki moj naslednik potegnil iz predala,« je konec leta 2007 po neuspešnih poskusih uvedbe e-volitev izjavil minister Virant (Virant v Ropret 2007). Glede na podobnost z omenjenim predlogom je bilo povsem pričakovano, da je na neuspeh obsojen tudi predlog poslancev Gabra in Pavlihe.

Želje, da bi lahko prek interneta državljani glasovali že na državnoborskih volitvah leta 2008 oziroma da bi to možnost izkoristilo od tri do pet odstotkov volivcev, take so bile ocene, se niso uresničile. Projekt e-volitve je tako že drugič padel v vodo.

¹⁶³ Razloge proti uvedbi e-volitev so nepodpisani avtorji izražali med drugim na spletni strani Elektronske volitve v Sloveniji?.

¹⁶⁴ Glej József Györkös: Ali je spodobno, da dvomim?, 26. september 2007, dostopno prek: <http://www.zares.si/342/>.

¹⁶⁵ Da bi bil predlog sprejet, bi ga morali podpreti dve tretjini poslancev državnega zbora.

3.7.3 Poskus uvedbe e-volitev – tretjič

S poskusi uvedbe e-volitev je nadaljevala tudi nova vlada, in to skorajda takoj po izvolitvi. Decembra 2008 je bila tako že ustanovljena delovna skupina, ki se je ukvarjala s spremembami zakona o volitvah, poleg tega, kako zagotoviti odločilen vpliv volivca pri izbiri poslanca, tudi z možnostjo uvedbe e-volitev. Kot o eni od možnosti se je razmišljalo o uporabi digitalnih potrdil, shranjenih na SIM-kartica na mobilnih telefonih, kar bi pomenilo, da bi bilo mogoče elektronsko glasovati tudi prek mobilnega telefona.

Da se bo tudi tokrat »zalomilo« pri politični podpori projektu, je dalo slutiti dejstvo, da so bili k sodelovanju za delo v komisiji, v kateri so bili ustavnopravni strokovnjaki, povabljeni predstavniki vseh parlamentarnih strank, a so bili kljub temu nekateri za delo v njej nezainteresirani, ter izjava same ministrice za javno upravo Irme Pavlinič Krebs, ki je na portalu E-demokracija v zvezi s tem priznala, da je bilo za tovrstno novost zaznati konservativen pristop oziroma strah, ali bi uspelo zagotoviti varnost in tajnost glasovanja.¹⁶⁶

Kljub podobnemu nezaupanju do volitev prek interneta, kot so ga bile pri poskusu uvajanja e-volitev deležne že prejšnje vlade, je bila ministrica Pavlinič-Krebsova konec leta 2009 v zvezi z načrtovanim projektom še vedno optimistična, predvsem glede varnostnega vidika e-glasovanja, ki po njenem ni problematičen, saj, kot je poudarila, »ni vprašanje, ali smo na ministrstvu v smislu ustreznih digitalnih potrdil, ki so na razpolago državljanom, varnostnih sistemov, ki jih znamo razviti za zaščito tega občutljivega sistema, pripravljene na uvedbo. To smo!«¹⁶⁷

Kljub temu da je tudi po besedah vodje sektorja za razvoj elektronskih storitev na Direktoratu za e-upravo in upravne procese Ministrstva za javno upravo Dušana Kričerja tehnologija za e-volitve pripravljena oziroma dileme glede varnosti razčiščene, glasovanja prek interneta vsaj

¹⁶⁶ Ministrica za javno upravo Irma Pavlinič Krebs je 3. 11. 2009 sodelovala v projektu Vprašaj s klicajem portala E-demokracija, v katerem je odgovarjala na vprašanja državljanov. Pogovor je v celoti dostopen prek: <http://www.e-demokracija.si/2009/11/03/vprasaj-s-klicajem-ministrice-za-javno-upravo-irma-pavlinic-krebs-odgovorila-na-vasa-vprasanja/> (Avtor Barbara Kvas).

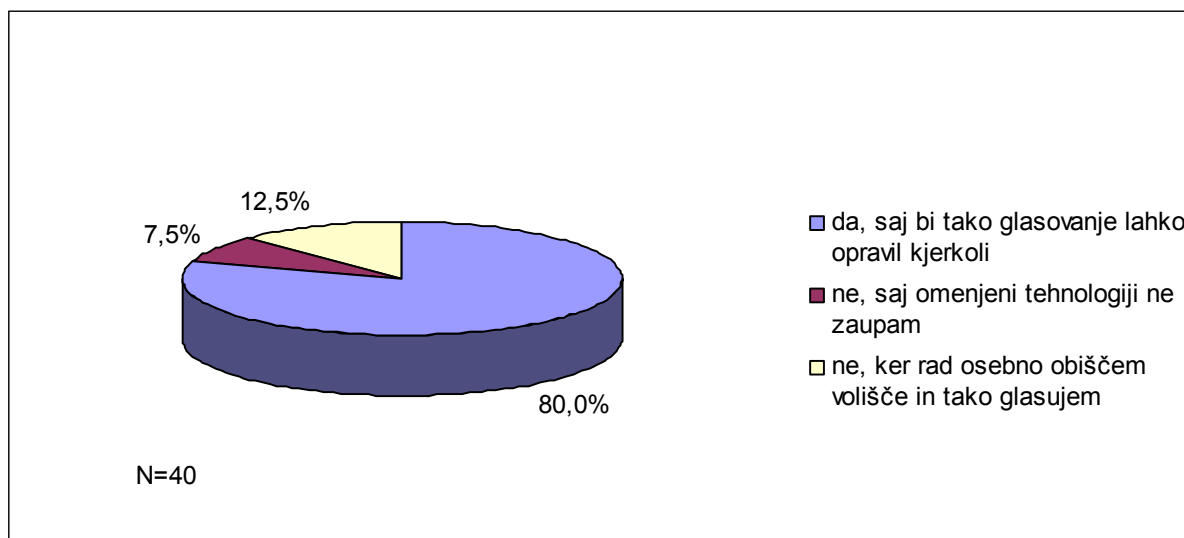
¹⁶⁷ <http://www.e-demokracija.si/2009/11/03/vprasaj-s-klicajem-ministrice-za-javno-upravo-irma-pavlinic-krebs-odgovorila-na-vasa-vprasanja/>.

na naslednjih volitvah še ni pričakovati, saj »trenutno ni politične volje za sprožitev postopkov oziroma za spremembo zakonodaje, kar bi vodilo k e-volitvam leta 2012« (Kričej 2010). Se pa pojavljajo pobude za uvedbo e-volitev v posameznih občinah. Problem pri tem je, opozarja Kričej, ker je na področju lokalne samouprave težko določiti nosilca izvedbe. »Vsaka občina je namreč pristojna za sebe, tovrstne volitve pa bi morale biti izvedene centralno« (ibid.).

3.7.4 Podpora Slovencev uvajanju internetnih volitev

Večjih raziskav, s katerimi bi ugotavljali oziroma merili podporo Slovencev glasovanju prek interneta, ni zaslediti. Je bilo pa mogoče do začetka lanskega septembra na državnem portalu oziroma podportalu E-demokracija sodelovati v e-anketi, katere namen je bil ugotoviti, ali bi uporaba interneta in mobilnega telefona vplivala na udeležbo na volitvah in referendumih. Vprašanje se je glasilo: »Ali bi se volitev in referendumov udeleževali bolj pogosto, če bi lahko glasovali z uporabo modernih komunikacijskih poti (spletno glasovanje, glasovanje prek mobilnih telefonov)?« Odziv je bil skromen, saj je v anketi, ki je trajala od 2. 6. do 2. 9. 2010, sodelovalo le 40 ljudi, od katerih jih je sicer večina odgovorila pritrdilno (glej graf 3.3).

Graf 3.3: Rezultati ankete o glasovanju prek interneta in mobilnega telefona, 2010

Vir: spletna stran Državnega portala RS (2010), dostopno prek: <http://e-uprava.gov.si/ankete//anketaAction.do?method=vrniRezultatUporabniku1&anketaId=411>.

Rezultati kažejo, da večina sodelujočih v anketi e-volitve in e-referendum podpira, saj bi se jih kar 80 odstotkov v primeru, da bi šlo za e-glasovanje, volitev in referendumov udeleževalo pogosteje. Nezaupanje tej tehnologiji je izrazilo 7,5 odstotka, medtem ko so za 12,5 odstotka sodelujočih volitve obred oziroma radi osebno obiščejo volišče, zaradi česar ne bi glasovali na tak način.

Čeprav rezultati e-ankete kažejo na pozitivno stališče do e-volitev, pa je v njej sodelovalo premalo ljudi, da bi bila kakršen koli kazalnik javnega mnenja glede novega možnega načina glasovanja. V primeru, da bi prišlo do realne možnosti uvedbe e-volitev, bi bilo vsekakor »smiselno predhodno preveriti tudi javno mnenje glede e-volitev« (Kričej 2010).

Je pa treba poudariti, da so lahko javnomnenjske raziskave tudi zavajajoče oziroma da niso nujno kazalnik dejanske namere volivcev. V Estoniji npr. se je za elektronsko glasovanje izreklo precej več ljudi, kot pa se jih je pozneje oziroma leta 2007 dejansko udeležilo.

3.7.5 Podpora uvajanju internetnih volitev med poslankami in poslanci DZ RS

Obstaja več stališč oziroma predvidevanj glede opredeljenosti podpore političnih strank e-volitvam s sociodemografsko bazo njihovih volivcev oziroma glede odvisnosti njihove podpore ali nepodpore od pričakovanj strank glede vpliva novega načina glasovanja na delež njihovega volilnega telesa. Nekateri so prepričani, da bodo e-volitve podprle tiste stranke, ki predvidevajo, da bodo z novim načinom glasovanja pridobile delež volilnega telesa, tiste, ki tega ne pričakujejo, pa da mu bodo nasprotovale. Slednje navaja tudi Študija Ustavno-pravni in politološki vidiki uvajanja e-volitev v RS iz leta 2004. Med drugim poudarja, da če se opremo »na raziskave, ki kažejo, da tovrstno tehnologijo¹⁶⁸ preferirajo predvsem mladi obeh spolov, moški srednjih let, prebivalci mest, pripadniki srednjega in višjega sloja, intelektualci itd., potem lahko sklepamo, da bodo tiste politične stranke, ki so volilno zasidrane v societalnih skupinah, ki prvenstveno ne preferirajo tovrstne tehnologije na sploh in zato tudi ne kot nadomestilo za papirnate volitve, javno nasprotovale politiki elektronskega glasovanja ...« (Grad in drugi 2004, 39). Bodo pa e-volitve podprle tiste stranke, navaja omenjena študija, ki so volilno ukoreninjene v skupinah, ki jim uporaba tehnologije, kot je internet, ni tuja. Pri tem so mišljeni mladi, med katerimi je največ abstinentov, sestavljajo tudi skupino, najmanj strankarsko opredeljeno, oziroma, kot poudarja Lukšič, so mladi enakomerno politično razdeljeni (Lukšič v Ceglar 2004). Na podlagi tega je mogoče reči, da je omenjena skupina »še kako interesantna za vsako politično stranko kot potencialno volilno telo« (Grad in drugi 2004, 39).

Da bi ugotovili, ali je mogoče pritrditi zgoraj navedenim trditvam oziroma kakšna je na sploh sedanja podpora e-volitvam,¹⁶⁹ smo med poslankami in poslanci državnega zbora septembra 2010 izvedli e-anketo, v kateri so lahko odgovarjali na vprašanje o podpori e-volitvam v okviru treh možnih odgovorov, in sicer, da e-volitve podpirajo, delno podpirajo ali da jih ne podpirajo. V nadaljevanju so lahko tudi obrazložili svoje stališče. V anketi, poslani vsem 90 poslankam in poslancem, je sodelovalo 56 poslank in poslancev oziroma dobrih 62 odstotkov. Največ jih je odgovorilo, da e-volitve podpira. So pa stališča poslank in poslancev znotraj posameznih strank, kar bomo videli v nadaljevanju, različna, razen v primeru poslanske skupine Slovenske ljudske stranke (SLS), v kateri so si glede stališča do e-volitev povsem

¹⁶⁸ Tj. informacijsko-komunikacijsko tehnologijo.

¹⁶⁹ S tem mislimo volitve prek interneta, načeloma pa tudi prek mobilnega telefona.

enotni. Rezultate omenjene raziskave, s katero smo torej merili podporo volitvam prek interneta, smo primerjali z rezultati raziskav, opravljenih v prejšnjih dveh sestavah državnega zbora, in sicer leta 2004, še pred jesenskimi volitvami, druga pa leta 2005, ko je imel parlament že novo sestavo.¹⁷⁰ Primerjava rezultatov vseh treh raziskav¹⁷¹ kaže, da se podpora poslancev vse od prvega poskusa uvedbe e-volitev do danes ni bistveno spremenila (glej tabelo in graf spodaj).

Tabela 3.10: Podpora uvajanju internetnih volitev poslank in poslancev DZ RS, 2004–2010

	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=90	odgovori	%	N=90	odgovori	%	N=90
podpira	20	58,8%	22,2%	18	38,3%	20%	24	42,9%	26,7%
delno podpira	5	14,7%	5,6%	14	29,8%	15,6%	16	28,6%	17,8%
ne podpira	9	26,5%	10%	15	31,9%	16,7%	16	28,6%	17,8%
skupaj	34	100%	37,8%	47	100%	52,2%	56	100%	62,2%

Leta 2004, torej v času sestave državnega zbora, ko je prišlo prvič do resnih poskusov uvedbe e-volitev, so imele e-volitve skoraj 59-odstotno podporo med 34 poslanci, ki so odgovorili. Uvajanje e-volitev je takrat podprlo 20 poslank in poslancev, medtem ko je njihovo uvajanje delno podprlo 5 poslank in poslancev, to je 14,7 odstotka vseh, ki so odgovorili, oziroma 5,6 odstotka vseh poslank in poslancev. Ni pa uvajanja e-volitev podpiralo 9 poslancev, to je 26,5

¹⁷⁰ Raziskavi iz leta 2004 in 2005 je opravil politolog Ožbej Marc, in sicer prvo februarja 2004, drugo pa septembra in oktobra 2005.

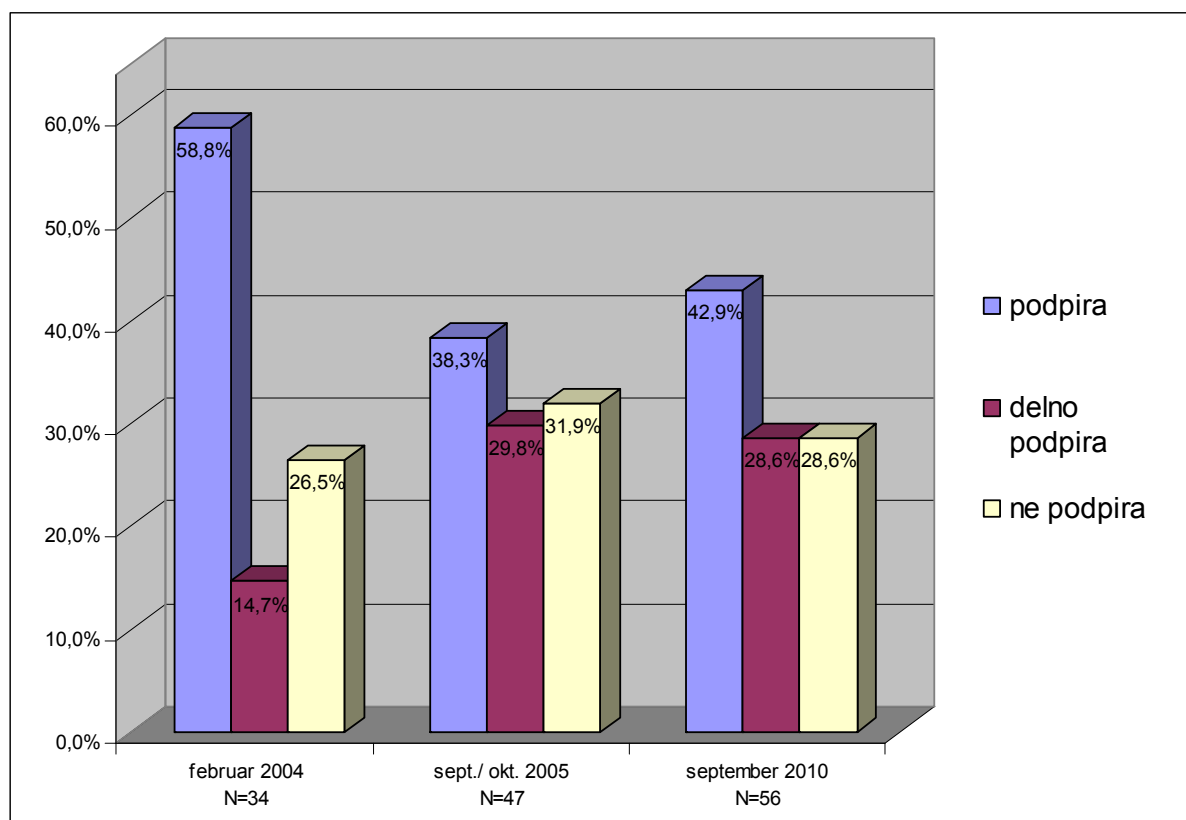
¹⁷¹ Raziskava ne vsebuje podatkov za poslansko skupino italijanske in madžarske narodnosti, saj nobeden od dveh poslancev ni odgovoril na zadnjo anketo, prav tako podatkov o njuni podpori ne vsebujeta raziskavi iz leta 2004 in 2005.

odstotka tistih, ki so sodelovali v raziskavi, oziroma 10 odstotka vseh poslank in poslancev državnega zbora.

V raziskavi leta 2005, torej v času nove sestave državnega zbora, je sodelovalo 47 poslancev. Uvajanje elektronskih volitev je podprlo 18 poslank in poslancev, to je dobrih 38 odstotkov vseh, ki so odgovorili, oziroma 20 odstotkov vseh poslank in poslancev državnega zbora. 14 poslank in poslancev oziroma slabih 30 odstotkov sodelujočih je uvajanje e-volitev podprlo delno, v primerjavi s celotnim državnim zborom znaša ta delež 15,6 odstotka, medtem ko je odklonilen odnos do e-volitev izrazilo 15 poslank in poslancev, kar predstavlja skoraj 32 odstotkov sodelujočih oziroma 16,7 odstotka vseh poslank in poslancev.

V zadnji raziskavi podpore uvajanju e-volitev, izvedeni septembra lani, je sodelovalo največ poslank in poslancev, in sicer 56 oziroma nekaj več kot 62 odstotkov vseh poslank in poslancev državnega zbora. E-volitve podpira 24 poslank in poslancev, kar je skoraj 43 odstotkov med sodelujočimi oziroma 26,7 odstotka glede na število vseh poslancev. Delno podpira e-volitve 16 poslank in poslancev, toliko pa jih e-volitvam tudi nasprotuje. V obeh primerih je to 28,6-odstotni delež med tistimi, ki so odgovorili, oziroma 17,8-odstotni delež med vsemi poslanci.

Graf 3.4: Primerjava podpore poslank in poslancev DZ RS uvajanju internetnih volitev, 2004–2010

Potem ko se je delež podpore e-volitvam v prejšnji sestavi državnega zbora oziroma leta 2005 v primerjavi s sestavo državnega zbora pred tem zmanjšal, in sicer za približno 21 odstotnih točk, je zdajšnja podpora e-volitvam v primerjavi s prejšnjo sestavo državnega zbora znova narasla. Danes podpira e-volitve 24 poslank in poslancev oziroma 42,9 odstotka vseh, ki so odgovorili. Leta 2005 je bil ta delež dobre 4 odstotne točke nižji. Kljub temu je treba upoštevati, da je današnji delež podpore tistih, ki so odgovorili, še vedno nižji od tistega iz leta 2004, ko se je za e-volitve izreklo skoraj 59 odstotkov sodelujočih v raziskavi. Glede deleža poslank in poslancev, ki e-volitve danes podpirajo delno, lahko ugotovimo, da se je delež med poslankami in poslanci, ki so sodelovali v raziskavi, v primerjavi z letom 2005 zmanjšal in znaša dobrih 28 odstotkov, medtem ko je leta 2004 znašal slabih 15 odstotkov. V primerjavi z letom 2004 pa je narasel tudi delež tistih, ki nasprotujejo uvedbi e-volitev, in sicer je s 26,5 odstotka leta 2004 narasel na današnjih 28,6 odstotka.

Na podlagi omenjenih ugotovitev lahko potrdimo hipotezo, da današnje ozračje med poslanci državnega zbora ni bistveno drugačno od preteklega, upoštevajoč dejstvo, da je v zadnji raziskavi sodelovalo 56 poslank in poslancev, v prejšnjih dveh pa 47 oziroma 34. Res, da se je podpora e-volitvam od leta 2005 povečala, vendar je še vedno nižja od leta 2004, pri čemer je treba poudariti, da je bil tudi takrat, kljub večji podpori e-volitvam, poskus njihove uvedbe neuspešen. Ob tem, da je ob zdajšnjem povečanju podpore v primerjavi z letom 2004 narasel tudi delež tistih, ki uvedbi nasprotujejo. Lahko torej zaključimo, da je možnosti, da bi državni zbor sprejel spremembe zakona o volitvah, na podlagi katerih bi bila mogoča izvedba e-volitev, glede na to, da je za to potrebna dvotretjinska večina glasov, malo.

Glede razlogov, zaradi katerih poslanci v zdajšnji sestavi državnega zbora podpirajo e-volitve oziroma jih ne podpirajo, raziskava kaže, da so tisti, ki jih podpirajo, prepričani, da je treba izkoristiti prednosti, ki jih ponuja tehnologija, e-volitve pa bi bile po njihovem tehnološka posodobitev oziroma lažji dostop do pravice glasovanja. Ker bi bil z elektronskim sistemom postopek volitev poenostavljen, bi to verjetno povečalo udeležbo na volitvah oziroma bi, so prepričani nekateri, take volitve pritegnile h glasovanju mlade. Kot eden od razlogov je naveden tudi ta, da so lahko take volitve enako ali celo varnejše in lažje preverljive od tradicionalnih volitev oziroma da je tehnologija na tem področju tako napredovala, da ni nobenih razlogov, da takih volitev ne bi izvedli. V posameznih obrazložitvah stališč glede e-volitev poslanke in poslanci navajajo tudi, da so za mnoge e-volitve ne le lažje in enostavnejše, ampak tudi cenejše.

Poslanke in poslanci, ki so izrazili e-volitvam delno podporo, so na eni strani prepričani o pozitivnem vidiku e-volitev, predvsem v smislu večje udeležbe volivk in volivcev, hkrati pa izražajo skrb zaradi njihovega varnostnega vidika. Eno od stališč je, da bi morale biti e-volitve na voljo le določenemu krogu volivcev, to je tistim, ki sicer ne morejo voliti oziroma priti osebno na volitve, bodisi zaradi zadržanosti v tujini ali telesnih pomanjkljivosti, medtem ko drugim volivcem e-volitve ne bi bile na voljo.

Razlogi, zaradi katerih so sedanji poslanke in poslanci proti uvedbi e-volitev, niso bistveno drugačne od izraženih v preteklih raziskavah, nanašajo pa se predvsem na varnostni vidik e-volitev. V naši raziskavi kot razloge proti e-volitvam nekateri navajajo, da informacijska tehnologija ne zagotavlja ustavne pravice neposrednega in tajnega glasovanja, poleg tega tudi

onemogoča nadzor nad izvedbo volitev ter širši javnosti ne daje jasnega in povsem razumljivega zagotovila, da objavljeni rezultat dejansko odraža voljo volivcev. Ni pa zgolj nezaupanje v tehnologijo razlog za odklonilen odnos, pač pa tudi nezaupanje v sistem, ki podpira takšen način izražanja volje, oziroma v ljudi in institucije, ki bi tehnično podpirale izvedbo e-volitev. Med nasprotniki e-volitev je zaslediti razlog, da volitve morajo biti in ostati praznik in veliki dan demokracije, medtem ko bi z e-volitvami vse skupaj potisnili v anonimnost, oziroma da e-volitve spremenijo vrednote demokracije v smislu fizične prisotnosti volivcev na določenem mestu, kjer opravijo ustavno dolžnost soodločanja.

Če je bilo s preteklima raziskavama ugotovljeno, da določajo odnos posamezne stranke do uvajanja e-volitev posamezne societalne skupine, ki sestavljajo pretežno volilno telo posameznih strank, oziroma da »stranke z mlajšim, urbanim in bolj izobraženim volilnim telesom podpirajo uvajanje e-volitev« (Marc 2006, 71), stranke, »v katerih prevladuje manj izobraženo, starejše volilno telo s podeželja, pa e-volitvam nasprotujejo« (ibid.), tega na podlagi naše raziskave ne moremo potrditi v celoti (glej tabele o podpori e-volitev po posameznih strankah v nadaljevanju). Posamezne poslanske skupine so si namreč v svojih današnjih stališčih do e-volitev, kot kaže zadnja raziskava, dokaj neenotne. Je pa res, da e-volitve zavračajo poslanci poslanske skupine SLS, ki so si sicer glede tega – in to kot edina poslanska skupina – v odklonilnem odnosu do e-volitev povsem enotni. V prid trditvi o vlogi pretežnega volilnega telesa stranke pri stališču do e-volitev govorijo tudi podatki o podpori poslanske skupine LDS, ki je edina konstantna poslanska skupina v svoji podpori oziroma delni podpori e-volitev.

V nadaljevanju bomo preverili podporo uvajanju volitev prek interneta v posameznih strankah oziroma poslanskih skupinah.

3.7.5.1 Poslanska skupina Socialnih demokratov (SD)

Tabela 3.11: Podpora uvajanju internetnih volitev/SD

SD	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=11	odgovori	%	N=10	odgovori	%	N=29
podpira	4	100%	36,4%	4	66,7%	40%	12	46,2%	41,4%
delno podpira	0	0%	0%	2	33,3%	20%	8	30,8%	27,6%
ne podpira	0	0%	0%	0	0%	0%	6	23,1%	20,7%
skupaj	4	100%	36,4%	6	100%	60	26	100%	89,7%

Vsi štirje poslanke in poslanci Združene liste socialnih demokratov, stranka se je pozneje preimenovala v Socialne demokrate, ki so februarja 2004 sodelovali v raziskavi, so uvedbo e-volitev podprli, kar pomeni 36,4-odstotno podporo znotraj poslanske skupine. Enako število jih je podprlo e-volitve tudi v naslednjem mandatu, kar pomeni 40 odstotkov poslank in poslancev SD. Delež podpore je, kaže zadnja raziskava, znotraj poslanske skupine še narasel, in sicer na današnjih 41,4 odstotka. Med 26 poslankami in poslanci SD, ki so sodelovali v e-anketi, izvedeni septembra 2010, je namreč uvedbo e-volitev podprlo 12 poslank in poslancev. Hkrati se je znotraj stranke povečal delež tistih, ki e-volitve podpirajo delno, po novem pa so med sodelujočimi v raziskavi tudi taki, ki e-volitev ne podpirajo. Medtem ko takih v preteklih dveh raziskavah ni bilo, se je septembra lani proti e-volitvam izreklo 6 poslank in poslancev, kar je 20,7-odstotni delež znotraj poslanske skupine. Na podlagi tega, da v preteklosti med sodelujočimi v anketi nasprotnikov e-volitev ni bilo, bi lahko rekli, da je podpora e-volitvam te stranke danes nižja od preteklih dveh obdobj.

3.7.5.2 Poslanska skupina Slovenske demokratske stranke (SDS)

Tabela 3.12: Podpora uvajanju internetnih volitev/SDS

SDS	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=13	odgovori	%	N=29	odgovori	%	N=27
podpira	0	0%	0%	5	35,7%	17,2%	3	33,3%	11,1%
delno podpira	1	16,7%	7,7%	3	21,4%	10,3%	3	33,3%	11,1%
ne podpira	5	83,3%	38,5%	6	42,9%	20,7%	3	33,3%	11,1%
skupaj	6	100%	46,2%	14	100%	48,2%	9	100%	33,3%

Od 27 poslank in poslancev, kolikor jih ima SDS v času zadnje raziskave, je v anketi sodelovalo 9 poslank in poslancev oziroma dobrih 33 odstotkov vseh. Podatki kažejo, da se je njihova sedanja podpora v primerjavi z letom 2005 med tistimi, ki so sodelovali v raziskavi, zmanjšala za dobri 2 odstotni točki. Sicer pa so si poslanci znotraj poslanske skupine glede e-volitev neenotni. Od devetih namreč trije podpirajo e-volitve, trije jih podpirajo delno, prav toliko pa jih uvedbi e-volitev nasprotuje. Na splošno se je njihova podpora v primerjavi z letom 2004 zvišala, saj takrat med 6 poslanci, sodelujočimi v raziskavi, e-volitev ni podprl nihče.

3.7.5.3 Poslanska skupina ZARES–nova politika (ZARES)

Tabela 3.13: Podpora uvajanju internetnih volitev/ZARES

ZARES	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=0	odgovori	%	N=0	odgovori	%	N=9
podpira							4	57,1%	44,4%
delno podpira							3	42,9%	33,3%
ne podpira							0	0%	0%
skupaj							7	100%	77,7%

Ker stranka ZARES v času prejšnjih dveh raziskav še ni obstajala, o njeni pretekli podpori e-volitvam ne moremo govoriti. Na podlagi zadnje raziskave pa lahko ugotovimo, da večina oziroma 7 od skupno 9 poslank in poslancev stranke ZARES v državnem zboru e-volitve podpira, in sicer 57 odstotkov vseh sodelujočih v raziskavi. Slabih 43 odstotkov od tistih, ki so odgovorili na vprašanje, e-volitve podpira delno, medtem ko se proti ni izrekel nihče.

3.7.5.4 Poslanska skupina Slovenske ljudske stranke (SLS)

Tabela 3.14: Podpora uvajanju internetnih volitev/SLS

SLS	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=10	odgovori	%	N=7	odgovori	%	N=6
podpira	1	50%	10%	0	0%	0%	0	0%	0%
delno podpira	0	0%	0%	0	0%	0%	0	0%	0%
ne podpira	1	50%	10%	3	100%	42,9%	6	100%	100%
skupaj	2	100%	20%	3	100%	42,9%	6	100%	100%

Stališče poslanske skupine Slovenske ljudske stranke do e-volitev se v primerjavi z letom 2005 ni spremenilo. Tako kot leta 2005 tudi zdaj e-volitev nihče od tistih, ki so odgovorili, ne podpira. Celotno več, za razliko od leta 2005, ko so se proti e-volitvam izrekli vsi trije sodelujoči od sicer sedmih poslancev, kolikor jih je imela v tistem času ta stranka v državnem zboru, so v tokratni raziskavi sodelovali vsi poslanci te stranke v parlamentu in tudi vsi bili proti uvedbi e-volitev. V primerjavi z letom 2004, ko je en poslanec e-volitve podprl, eden pa jih je podprl delno, kar je torej pomenilo v obeh primerih 10-odstotni delež znotraj te poslanske skupine, se je nasprotovanje močno povečalo, ob tem, da imajo v stranki glede e-volitev danes povsem enotno odklonilno stališče. SLS je tako med strankami v državnem zboru edina, ki povsem zavrača e-volitve.

3.7.5.5 Poslanska skupina Demokratične stranke upokojencev Slovenije (DeSUS)

Tabela 3.15: Podpora uvajanju internetnih volitev/DeSUS

DeSUS	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=4	odgovori	%	N=4	odgovori	%	N=5
podpira	1	100%	25%	1	50%	25%	0	0	0%
delno podpira	0	0%	0%	1	50%	25%	1	100%	20%
ne podpira	0	0%	0%	0	0%	0%	0	0%	0%
skupaj	1	100%	25%	2	100%	50%	1	100%	20%

Od petih poslancev, kolikor jih ima Demokratična stranka upokojencev v času zadnje raziskave, je v anketi sodeloval le en poslanec, ki je sicer e-volitve podprl delno. Prav tako je take volitve delno podprl en poslanec te stranke leta 2005. Je pa uvedbo e-volitev tega leta, prav tako tudi leta 2004, podprl en poslanec te stranke. Sedanja podpora e-volitvam stranke DeSUS je na podlagi navedenih podatkov sicer padla v primerjavi s preteklima obdobjema, vendar bi lahko zanesljivejši odgovor glede podpore te stranke podali le na podlagi več sodelujočih v raziskavi.

3.7.5.6 Poslanska skupina Slovenske nacionalne stranke (SNS)

Tabela 3.16: Podpora uvajanju internetnih volitev/SNS

SNS	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=4	odgovori	%	N=6	odgovori	%	N=5
podpira	0	0%	0%	0	0%	0%	2	66,7%	40%
delno podpira	0	0%	0%	1	33,3%	16,7%	0	0%	0%
ne podpira	2	100%	50%	2	66,7%	33,3%	1	33,3%	20%
skupaj	2	100%	50%	3	100%	50%	3	100%	60%

Podpora SNS e-volitvam se je leta 2010 v primerjavi s prejšnjima dvema sestavama državnega zbora bistveno spremenila. Potem ko leta 2004 nihče od dveh sodelujočih v raziskavi, v tistem času je imela SNS v državnem zboru 4 poslanska mesta, uvajanja e-volitev ni podpiral, sta jih septembra lani kar dva od treh sodelujočih v raziskavi podprla. Še vedno jim sicer nasprotuje en poslanec, vendar lahko kljub temu ugotovimo, da se je podpora e-volitvam znotraj te poslanske skupine precej povečala.

3.7.5.7 Poslanska skupina Poslanski klub Liberalne demokracije Slovenije (PK LDS)

Tabela 3.17: Podpora uvajanju internetnih volitev/LDS

LDS	2004			2005			2010		
	odgo- vori	%	N=34	odgo- vori	%	N=23	odgo- vori	%	N=5
podpira	9	81,8%	26,5%	8	61,5%	34,8%	2	66,7%	40%
delno podpira	2	18,2%	5,9%	5	38,5%	21,7%	1	33,3%	20%
ne podpira	0	0%	0%	0	0%	0%	0	0%	0%
skupaj	11	100%	32,4%	13	100%	56,5%	3	100%	60%

Upoštevajoč dejstvo, da se je število poslank in poslancev LDS v zadnjih letih zmanjševalo, zdajšnji Poslanski klub Liberalne demokracije Slovenije šteje le 5 članov, lahko sicer rečemo, da se je podpora znotraj te poslanske skupine povečala s 26,5 odstotka leta 2004 oziroma 34,8 odstotka leta 2005 na sedanjo 40-odstotno podporo. Stališče stranke se glede nasprotovanja e-volitvam v primerjavi s stališčem LDS v prejšnjih dveh obdobjih državnega zbora ni spremenilo. Tudi v zdajšnji raziskavi namreč nihče od sodelujočih ni izrazil negativnega stališča do e-volitev, medtem ko delno podpira volitve ena poslanka oziroma poslanec, kar je 20-odstotni delež znotraj poslanske skupine in je približno enak tistemu iz leta 2005. Zaključimo lahko, da se stališče do e-volitev omenjene stranke v zadnjih letih ni bistveno spremenilo.

3.7.5.8 Nepovezani poslanci (NeP)

Tabela 3.18: Podpora uvajanju internetnih volitev/NeP

NeP	2004			2005			2010		
	odgo- vori	%	N=0	odgo- vori	%	N=0	odgo- vori	%	N=2
podpira							1	100%	50%
delno podpira							0	0%	0%
ne podpira							0	0%	0%
skupaj							1	100%	50%

Medtem ko v času prejšnjih dveh sestav državnega zbora ni podatkov o podpori nepovezanih poslancev e-volitvam, je v naši raziskavi sodeloval eden od dveh nepovezanih poslancev in uvedbo e-volitev podprl.

3.7.5.9 Nekdanje poslanske skupine

V nadaljevanju bomo navedli, kolikšno podporo sta volitvam prek interneta v preteklosti izrazili poslanski skupini Nova Slovenija in Stranka mladih Slovenije.¹⁷² Zadnja raziskava stališč omenjenih dveh strank ne zajema, saj v sedanjem državnem zboru nimata svojih poslancev.

¹⁷² Stranka mladih Slovenije se je leta 2009 preimenovala v Stranko mladih - zeleni Evrope (SMS – ZELENi).

3.7.5.9.1 Poslanska skupina Nova Slovenija (NSI)

Tabela 3.19: Podpora uvajanju internetnih volitev/NSI

NSI	2004			2005			2010		
	odgovori	%	N=8	odgovori	%	N=9	odgovori	%	N=0
podpira	1	25%	12,5%	0	0%	0%			
delno podpira	2	50%	25%	2	33,3%	22,2%			
ne podpira	1	25%	12,5%	4	66,7%	44,4%			
skupaj	4	100%	50%	6	100%	66,6%			

Leta 2004 je podporo uvajanju e-volitev izrazil en poslanec Nove Slovenije, jeseni 2005, ko je imela ta stranka v državnem zboru devet poslancev oziroma enega več, kot v prejšnji sestavi, pa ni uvajanja e-volitev podprl nihče. V obeh raziskavah sta delno podprla uvajanje takih volitev 2 poslancev, kar sicer pomeni leta 2005 znižanje glede na celotno poslansko skupino, ki se je leta 2005 povečala. Raziskava iz tega leta tudi kaže na povečan delež tistih, ki e-volitev ne podpirajo, saj so bili proti njihovi uvedbi štirje iz te poslanske skupine, v prejšnji sestavi državnega zbora pa le eden, kar pomeni povečanje omenjenega deleža z 12,5 odstotka leta 2004 na 44,4 odstotka. Na podlagi tega lahko zaključimo, da se je znotraj te poslanske skupine nasprotovanje e-volitvam leta 2005 močno povečalo.

3.7.5.9.2 Poslanska skupina Stranka mladih Slovenije (SMS)

Tabela 3.20: Podpora uvajanju internetnih volitev/SMS

SMS	2004			2005			2010		
	odgo- vori	%	N=4	odgo- vori	%	N=0	odgo- vori	%	N=0
podpira	4	100%	100%						
delno podpira	0	0%	0%						
ne podpira	0	0%	0%						

Stranka mladih Slovenije, ki se je leta 2009, kot že omenjeno, preimenovala v SMS – ZELENI, je imela svoje poslance v državnem zboru le v času prve raziskave o podpori uvajanju e-volitev leta 2004, medtem ko se ji pozneje ni več uspelo prebiti v državni zbor. Februarja 2004 je omenjena poslanska skupina izrazila 100-odstotno podporo e-volitvam.

4 ZAKLJUČEK

Ob zmanjševanju zanimanja javnosti za politični proces ter hkratnem naraščanju števila uporabnikov novih komunikacijskih tehnologij, predvsem interneta, v zadnjem desetletju tudi v Sloveniji razmišljamo o možnostih, ki jih za prihodnjo krepitev demokracije ponuja informacijsko-komunikacijska tehnologija, pri čemer se kot bistvena kaže pravilna in smiselna umestitev te tehnologije v odločevalske procese. Širitev interneta na omenjeno področje lahko razumemo kot priložnost za postopno prenovo volilnega procesa, ki pa posega v ustaljene glasovalne postopke ter odpira – kar je bila tudi naša hipoteza, ki jo je mogoče potrditi – tako tehnična in pravna vprašanja, poleg teh pa tudi vprašanja same legitimnosti volilnega sistema, navsezadnje vprašanja varnosti in zanesljivosti volilnih rezultatov. Kljub omenjenim dilemam ter skepticizmu, ki ga je glasovanje prek interneta pri nekaterih deležno že od samega začetka, je mogoče na podlagi določenih izkušenj, ki jih imajo z oddaljenim elektronskim glasovanjem na različnih ravneh v Estoniji, in sicer kot dodatne možnosti glasovanja, ugotoviti, da lahko glasovanje prek interneta ob ustrezni normativni ureditvi oziroma zagotavljanju spoštovanja temeljnih volilnih načel ponuja obstoječim volilnim procesom, predvsem glasovalnim, s katerimi smo se prvenstveno ukvarjali v magistrskem delu, vrsto prednosti. Ob pogoju, da omenjene izkušnje izkazujejo dejansko stanje. Nekateri namreč menijo, da si Estonija drugačnih rezultatov niti ne more privoščiti, saj bi lahko imelo kakršno koli priznanje napak pri izvedbi e-volitev prevelike posledice, morda celo razveljavitev celotnih volitev.

Če imajo nekateri glede uvajanja e-glasovanja s pravnega in tehničnega vidika vse manj zadržkov, pa izpostavljajo konceptualne ugovore, med drugim, da ni utemeljenih pričakovanj glede povečanja volilne udeležbe. Na podlagi zadnje analiza estonskih internetnih volitev je mogoče ugotoviti, da učinek takega glasovanja na volilno udeležbo ni več tako nepomemben. Vse bolj utemeljeno se zdi razmišljanje, da uvedba e-volitev, natančneje volitev prek interneta kot dodatne možnosti glasovanja, pozitivno vpliva na volilno udeležbo, kar je bila naša naslednja hipoteza, ki jo spet lahko potrdimo. Je pa treba kritično ugotoviti tudi, da je med naraščajočim številom internetnih volivcev v Estoniji večina takih, ki bi tudi sicer – ob neuporabi internetnega načina glasovanja – volila oziroma se tudi sicer občasno udeležuje volitev. Pritegnitve političnih abstinentov torej ni pričakovati že ob sami uvedbi internetnih

volitev, ampak na daljši rok. Ob tem se je treba zavedati meje novega načina volitev, ki ne more rešiti težav, kot je npr. politična apatija. Vsekakor mobilizacijskega učinka internetnih volitev, izhajajoč iz estonskih izkušenj, ne gre več podcenjevati ali ga celo zanikati. Še zanesljivejši odgovor o tem bodo lahko dale prihodnje analize izvedenih volitev prek interneta.

Slovenija v svojih pričakovanjih in bojznih glede internetnega glasovanja ne odstopa od drugih držav. Tako kot v tujini tudi pri nas volilna udeležba v zadnjih letih pada, kar še posebno dokazujejo zadnje lokalne volitve. Pričakovanja glede internetnih volitev v smislu večje politične udeležbe je zato zaslediti tudi v slovenskem prostoru. Je pa naša analiza podpore internetnih volitev med poslanci državnega zbora pokazala, da se ozračje med poslanci vse od prvega poskusa uvedbe takih volitev pred dobrimi sedmimi leti ni bistveno spremenilo, pri čemer je nezaupanje tehnologiji še naprej največja ovira njihovega uvajanja. To je bila tudi naša hipoteza, ki jo moramo na podlagi podatkov raziskave potrditi. Politično ozračje je tako še naprej na splošno nenaklonjeno uvajanju internetnih volitev. O volitvah prek interneta, načeloma pa tudi prek mobilnega telefona, se v Sloveniji še vedno razpravlja na ravni za in proti, medtem ko se zdi pot do razprave: internetne volitve – pod kakšnimi pogoji da in pod kakšnimi ne – še dolga.

Kljub vsemu se zdijo volitve prek interneta v prihodnosti realna možnost, ob tem, da ob hitrem tehnološkem razvoju narašča tudi uporaba interneta, zaradi česar je povsem verjetno in pričakovano, da bodo želje po njegovi uporabi v volilnem procesu oziroma na polju političnega odločanja vse večje. Tudi pri nas.

Pri njegovem tovrstnem uvajanju ima pomembno vlogo oblast oziroma njen izvršilni del, ki omogoča razvoj e-demokracije, katere pomembno orodje so prav e-volitve in ki mora na eni strani prepoznati priložnosti, ki jih ponuja internet, hkrati pa s potrebnimi zakonodajnimi spremembami zagotoviti pravno podlago morebitne nove oblike sodelovanja državljanov pri sprejemanju končnih odločitev, torej internetnih volitev. Poleg omenjenega pa tudi, kar je izjemnega pomena, pridobiti za njihovo uvajanje široko podporo javnosti oziroma krepiti zaupanje ljudi v uporabo nove tehnologije, upoštevajoč izkušnje, ki jih imajo s tem v tujini, morda v prvi vrsti na Norveškem, kjer posvečajo varnostnemu vidiku e-volitev ter zaupanju državljanov v internetni volilni sistem še posebno pozornost.

Z vidika pridobivanja zaupanja ljudi v novi način glasovanja, pa tudi nasploh izkušenj z internetnim volilnim sistemom, se zdi še najbolj smiselno in primerno uvajanje glasovanja prek interneta najprej na lokalni in šele nato na državni ravni, pri čemer je mogoče z današnje perspektive oziroma na podlagi izkušenj v tujini gledati vsaj na začetku na tako glasovanje zgolj kot na dodatno in ne edino možnost glasovanja.

5 LITERATURA

Ace. The Electoral Knowledge Network. 2010. Countries with e-voting projects. Dostopno prek: <http://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/countries> (19. junij 2010).

Actica. 2007. Summary of Technical Assessments of May 2007 e-voting Pilots; ACTICA/PA468D011-1.0, 30 July 2007, dostopno prek: http://www.electoralcommission.org.uk/__data/assets/electoral_commission_pdf_file/0018/16191/Actica_Summary_27244-20136__E__N__S__W__.pdf (30. julij 2010).

Ansper, Arne, Ahto Buldas, Mart Oruaas, Jaan Priisalu, Anto Veldre, Jan Willemson, Kaur Virunurm, Estonian National Election Committee. 2003. E-voting conception security: analysis and measures. 15.12.2003. Dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/e-voting_security.pdf (1. julij 2010).

Aardal, Bernt, Ausland Asbjørn, Cort A. Dreyer, Are Vegard Haug, Einar Nødtvedt in drugi. 2006. Electronic voting – challenges and opportunities. Norwegian Ministry of Local Government and Regional Development. Dostopno prek: <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/prosjekter/e-vote-2011-project/about-the-e-vote-project/Pre-project-report-2006.html?id=604417> (16. junij 2010).

Axline, Keith. 2006. Election '08: Vote by TiVo. Wired. 14. nov. Dostopno prek: <http://www.wired.com/science/discoveries/news/2006/11/72113?currentPage=all> (22. junij 2010).

Bannister, Frank in Neasa Walsh. 2002. E-Democracy: Small is Beautiful. Dostopno prek: <http://www.tcd.ie/Statistics/seminars/semcontent/towards2002/> (22. junij 2010).

Boh, Tomaž. 2002. Samopredstavitve strank in medstrankarska soočenja kot orodje političnega prepričevanja. Parlamentarne volitve 2000, ur. Danica Fink-Hafner in Tomaž Boh, 95-114. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Breuer, Fabian in Alexander H. Trechsel, European University Institute. 2006. E-Voting in the 2005 local elections in Estonia. Report for the Council of Europe: 6. marec 2006. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/ggis/e-voting/evoting_documentation/PDF-FinalReportCOE_EvotingEstonia2005.pdf (1. julij 2010).

Brezovšek, Marjan. 1995. Politična participacija. Teorija in praksa 32 (3–4): 199–211.

Brezovšek, Marjan. 2002. Volitve in politično predstavništvo. Parlamentarne volitve 2000, ur. Danica Fink-Hafner in Tomaž Boh, 51–69. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

BBC News. 2010. Q&A: Election 2010 voting problems, 7. maj 2010. Dostopno prek: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/election_2010/8666653.stm (10. julij 2010).

Cazeneuve, Jean. 1985. Sociologija obreda. Založba ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Ceglar, Miha. 2004. MID očitno nepripravljeno, Delo, 11. 6. 2004.

Ceglar, Miha. 2004. Na e-volitvah udeležba višja (intervju z Andrejem Lukšičem), Delo 11. 6. 2004.

Cerar, Gregor. 2007. E-volitve že leta 2008?, Mladina, št. 40, 6. 10. 2007.

Clift, Steven L. 2004. E-government and Democracy. Dostopno prek: <http://stevenclift.com/wp-content/uploads/2009/05/cliftegovdemocracy.pdf> (17. junij 2010).

Code of Good Practice in Electoral Matters, CDL-AD (2002) 023 rev. Guidelines and Explanatory Report, adopted by the Venice Commission at its 52nd session, Venice, 18.–19. oktober. Dostopno prek: [http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD\(2002\)023rev-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD(2002)023rev-e.asp) (30. junij 2010).

Deane, John. 2005. E-voting plans shelved, *The Independent*, 6. September 2005, dostopno prek: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/evoting-plans-shelved-505750.html> (9. julij 2010).

Delakorda, Simon. 2008. Namen spletnega portala E-participacija.si, dostopno prek: <http://www.e-participacija.si/si/namen-spletnega-portala-e-participacija.si.html> (19. junij 2010).

Dolničar, Vesna, Karja Vukčević, Luka Kronegger in Vasja Vehovar. 2002. Digitalni razkorak v Sloveniji. *Družboslovne razprave XVIII* (40): 83–106. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr40DolnicarVukcevic.PDF> (20. junij 2010).

Državni portal Republike Slovenije. Kaj je E-demokracija?. Dostopno prek: <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/edemokracijaStran.euprava?pageid=536> (19. junij 2010).

E-uprava. 2010. Rezultati glasovanja. Dostopno prek: <http://e-uprava.gov.si/ankete//anketaAction.do?method=vrniRezultatUporabniku1&anketaId=411> (10. september 2010).

Estonian National Election Committee. 2005. E-Voting System. Overview. Tallinn 2005. Dostopno prek: <http://www.vvk.ee/public/dok/Yldkirjeldus-eng.pdf> (1. julij 2010).

Estonian National Electoral Committee. 2005. E-voting pilot in Tallinn. Januar 2005. Dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/pilotresult_eng.pdf (1. julij 2010).

Estonian National Electoral Committee. General Statistics about Internet Voting in Estonia 2005-2009. Dostopno prek: <http://www.vvk.ee/index.php?id=11178> (2. julij 2010).

Estonian National Electoral Committee. Internet Voting in Estonia. Dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/Internet_Voting_in_Estonia.pdf (2. julij 2010).

Estonian National Electoral Committee. Elections and referendums in 1992-2009. Dostopno prek: <http://www.vvk.ee/index.php?id=11162> (1. julij 2010).

Estonian National Electoral Committee. The Estonian ID-card. Dostopno prek: <http://www.vvk.ee/index.php?id=11517> (1. julij 2010).

Eurostat. 2009a. Internet access and use in 2009. One person in two in the EU27 uses the internet daily. While for young people the proportion is three quarters. Eurostat news release. 176/2009. 8. december 2009. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/4-08122009-BP/EN/4-08122009-BP-EN.PDF (20. junij 2010).

Eurostat. 2009b. Internet usage in 2009 – Households and Individuals; Industry, trade and services Data in focus, Anna LÖÖF, Heidi SEYBERT. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-09-046/EN/KS-QA-09-046-EN.PDF (20. junij 2010).

E-Voting.CC (Competence Center for Electronic Voting and Participation) (2009): World Map of Electronic Democracy, *Modern Democracy* (2)/1.: 8–9. Dostopno prek: <http://www.e-voting.cc/stories/6184497/> (19. junij 2010).

Ferfila, Bogomil in Marta Kos. 2002. *Politično komuniciranje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Frewin, Jonathan. 2010. Chaotic polling problems lead to calls for e-voting, *BBC News*, 7. maj 2010. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/10102126> (10. julij 2010).

Gaber, Slavko. 2008. E-demokracija in e-volitve. *Teorija in praksa* 45 (1–2): 147–163.

Gaber, Slavko in Marko Pavliha. 2007. Predlog sprememb ZVDZ. Dostopno prek: <http://e-participacija.si/evolitve/index.php?page=13> (19. junij 2010).

Gjøsteen, Kristian. 2010. Analysis of an internet voting protocol. 7.7.2010. Dostopno prek: <http://eprint.iacr.org/2010/380.pdf> (16. junij 2010).

Glidden, Julia. 2003. Britanski laboratorij od e-volitev k e-demokraciji. Priloga Dela ob blejski konferenci o elektronskem poslovanju Bled 09–11 junij 2003.

Golobič, Marko. 2010. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 24. september.

Grad, Franc. 1990. Volitve v političnem pluralizmu. Temeljne značilnosti novega volilnega sistema. Ljubljana. Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

Grad, Franci, Andrej Lukšič in Saša Zagorc. 2004. Študija izvedljivosti. Ustavno-pravni in politološki vidiki uvajanja e-volitev v RS. Dostopno prek: [http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/K2633A9BFD03509F2C1256E52005D938F/\\$file/Evolitve_ustavnopravni_in_politoloski_vidiki.pdf](http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/K2633A9BFD03509F2C1256E52005D938F/$file/Evolitve_ustavnopravni_in_politoloski_vidiki.pdf) (19. junij 2010).

Hagen, Martin. 1997. A Typology of Electronic Democracy. Dostopno prek: http://www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag_en.htm (19. junij 2010).

Hočevar, Barbara (2007), E-volitve že leta 2008?, Delo, 9. 7. 2007.

House of Commons Library (2008) Electoral Pilot Schemes, Parliament and Constitution Centre. 4 March 2008, dostopno prek: <http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/briefings/snpc-04397.pdf> (10. julij 2010).

ICM, The Electoral Commission. 2007. Local elections pilot schemes 2007, Main Research Report, dostopno prek http://www.electoralcommission.org.uk/_data/assets/electoral_commission_pdf_file/0009/16200/ICMElectoralPilotsresearchreport_27285-20161__E__N__S__W__.pdf (10. julij 2010).

Jefferson, David, Aviel D. Rubin, Barbara Simons in David Wagner. 2004. A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE). Dostopno prek: <http://servesecurityreport.org/paper.pdf> (12. julij 2010).

Jesenšek, Miha in Andrej A. Lukšič. 2008. Zaupanje med politiko, stroko in javnostjo; odprtost in nekatere druge rešitve kot temelj zanesljivih, transparentnih in družbeno sprejemljivih e-volitev. *Teorija in praksa* 45 (1–2): 64–177.

Kajzer, Rok. 2003. Prehitevanje z e-volitvami po desni?, *Delo*, 23. julij.

Kitcat, Jason. 2003. The uncertain nature of elections to come; Reponse and analysis to the Electoral Commission's evaluation of the 2003 electoral pilot schemes and the Government's own response to the evaluation, October 2003, dostopno prek: http://www.jasonkitcat.com/files/uncertain_elections.pdf

Kolpič Katja. 2001. Tveganje se samo zdi večje, *Delo*, 30. april.

Kovačič, Matej in Jožko Škrablin. 2008. Problem internetnih volitev. *Teorija in praksa* 45 (1–2): 178–192.

Kričej, Dušan. 2010. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 14. september.

Kvas, Barbara. 2005. Kako? (E-orodja), dostopno prek: <http://www.e-demokracija.si/2005/12/19/kako-do-e-demokracije-e-orodja/> (19. junij 2010).

Kvas, Barbara. 2009. Vprašaj s klicajem: ministrica za javno upravo Irma Pavlinič Krebs. 3. november. Dostopno prek: <http://www.e-demokracija.si/2009/11/03/vprasaj-s-klicajem-ministrice-za-javno-upravo-irma-pavlinic-krebs-odgovorila-na-vasa-vprasanja/> (20. junij 2010).

Kvas, Barbara. 2008. Američani v tujini bodo lahko v predsedniških volitvah sodelovali tudi prek spleta. Dostopno prek: <http://www.e-demokracija.si/2008/01/28/americiani-v-tujini-bodo-lahko-v-predsedniskih-volitvah-sodelovali-tudi-prek-spleta/> (19. junij 2010).

Lijphart, Arend. 1997. Neenaka participacija: Nerazrešena dilema demokracije. *Teorija in praksa*. Letnik 34, 3/1997, str. 524–545.

Lukšič, A. Andrej. 2003. Hermesovi obrazi demokracije. S poti v digitalno demokracijo, ur. Andrej A. Lukšič, Tanja Oblak. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Lukšič, Andrej. 2007. O politiki e-volitev in e-referendumov v Sloveniji. Teorija in praksa 44 (1–2): 85–102.

Marc, Ožbej. 2006. Elektronska demokracija v Sloveniji skozi spletne strani parlamentarnih političnih strank in odzivnost poslancev na elektronsko pošto. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Marc-Ozbej.PDF> (19. junij 2010).

Madise, Ülle in Tarvi Martens. 2006. E-voting in Estonia 2005. The first practice of country-wide binding Internet voting in the world. Dostopno: http://www.e-voting.cc/static/evoting/files/madise_martens_estonia2005_13-26.pdf (1. julij 2010).

Madise, Ulle, Pritt Vinkel in Epp Maaten. 2006. Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005. Dostopno prek: <http://www.vvk.ee/public/dok/report2006.pdf> (1. julij 2010).

Maze, Rick. 2008. No internet voting for military this year, Navy Times, 16. april, dostopno prek: http://www.navytimes.com/news/2008/04/military_absenteeballot_voting_041508w/ (15. julij 2010).

Norris, Pippa. 2004a. Deepening Democracy via E-Governance. Draft chapter for the UN World Public Sector Report. Harvard University. Dostopno prek: <http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/World%20Public%20Sector%20Report.pdf> (20. junij 2010).

Norris, Pippa. 2004b. E-voting as the Magic Ballot. The impact of Internet voting on on electoral participation and civic engagement. Harvard University. Dostopno prek: <http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/EUI%20E-Voting%20as%20the%20Magic%20Ballot.pdf> (20. junij 2010).

Norwegian Ministry of local government and regional development. 2006. Electronic voting – challenges and opportunities. Dostopno prek: <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/prosjekter/e-vote-2011-project/about-the-e-vote-project/Pre-project-report-2006.html?id=604417> (16. junij 2010).

Norwegian Ministry of local government and regional development. 2009a. e-Vote 2011 Security Objectives. 25.9.2009. Dostopno prek: http://www.regjeringen.no/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/e-valg/tekniskdok/Security_Objectives_v2.pdf (16. junij 2010).

Norwegian Ministry of local government and regional development. 2009b. E-vote 2011. Use case specification: 2.1 E-voting. Project: E-vote 2011. 10.9.2009. Dostopno prek: http://www.regjeringen.no/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/e-valg/Anskaffelse/Use_Case_2.1_E-voting.pdf (16. junij 2010).

Norwegian Ministry of local government and regional development. 2010. E-vote 2011-project. Dostopno prek: <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/prosjekter/e-vote-2011-project/about-the-e-vote-project.html?id=597724> (16. junij 2010).

Norwegian Ministry of local government and regional development. 2010. 11 municipalities to try out e-voting in 2011. 27.1. 2010. Dostopno prek: <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/press/press-releases/2010/11-municipalities-to-try-out-e-voting-in-2011.html?id=591610> (16. junij 2010).

Oblak, Tanja. 2003. Izzivi e-demokracije. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Odločanje državljanek in državljanov. Spletna stran RS. Dostopno prek: <http://www.volitve.gov.si/> (19. junij 2010).

Open Rights Group. 2007a. Election Report, Findings of the Open Rights Group Election Observation Mission in Scotland and England, May 2007, dostopno prek: http://www.openrightsgroup.org/wp-content/uploads/org_election_report.pdf (10. julij 2010).

Open Rights Group. 2007b Electronic Voting; A challenge to democracy, january 2007, dostopno prek: <http://www.openrightsgroup.org/wp-content/uploads/org-evoting-briefing-pack-final.pdf> (10. julij 2010).

OSCE, Office for Democratic Institution and Human Rights. 2007. Republic of Estonia, Parliamentary Elections 4 March 2007. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Report. 28. junij 2007. Dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/OSCE_report_EST_2007.pdf (25. september 2010).

OSCE, Office for Democratic Institution and Human Rights. 2008. OSCE/ODIHR Discussion Paper In Preparation of Guidelines for the Observation of Electronic Voting, Warsaw, 24 October 2008, dostopno prek: http://www.osce.org/documents/odihhr/2008/10/34647_en.pdf (25. september 2010).

OSCE/ODIHR (2010) Election Observation Handbook, Sixth edition, dostopno prek <http://www.osce.org/item/44437.html> (25. september 2010).

OSCE. 2010. Use of electronic voting and upholding existing election standards focus of OSCE expert meeting, Press release, Vienna, 16 September 2010, dostopno prek: <http://www.osce.org/item/46088.html> (25. september 2010).

OSCE. 2010. Closing Remarks by Ambassador Janez Lenarčič at the Chairmanship Expert Seminar on the »Present State and Prospects of Application of Electronic Voting in the OSCE Participating States«, Vienna, 17 September 2010, dostopno prek: http://www.osce.org/documents/odihhr/2010/09/46154_en.pdf (25. september 2010).

Pavliha, Marko in Borka Jerman Blažič s soavtorji 2002. Zakon o elektronskem poslovanju in elektronskem podpisu (ZEPEP) s komentarjem. Ljubljana: GV Založba.

Pičman Štefančič, Polona. 2008. E-demokracija. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalnih volitvah. 2008. Vlada Republike Slovenije. 7. 2. 2008. Dostopno prek: <http://www.dz->

rs.si/index.php?id=101&type=98&unid=PZ4%7CC12565D400354E68C12573FE002D4DC1&showdoc=1 (19. junij 2010).

Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o volitvah v Državni zbor. 2003. Vlada Republike Slovenije. EVA: 2003-1711-0069. Št. 013-03/2002-1, 3. 7. 2003. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&type=98&st=a&vt=21&mandate=-1&o=1990&unid=PZ3|C12565D400354E68C1256D60004A8673&showdoc=1> (19. junij 2010).

Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o volitvah v državni zbor RS. 2007. Ministrstvo za javno upravo. Dostopno prek: http://www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/doc/ZVDZ5.doc (19. junij 2010).

Reccomendation Rec (2004)11 of the Committe of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189> (30. junij 2010).

Ropret, Matjaž. 2007. Koalicijske stranke se bojijo zlorab, Delo, 6. december.

Rubin, Avi. 2001. Security Considerations for Remote Electronic Voting over the Internet. Dostopno prek: <http://avirubin.com/e-voting.security.pdf> (1. julij 2010).

Silič, Marin, Marko Colnar, Marjan Krisper, Jozef Goerkoes. 2001. Strategija e-poslovanja v javni upravi RS za obdobje od leta 2001 do leta 2004 (sep-2004). Ljubljana: Center vlade za informatiko. Dostopno prek: <http://e-uprava.gov.si/eud/e-uprava/SEP-dv.pdf> (20. junij 2010).

Schneier, Bruce. 2000. Voting and Technology. Crypto-Gram Newsletter. 15. December 2000. Dostopno prek <http://www.schneier.com/crypto-gram-0012.html#1> (29. junij 2010).

Schneier, Bruce. 2001. Internet Voting vs. Large-Value e-Commerce. Crypto-Gram Newsletter. 15. Febr. 2001. Dostopno prek: <http://www.schneier.com/crypto-gram-0102.html#10> (29. junij 2010).

Schneier, Bruce. 2004. Getting Out the Vote: Why is it so hard to run an honest election? Schneier on Security. 31. Oktober 2004. Dostopno prek: http://www.schneier.com/blog/archives/2004/10/getting_out_the.html (29. junij 2010).

Schwartz, John. 2004. Report Says Internet Voting System Is Too Insecure to Use, The New York Times, 21 January, 2004, dostopno prek: <http://nytimes.com/2004/01/21/technology/23CND-INTE.html> (14. avgust 2010).

Spletna stran RS. Odločanje državljanek in državljanov. Dostopno prek: <http://www.volitve.gov.si/> (25. julij 2010).

STA. 2006. Nsios za glasovalne stroje v vseh občinah. (2. oktober).

STA. 2007. Virant za internetno glasovanje na naslednjih volitvah v DZ, 28. (september).

State Chancellery, Republic and Canton of Geneva. 2007. State Council's Report to the Grand Council on the Geneva electronic voting project. Dostopno prek: http://www.geneve.ch/evoting/english/doc/rapports/EN_RD_639_and_Annex.pdf (23. junij 2010).

Statistični urad RS. Lokalne volitve, 1994-2006. Prva objava 25.4. 2007. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=850 (25. julij 2010).

Steven Clift's E-Democracy Resource Links. Dostopno prek: <http://www.publicus.net/articles/edemresources.html> (20. junij 2010).

Ternovšek, Mojca. 2005. Vpliv interneta na volitve. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: http://uploadi.www.ris.org/editor/1177570956mag_ternovsek-mojca.pdf (19. junij 2010).

The Electoral Commission. 2002. Voting experiments in May 2002 England local elections, 1 Aug 2002, dostopno prek: <http://www.electoralcommission.org.uk/news-and-media/news->

releases/electoral-commission-media-centre/news-releases-reviews-and-research/voting-experiments-in-may-2002-england-local-elections (10. julij 2010).

The Electoral Commission. 2007/a. Official report on internet voting pilot at Rushmoor elections published, 2 Aug 2007, dostopno prek: <http://www.electoralcommission.org.uk/news-and-media/news-releases/electoral-commission-media-centre/news-releases-reviews-and-research/official-report-on-internet-voting-pilot-at-rushmoor-elections-published> (10. julij 2010).

The Electoral Commission. 2007/b. Electronic voting, May 2007 electoral pilot schemes; Electronic voting summary paper, August 2007, dostopno prek: http://www.electoralcommission.org.uk/__data/assets/electoral_commission_pdf_file/0008/13220/Electronicvotingsummarypaper_27194-20114__E__N__S__W__.pdf (10. julij 2010).

The Electoral Commission (2010), Report on the administration of the 2010 UK general election, July 2010, dostopno prek: http://www.electoralcommission.org.uk/__data/assets/pdf_file/0010/100702/Report-on-the-administration-of-the-2010-UK-general-election.pdf (10. julij 2010).

Trček, Franc. 1997. Virtualna demokracija – navideznost ali dejanskost. Družboslovne razprave 13 (24/25): 98–117.

Trechsel, Alexander Hall .2007. Internet voting in the March 2007 Parliamentary Elections. Report for the Council of Europe. 31. julij 2007. Dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/CoE_and_NEC_Report_E-Voting_2007.pdf (1. julij 2010).

Trechsel, Alexander H., Kristjan Vassil in drugi. 2010. Internet Voting in Estonia. A Comparative Analysis of Four Elections since 2005. Report for the Council of Europe. Januar 2010. Dostopno prek: http://www.vvk.ee/public/dok/Report_-_E-voting_in_Estonia_2005-2009.pdf (15. julij 2010).

Turk, Marjan. 2004. Študija izvedljivosti e-volitev s predlogi implementacije, verzija 02, 16. februar. Dostopno prek:

[http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/K7F5A0C562D52B67BC1256E53003C431B/\\$file/Evolitve_studija_izvedljivosti_mid.pdf](http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/K7F5A0C562D52B67BC1256E53003C431B/$file/Evolitve_studija_izvedljivosti_mid.pdf) (19. junij 2010).

UK Political Info. General election turnout 1945–2010. Dostopno prek: <http://www.ukpolitical.info/Turnout45.htm> (10. julij 2010).

Ustava Republike Slovenije. 2006. 3.izd., 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Venice Commission (European Commission for democracy through law): Report on the compatibility of remote voting and electronic voting with the demands of the Council of Europe. No. 260/2003, Strasbourg, 18. marec 2004. Dostopno prek [http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD\(2004\)012-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD(2004)012-e.asp) (24. september 2010).

Van Dijk, Jan A.G.M. 1996. Models of Democracy – Behind the Design and Use of New Media in Politics, *The Public*, št. 1, 1996, dostopno prek: http://www.javnost-thepublic.org/media/datoteke/Dijk_1-1996.pdf (20 junij 2010).

Vreg, France. 1990. Demokratično komuniciranje. Prispevek k pluralistični paradigmi v komunikacijski znanosti. Založba Obzorja Maribor.

Vreg, France. 2004. Politični marketing in demokracija: politične kampanje, komunikacijska strategija, politični tržni prostor, izvajanje političnih kampanj, volilna propaganda, globalizacija, elektronska demokracija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Watson, Jenny. 2010. Polling problems of 6 May must never be repeated, *Guardian.co.uk*, 20 May, dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/may/20/polling-problems-6-may> (10. julij 2010).

Zakon o elektronskem poslovanju in elektronskem podpisu (ZEPEP-UPB1). Ur. l. RS 98/2004. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200498&stevilka=4284> (15. september 2010).

Zakon o elektronskih komunikacijah (ZEKom-UPB1), Ur. l. RS 13/2007. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=78325&part=&highlight=zakon+o+elektronskih+komunikacijah> (30. avgust 2010).

Zakon o varstvu osebnih podatkov (uradno prečiščeno besedilo) (ZVOP-1-UPB1). Ur. l. RS 94/2007. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200794&stevilka=4690> (15. september 2010).

Zakon o volitvah v državni zbor (ZVDZ:UPB1). Ur. l. RS 109/2006 (23 oktober 2006). Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006109&stevilka=4648> (19. junij 2010).

Zasnova Študije izvedljivosti elektronskih volitev. 2003. Ministrstvo za informacijsko družbo. Ljubljana, 18. december 2003. Dostopno prek: [http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/KBF59760A55676EA3C1256E52005DAC22/\\$file/Evolitve_zasnova_studije_izvedljivosti.pdf](http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/KBF59760A55676EA3C1256E52005DAC22/$file/Evolitve_zasnova_studije_izvedljivosti.pdf) (19. junij 2010).

PRILOGE

PRILOGA A

Vprašalnik o podpori internetnih volitev poslancev DZ RS in odgovori

e-anketa	1. Ali podpirate uvedbo e-volitev? - podpiram, - ne podpiram, - delno podpiram	2. Obrazložite, prosim, svoj prejšnji odgovor!
1.	Podpiram	E-volitve in druge oblike e-demokratske participacije širijo možnosti za vključevanje najširšega kroga državljanek in državljanov v demokratični proces sprejemanja odločitev v skupnosti ter olajšujejo dostopnost do uresničevanja temeljne politične in državljanske pravice. Ob tem bistveno pocenjujejo proces volitev, kot proces pa so tudi okoljsko bistveno manj obremenjujoče.
2.	Podpiram	Zato, ker je prav da nekdo, ki to želi, lahko glasuje tudi na tak način.
3.	Podpiram	Danes še ni izvedljivo, ker je potrebna ustrezna logistika. V kombinirani obliki (klasična + digitalna) pa je to možno že danes. Bojim pa se, da politične elite ne bodo naklonjene tej spremembi, saj se bo volilno telo (neobvladljivo) povečalo.
4.	Podpiram	Tehnološka posodobitev.
5.	Podpiram	Verjetno bo to povečalo udeležbo na volitvah, ker je z e-sistemom postopek volitev

		poenostavljen.
6.	Podpiram	...
7.	Podpiram	Ker je to sodobni medij današnjega časa.
8.	Podpiram	Lažji dostop do pravice do glasovanja.
9.	Podpiram	Racionalnost
10.	Podpiram	Ker je to dodatna možnost.
11.	Podpiram	Ker je logično, da koristimo prednosti, ki nam jih nudi tehnologija in je lahko enako ali celo bolj varno in preverljivo od klasičnih volitev.
12.	Podpiram	Glede na vesplošno uporabo elektronskih medijev je prav, da imajo volivci tudi to možnost glasovanja.
13.	Podpiram	Praksa v Estoniji kaže, da je dobro podpreti e-volitve. Generacije mladih so računalniške generacije. Volitev se praviloma ne udeležujejo, kar pa ne pomeni, da niso politično informirani, opredeljeni, angažirani. Če bi lahko ob dnevnem surfanju oddali svoj glas, bi bil delež njihove udeležbe večji. Če naročamo robo po elektronski poti, sklepamo posle, poslovne odnose, naročamo dokumente, opravljamo finančne transakcije, predvsem pa izmenjujemo cel kup informacij, bi lahko izvedli tudi volitve za tiste, ki so zainteresirani in izpolnjujejo pogoje (e-podpis). Zadržki sicer obstajajo – Slovenija je slabše pokrita s širokopasovnim omrežjem, ter možno prišepetavanje s strani – kršitev zasebnosti. Možno je, da avtoritativni nadrejeni zahteva, da voliš v njegovi prisotnosti, na delovnem mestu – volivec se logira, odda elektronski podpis, nato pa pod budnim očesom šefa odda šefov glas na svojo volilno pravico.

14.	Podpiram	Tehnologija je na tem področju tako napredovala, da ni nobenega razloga, da takih volitev ne bi izvedli.
15.	Podpiram	
16.	Podpiram	Zaradi enostavnosti oziroma prihranka časa, seveda ob predpostavki, da je zagotovljena 100% tajnost, kot to mora veljati za volitve
17.	Podpiram	Vse deluje v smislu elektronicizacije. Zato menim, da je ob zagotavljanju varnosti to zgolj vprašanje časa.
18.	Podpiram	S tem bi približali možnost glasovanja.
19.	Podpiram	Ker bi e-volitve približale volitve volivcem.
20.	Podpiram	Prej ali slej bo do tega prišlo, že v bližnji prihodnosti. Vprašanje pa se postavlja, v kakšni meri bo zagotovljena tajnost.
21.	Podpiram	Na ta način bi glasovali mladi, ki se jim sicer na ljubi na volišče.
22.	Podpiram	Ker sodobne tehnologije, predvsem za mlajše generacije, postajajo vse bolj običajne ali celo edini kom. pripomočki in bi lahko z njimi pritegnili več volivcev in povečali volilno udeležbo. Poenostavijo volilna opravila in jih na daljši rok pocenijo. Vsaj v predhodnem obdobju je potrebno zagotoviti tistim, ki ne želijo e-glasovati od doma ali te možnosti nimajo, tudi e-volitve na voliščih.
23.	Podpiram	Ker so sodoben način.
24.	Podpiram	Za mnoge je to lažje, enostavneje, pa tudi ceneje (oddaljenost).
25.	Delno podpiram	So neosebne in dopuščajo večjo možnost zlorabe.
26.	Delno podpiram	Podpiram zato, ker menim, da bi se predvsem več mladih zaradi večje dostopnosti in uporabe

		sodobnih komunikacijskih sredstev odločilo, da oddajo svoj glas na volitvah. Skratka, podpiram v smislu možnosti večje participacije volivk in volivcev. Zadržek podpora pa izhaja predvsem iz vprašanja možnosti morebitnih zlorab.
27.	Delno podpiram	Za tiste, ki ne morejo drugače voliti oz. priti osebno na volitve (zadržanost v tujini, hendikep ...), da bi pa to postala praksa - absolutno ne (zaradi zlorab).
28.	Delno podpiram	Še veliko nejasnosti.
29.	Delno podpiram	Še vedno imam nekaj pomislekov glede možnih zlorab. Mislim namreč, da je zaščita volilnih imenikov in celo glasovanja posameznikov pred možnimi vdori zelo težavna. Vidimo, da se iz dneva v dan pojavljajo novi hekerski geniji, pred katerimi niso zavarovani sistemi, katerih varnost je vsaj trenutno mnogo bolj v interesu mogočnejšev, pa je kljub temu ne morejo zagotoviti.
30.	Delno podpiram	V primeru, da gre za zadostno IT varnostno podporo, da ne bo prišlo do zlorab.
31.	Delno podpiram	
32.	Delno podpiram	Ni informacijskega sistema in tehnološke podpore.
33.	Delno podpiram	Težji nadzor in večja možnost zlorab.
34.	Delno podpiram	Skrb zaradi preslabega nadzora oziroma zaradi možnih zlorab. Po izkušnjah informacijskih sistemov v Sloveniji (NLB, študentski boni povezave evidenc) se vedno dogaja, da se sistem sesuje, morda kdaj tudi namerno.
35.	Delno podpiram	Načeloma podpiram, imam pa pomisleke, da ne bi prišlo do zlorabe ali goljufij.
36.	Delno podpiram	Lahko potekajo le ob vzpostavitvi ustreznega

		nadzora in zagotovitvi anonimnosti. Postavlja se tudi vprašanje glede vodenja evidenc ob glasovanju. E-volitve so sicer dobrodošle. Z vidika udeležbe nujne, vendar je izvedba za enkrat vprašljiva.
37.	Delno podpiram	Gre za oceno, ki je morda tudi samo delno kompetentna, da razširjenost in osveščenost, tudi izobraženost, še niso zadostni za volitve, ki so kompleksen in hkrati ustaven akt. Pripada pa e-volitvam prihodnost, roka ne znam določiti.
38.	Delno podpiram	Sporno: anonimnost, varnost. Prednost: sprememba volilnega sistema, ki je nujna.
39.	Delno podpiram	Kombinacija s tradicionalnimi volitvami, vendar e-volitve s sistemom, ki bo izključil možnost zlorab.
40.	Delno podpiram	Ker sodobne tehnologije, predvsem za mlajše generacije, predstavljajo orodje prihodnosti, delno podpiram uvedbo e-volitev, saj bomo s takim načinom volitev lahko vključili večje število volivcev. Kot vemo, je trend v Evropi in Sloveniji vse nižja volilna udeležba oz. t.i. demokratični deficit. Z uvedbo e-volitev bi lahko povečali udeležbo na volitvah, ki pomeni tudi večjo legitimnost izvoljene oblasti. Vsekakor pa je za tiste, ki se ne bi želeli posluževati e-oblik volitev, potrebno v predhodnem obdobju poskrbeti, da bodo imeli enake možnosti dostopa do izražanja njihove politične odločitve.
41.	Ne podpiram	Uvedba elektronskih volitev bi morala biti zelo dobro preverjen in zavarovan način izjavljanja posameznikove volje. Dokler to ni zagotovljeno, se zaradi možnih zlorab in

		vdorov v registre ne zavzemam za tak način volitev.
42.	Ne podpiram	Zaradi (v strokovni mednarodni javnosti) dokazanih možnih zlorab.
43.	Ne podpiram	Ni dovolj varno pred zlorabami.
44.	Ne podpiram	Zlorabe.
45.	Ne podpiram	Zlorabe.
46.	Ne podpiram	Ne zaupam.
47.	Ne podpiram	Volitve morajo biti in ostati praznik in veliki dan demokracije. Z e-volitvami bi vse skupaj potisnili v anonimnost. Večje so tudi možnosti zlorabe kot pri klasičnih.
48.	Ne podpiram	Ne zaupam sistemu, ki podpira takšen način izražanja volje (ljudem in institucijam, ki bi tehnično podpirale izvedbo).
49.	Ne podpiram	Spremenijo vrednote demokracije v smislu fizične prisotnosti volivca na določenem mestu, kamor gredo vsi, ki opravijo ustavno dolžnost soodločanja.
50.	Ne podpiramo ¹⁷³	Menimo, da uvedba e-volitev ne zagotavlja ustavne pravice neposrednega in tajnega glasovanja. Informacijska tehnologija onemogoča nadzor nad izvedbo volitev in širši javnosti ne nudi jasnega in povsem razumljivega zagotovila, da objavljeni rezultat dejansko odraža voljo volivcev.
51.	Ne podpiram	Ker bodo zanesljivo goljufija strank na oblasti oziroma strank, ki imajo pomembne funkcionarje na položajih hardwarskih in softwarskih programskih mestih. Če lahko že vsak 10 letni mulec vdre v strogo zavarovane

¹⁷³ Skupno stališče več poslancev.

		računalniške sisteme, ne mi govorit, da se goljufije na volitvah ne bodo zgodile. S prstom kažemo na goljufije v Afganistanu, sami pa si jih pripravljamo... Ne e-volitvam!!! Sploh!!!
--	--	--

PRILOGA B

Intervju z Dušanom Kričejem, vodjo sektorja za razvoj elektronskih storitev na Direktoratu za e-upravo in upravne procese Ministrstva za javno upravo

1. »Napaka« vlade leta 2003 je bila najbrž tudi v tem, da se zadeve oz. poskusa uvajanja e-volitev ni lotila z zagotavljanjem širše podpore javnosti, ali obstaja oziroma ali je bila narejena v zadnjih letih kakšna širša raziskava (anketa) o tem, ali Slovenci podpirajo e-volitve? V zvezi s tem sem sicer na spletni strani Ministrstva za javno upravo pred kratkim sicer zasledila e-anketo, vendar je v njej sodelovalo le 40 ljudi.

Meni ni znana kakšna širša anketa, razen poskusov zbiranja mnenj prek interneta, kar seveda ni dovolj. Omenili ste korektno nizko udeležbo in iz tega ne moremo izluščiti javnega mnenja. Če bi se spreminjal zakon o volitvah v smeri politične volje vpeljave elektronskih volitev, potem bi bilo smiselno predhodno preveriti tudi javno mnenje glede e-volitev. Sicer pa se to po pravilu preverja v zgodnji pripravi zakonodaje v smislu e-demokracije. Zbira se dodatna mnenja zainteresirane javnosti, da se lahko določene predloge upošteva pri pripravi končne verzije zakonodaje.

2. Številni pomisleki glede internetnega glasovanja se nanašajo na bojzani zaradi varnosti, predvsem v smislu možnih vdorov oziroma tajnosti glasovanja. Ali spremljate izkušnje, ki jih imajo glede tega v Estoniji, na podlagi katerih bi lahko kaj več rekli o upravičenosti bojzani glede ranljivosti elektronskega volilnega sistema?

Največ pozornosti je bilo posvečenih ravno varnosti in seveda zaupanju v sistem, preverljivosti kode, odprti kodi, onemogočanju prevare, dodajanja glasov, nezmožnosti uparjanja med glasovi in identiteto volivca. E-volitev sicer ne spremljam, ker trenutno ni politične volje za sprožitev postopkov oziroma za spremembo zakonodaje, kar bi vodilo k e-volitvam leta 2012. Lokalne volitve 2010 pa smo tako zamudili.

3. Kako je sicer z napredovanjem tehnologije, kar zadeva varnost. Na Norveškem so glede tega storili korak dlje od Estoncev, tudi pri nas predlog iz leta 2007 dodaja volilnemu sistemu, kakršnega so imeli v Estoniji, nekaj novosti. Je mogoče reči oziroma

sklepati, da je v tem trenutku šla tehnologija precej dlje, kot je bila pred leti, oziroma da so zdaj e-volitve s stališča varnosti bolj sprejemljive, kot so bile npr. leta 2007?

Tehnologija je definitivno pripravljena.

4. Kakšno je sicer vaše mnenje glede pomislekov na račun varnosti? V kolikšni meri so taki pomisleki kljub vsemu utemeljeni?

Dileme glede varnosti so že razčiščene.

5. V primeru Estonije obstaja vse več analiz e-volitev, vendar nisem nikjer zasledila informacij o morebitnih nepravilnostih oziroma težavah zaradi vdorov, zlorab oziroma napak tehnologije. Je mogoče na podlagi tega sklepati, da tovrstnih težav niso imeli? Če je tako, ali gre, glede na to, da nekateri poudarjajo velike tovrstne grožnje, temu sploh verjeti? Priznanje kakršnih koli napak oziroma nepravilnosti bi lahko imelo za posledico celo razveljavitev izvedenih volitev, zato najbrž ni v njihovem interesu, da bi o tovrstnih težavah govorili javno in odkrito.

Tudi meni ni znano, da bi bili kje prijavljeni vdori ali nepravilnosti. Težko, da bi tovrstne zadeve lahko prikrili. Osebnostno mislim, da se pri izvedbi e-volitev informatiki izredno dobro pripravijo in pazijo na vdore in možne nepravilnosti, tj. na spremembe glasov, uparjanje glasov in glasovalcev. Gre za prestižno dejanje informatike in zaupanje v ustreznost delovanja sistema. Estoncem se je ravno zaradi odlično izvedenih e-volitev izredno dvignila stopnja zaupanja tudi v druge e-rešitve.

6. Ali so po vašem podlaga za politično dokaj nenaklonjeno klimo do e-volitev v Sloveniji res zgolj strahovi, povezani z njihovo varnostjo, ali pa gre morda tudi za strah pred npr. morebitnim večjim glasovanjem mladih, kar morda ne bi ustrezalo vsem političnim opcijam?

Ciljev je več. Eno je, da omogočimo e-volitve tudi tistim, ki težko zapustijo svoj dom, to so invalidi, ljudje z omejenimi sposobnostmi gibanja. Potem zajamemo populacijo, ki morda ne bi šla na volišče, pa je njihov glas prav tako pomemben, npr. mladi. Še nekoliko manj smo odvisni od vremena na dan nedelje, saj vemo, da se udeležba spreminja glede na vreme. E-volitve bi bile namreč možne od torka do konca četrтка, torej 3 dni. Zelo priročni sistem za državljane, ki bodo na službeni poti ali počitnicah. Starejši občani postajajo vse bolj zvesti uporabniki interneta, ne pričakujemo pa, da bi bili ravno ti najbolj navdušeni nad e-volitvami.

Starejša generacija je vse bolj pod vplivom mlajših, ki jim je internet sestavni del vsakdana. Moram se strinjati, da se tudi s pomočjo e-volitev utrjuje tako imenovana eDemokracija. Primer Estonije kaže, da so bili glasovi zelo enakomerno porazdeljeni med stranke, kar pomeni, da na e-volitve niso odšli samo pripadniki ene same stranke, temveč gre za odziv celotne populacije. Ne smemo biti preveč optimistični glede udeležbe pri prvih e-volitvah. Gre za evolucijo tako e-poslovanja kot tudi razvoja e-vključenosti različnih udeležencev, gre za podporo sistemov enakih možnosti in ne nazadnje e-demokracije v najširšem smislu.

7. Pri e-volitvah so, kot vemo, potrebna digitalna potrdila. V Estoniji je imelo v času e-volitev na državni ravni leta 2007 kar milijon državljanov oziroma 80 odstotkov digitalna potrdila, ki jih imajo sicer na osebni izkaznici. Koliko tovrstnih potrdil pa je trenutno izdanih pri nas?

Več kot 350.000, največ AC-NLB, in sicer približno 200.000, potem SIGEN-CA in SIGOV-CA, približno 100.000. Drugi so še Halcom in poštarca, skupaj približno 50.000. Vse to so ocene, ker podatki niso javno objavljeni in se tudi spreminjajo. Je pa problem. Varni elektronski podpis naj bi bil samo tisti, ki je shranjen na nosilcu, iz katerega se privatni ključ ne zapušča – primer kartic, SIM-kartice na GSM-jih, posebni USB-ključki. Stroka se ravno zdaj ukvarja s tem problemom, ker ima v Sloveniji večina državljanov digitalna potrdila, prevzeta na brskalnik. Za kartice potrebuješ čitalnik in SW. Težave so pri nameščanju, ni sprejetih standardov, nimamo posebnih rež na računalnikih, v katere bi lahko take kartice s čipom vstavljali, in še in še je problemov. Smiselno bi bilo izvesti prevzem certifikatov na SIM-kartice. Mobitel ima že 3 leta v GSM-jih supersimkartico, ki je pripravljena za prevzem tovrstnih certifikatov. Potrebovali bi seveda kakšen projekt, ki bi pospešil te aktivnosti. Najprej je treba narediti ali nadgraditi kakšno obstoječo aplikacijo, npr. na e-upravi, in uporabiti certifikate z GSM-jev, potem pa seznaniti javnosti s tovrstno storitvijo oziroma jo promovirati, tako da bi se lahko postopno zadeve premaknile v pravo smer.

8. Je bila pa sicer tudi pri nas že pred leti napovedana osebna izkaznica z digitalnim potrdilom. Kako je zdaj s tem projektom?

Zamrznjen. Tovrstni projekt je povezan z veliki stroški. Za vsako kvalificirano digitalno potrdilo se zahteva licenca in to je plačljivo. To pomeni, da če bi dali na osebne izkaznice čip in digitalno potrdilo »na rezervo«, bi bilo to povezano s stroški, ki bi nujno obremenili državljanke. Osebna izkaznica bi se potem obnašala kot kartica s čipom, potreben bi bil

čitalnik. Obstajale bi vse tegobe, ki so povezane s karticami. Drugi problem je, da osebna izkaznica pri nas ni obvezna, kar še zmanjšuje univerzalno uporabnost. Po moje je boljša smer v SIM-kartice. Smo pa zamudili priložnost, da nismo dali kvalificiranih digitalnih potrdil na nove ZZZS-kartice, ki jih imajo vsi državljani. Vendar se je s projektom tako mudilo, da tega niso podprli.

9. Kaj pa je sicer mogoče reči glede načrtov uvajanja e-volitev v Sloveniji?

Na Ministrstvu za javno upravo je ministrica vodila delovno skupino za pripravo sprememb volilne zakonodaje. Ena od točk sprememb zakonodaje je bila tudi elektronsko glasovanje. Zaradi političnih nestrinjanj glede sprememb je delo zastalo. Se pa pojavljajo iniciative lokalne samouprave oziroma posameznih naprednih občin za uvedbo e-volitev, vendar pa je na področju lokalne samouprave izredno težko določiti nosilca izvedbe. Vsaka občina je namreč pristojna zase, tovrstne volitve pa bi morale biti izvedene centralno.

10. Menite, da se sicer volitvam prek interneta tako pri nas kot v tujini kljub sedanjemu nasprotovanju ne bo mogoče izogniti, tako zaradi tehnološko vse razvitejšega in posledično varnejšega elektronskega volilnega sistema kot zaradi pričakovanj vse večjega števila uporabnikov interneta?

Moje mnenje: tehnologija je že nekaj časa pripravljena in preizkušena. Ko bo politična volja, da se doda tudi tak način volitev, potem bomo informatiki to podprli in izvedli. Da bi se izognili prevelikemu nepotrebnemu izpostavljanju na dan volitev oziroma sabotazam, naravnim katastrofam, izpadu interneta, je smiselno, da bi se prve e-volitve izpeljale podobno kot predčasne volitve, vendar z uporabo elektronskih poti. S tem bi se utrdilo zaupanje volivcev v nov način glasovanja z najnižjo stopnjo tveganja. V nedeljo, to je na dan konvencionalnih volitev, pa se glasovanje po e-poti ne omogoči. Seveda je to moj pogled, in sicer na podlagi estonskih izkušenj, ki ni usklajen z nekaterimi pogledi drugih strokovnjakov. E-volitve praviloma, vsaj prve, ne privabijo velikega števila volivcev. 5 odstotkov bi bil velik uspeh. Kot take ne prinašajo razbremenitve volišč ali kaj podobnega. Je velik prispevek k uveljavitvi zaupanja v elektronsko poslovanje države in tudi prispeva k razvoju elektronskega poslovanja. IBM-strokovnjak je nekoč izjavil, da so e-volitve podobno kot: »Send man on the Moon«. Razlaga seveda ni potrebna.

PRILOGA C

Intervju z Markom Golobičem, tajnikom Državne volilne komisije¹⁷⁴

1. V primeru elektronskih volitev oziroma internetnih volitev se pojavlja vrsta dilem in pomislekov glede njihove varnosti, predvsem v smislu zagotavljanja svobodnega in tajnega glasovanja, pa tudi bojazni pred spreminjanjem glasov oziroma celo končnega izida. Kako pa je v primeru tradicionalnih volitev, v kolikšni meri lahko govorimo o elektronskih postopkih v takih volitvah in ali lahko na podlagi tega govorimo, da tudi pri tradicionalnih volitvah obstaja možnost vdora v sistem, posledično morda tudi možnost spremembe izida?

Pri tradicionalnih volitvah pravzaprav ne moremo govoriti o elektronskih postopkih. Jih ni, ker na eni strani obstaja glasovnica kot tehnično sredstvo za izjavo volje, imate tudi volilni imenik, v katerega se podpišete. Vedno obstaja zapisnik in vedno se dela na podlagi javne listine. Na to, kar je na računalniku, se ne moreš pritožiti in izpodbijati, gre le za obdelavo podatkov. Od 3.400 volišč, kolikor jih imamo v Sloveniji, nekatera imajo komaj elektriko, kaj šele računalniško povezavo, tega ni, bi bilo seveda neracionalno in predrago, da bi imeli te povezave vzpostavljene samo za volitve. Če bi bilo to še za kakšen drug namen, potem bi se to še nekako izplačalo, tako pa ne, bilo bi predrago, da bi imeli take povezave samo za volitve. O prešteti glasovih obstajata dva izvoda zapisnika, enega dobi predsednik volilnega odbora, ki ga mora hraniti, drugega dobi komisija. In komisija tiste podatke iz volišča vnese v program.

2. V katerega je sicer mogoče vdreti!?

Vedno je mogoče. Ampak komisija mora vse preveriti, v ponedeljek morajo iti še enkrat skozi vse zapisnike.

3. Se pravi, obstaja neka papirnata kontrola, ki preprečuje, da bi lahko kdo spremenil končni rezultat volitev?

¹⁷⁴ Marko Golobič, sicer nekdanji dolgoletni predsednik Državne volilne komisije, je bil leta 2003 član Projektnega sveta za projekt elektronskih volitev, pozneje pa tudi član delovne skupine, zadolžene za projekt e-volitve, ki jo je vlada ustanovila leta 2007.

Ja, to je ena zadeva. Druga stvar je, da bi bil lahko že sam program narejen tako, da bi avtomatično prišteval glasove neki stranki. Zaradi tega mora biti kontrola teh vnosov in seveda dostop do teh javnih listin, zapisnikov. Prenos podatkov sicer obstaja po elektronski poti, nimajo pa pravne veljave, pravnega učinka.

4. Kaj pa e-volitve? Kje vidite problematičnost e-volitev, ki smo jih v Sloveniji, če govorimo zgolj o elektronskem glasovanju prek naprav na voliščih, sicer že uvedli?

Kar zadeva glasovalne naprave na voliščih, ki jih pozna že en del evropske zakonodaje, se pri nas relativno malo uporabljajo. Pri nas jih imamo samo na volitvah za invalide. Je seveda potrebno reči, da je uporaba same glasovalne naprave ob ločenem volilnem imeniku nekoliko lažje, morda tudi pravno lažje izvedljivo, kot pa samo glasovanje prek interneta. Ni takšen problem sama tehnologija, ampak dejansko gre bolj za pravni problem. Volitve so konec koncev izjava osebne volje, je enostranska izjava, načeloma vemo, da je bila v zgodovini vedno ustna ali pisna. To je torej nek nov način, ki se ne ureja samo pri volitvah, ampak tudi pri drugih stvareh. So dileme, recimo dilema, ali je možna poroka prek interneta, torej prek enostranske izjave volje, problem elektronske oporoke. Se pravi, to so stvari, ki so v povelju in se šele razvijajo in so, kot že rečeno, problematične manj zaradi same tehnologije kot zaradi pravne narave.

5. Se pa z vidika omenjene problematičnosti interneta pri glasovanju stvari najbrž premikajo naprej?

Dejstvo je, da je evropska komisija storila en korak naprej, namreč, pri korporacijskem upravljanju je sedaj vendarle možno glasovati na skupščinah delničarjev tudi prek interneta. Do zdaj je bila vedno obvezna fizična prisotnost delničarjev na volitvah. To je dopustno z evropsko direktivo, mislim, da velja približno eno leto oziroma se dogaja letos. Pri državnih volitvah pravzaprav veljajo enaka načela kot pri korporacijskem upravljanju, s to razliko, da ima en volivec – ena oseba – en glas, pri korporacijskem upravljanju pa je to nekoliko drugače oziroma je odvisno od kapitala. Na nacionalni ravni je, kolikor je meni znano, edina, ki je uporabljala glasovanje prek interneta, Estonija. Oni so pravni problem izjave volje rešili na način, kot je rešen pri testamentu, se pravi velja zadnja izražena volja. To pomeni, da lahko volivec, kljub temu da je že glasoval, še vedno izrazi svojo voljo na volišču, pri tem pa šteje zadnji glas. Je pa to precej zapleteno. Pravno je to korektno izvedeno, je pa to zelo zapleteno oziroma je zelo neoperativno. Predstavljajte si 80-milijonsko Nemčijo, kjer moraš imeti

povezavo na vsako volišče, moraš imeti volilni imenik, da veš, ali volivec je ali ni glasoval. Vprašanje je, kako tisto, kar tehnologija omogoča, pravno verificirati, kako je z ugovorom volivca, izpiskom. Nekdo bi lahko od nekoga zahteval, da mu prinese izpisek, kako je glasoval. Če ni izpiska, je spet vprašanje, ali je naprava zabeležila voljo.

6. Zagovorniki internetnih volitev jih primerjajo z glasovanjem po pošti, češ da je tudi pri teh volitvah ogrožena tajnost glasovanja. Medtem pa drugi, nenaklonjeni internetnim volitvam, poudarjajo, da sta ta dva načina neprimerljiva, saj je v primeru glasovanja po pošti nevarnostim, ki jih prinašajo volitve v nenadzorovanem okolju, izpostavljena zelo majhna populacija. Se strinjate s tem?

Ja, pa ni tako. Pri nas glasuje po pošti kar tri odstotke volivcev, to sta dva sedeža v parlamentu. Tako da ni res, da niso pomembne. Pri nas imamo samo določene kategorije, ki smejo voliti po pošti. To so osebe v domovih za ostarele, v bolnicah, kar je, bom rekel, zelo nepraktično, ker se morajo tisti, ki želijo glasovati v bolnici, prijaviti 10 dni prej, ko morda sploh ne vedo, ali bodo čez 10 dni še v bolnici, in pa zaporniki. Zato smo razmišljali oziroma še razmišljamo, da bi odpravili omejitve glede tega, kdo sme glasovati po pošti. Če bi lahko glasovali vsi, ki bi želeli, bi zmanjšali stroške volitev, saj ne bi bilo potrebno imeti več toliko volišč. V tujini imamo zdaj glasovanje po pošti brez omejitev na državnozborskih volitvah in volitvah predsednika. Sporno se mi zdi, da lahko zdaj dobesedno mrtvi glasujejo. Po svetu pošljemo 50.000 glasovnic. Glasovnico pošljemo na neki naslov, pa niti ne vemo, ali je oseba živa ali mrtva. Zdaj, če je oseba slovenski državljan, potem nas o njegovi smrti obvestijo, večina Slovencev po svetu pa je dvojnih državljanov, se pravi, če oseba umre v neki državi, ki ga smatra za svojega državljana, Slovenije o njegovi smrti ne obvesti. Problem je, ker v končni fazi sploh ne veš, kdo glasuje.

7. Kaj pa bi pomenile z vidika stroškov e-volitve?

Kar zadeva stroškov, je potrebno povedati, da je zdaj pri nas strošek 2,20 eur na volivca, to je kompletni strošek z vsemi obveščanji, glasovnicami, z vsemi, ki delajo na voliščih. Zadnje državnozborske volitve so stale 4 milijone evrov. Pri tem so največji strošek ljudje oziroma 23.000 ljudi, ki dobijo od 45 oziroma 52 evrov predsednik. Poleg stroška dela, volišč je strošek tudi pošta. Zdaj, če govorimo o e-volitvah, po mojem mnenju je strošek zanje bistveno višji. Gre za relativno drag projekt. Velik strošek pomenijo namreč naprave na voliščih in pa programska oprema, odvisno, ali gre za certifikate, kodo itd., oziroma program volilnega

imenika in program samega glasovanja. V Estoniji je bil strošek 300.000 evrov samo program. Morali so imeti dva programa. Eno je program volilnega imenika, drugo je program samega glasovanja. Jaz mislim, da je programska oprema toliko stala. Glede stroškov elektronskih volitev, ki smo jih uvedli leta 2006, moram povedati, da je strošek invalidov strašno velik in smo malo zgrešili. Najprej smo imeli 14 naprav, ki omogočajo glasovanje volivcem s posebnimi potrebami, pozneje smo jih imeli 21, občine se bodo s takimi napravami še opremile. So pa take naprave precejšen strošek, ob tem da je na zadnjih državnozborskih volitvah na takih napravah glasovalo le 70 oseb. Če znaša sicer strošek na volivca na državnozborskih volitvah 2,20 evra, potem se mi zdi problematično, da znaša strošek npr. za enega slepega volivca 1000 evrov. Drage so naprave, velik strošek je programska oprema, ki mora biti vsako leto druga, potem moraš imeti prav tako volišče, moraš imeti posebno usposabljanje članov volilnih odborov. Sam mislim, da bi morali razmisliti o tem, da bi take naprave namestili npr. na Zvezi slepih in slabovidnih, kjer bi bila nameščena naprava, ki je prilagojena samo za slepe volivce, na Zvezi paraplegikov, kjer imajo urejen prostor, v Domu slepih v Škofji Loki. Zdaj imamo namreč univerzalno napravo, vendar je nemogoče, da bi bila primerna za vse vrste invalidnosti enako, npr. za slabovidne, paraplegike itd., z enako napravo pa ne pokriješ vse vrste invalidnih volivcev. Pokriješ lahko npr. slepe, gluhe, ne pa paraplegikov itd. Tako, da je to zdaj malo zgrešeno in se bo po moje treba vrniti k osnovni ideji o glasovanju invalidnih volivcev in to drugače zakonsko urediti.

8. Če se vrneva k internetnim volitvam. Se vam zdi povečanje volilne udeležbe pravi razlog za uvedbo internetnih volitev pri nas ali pa gledate nanje zgolj kot na modernizacijo volilnega postopka?

Ne toliko zaradi večje volilne udeležbe, bolj se mi zdijo internetne volitve pomembne kot bolj prijazen sistem do volivcev, predvsem manj kompliciran. Ker iščemo rešitve, kako približati volitve ljudem. Bistvo internetnih volitev je modernizacija v smislu, da volitve ne bi bile papirnati birokratski postopek in bi bilo s takim glasovanjem volivcu omogočeno, da mu ne bi bilo treba biti na dan glasovanja na točno določenem kraju. Za začetek bi s stališča modernizacije prinesla veliko že uvedba elektronskega volilnega imenika. Lahko rečem, da si zdaj bolj kot elektronske volitve želimo najprej zakonsko urejen elektronski volilni imenik. Zdaj si vezan na kraj stalnega bivališča in tisti, ki začasno prebivajo drugje, ne morejo glasovati drugje kot v kraju stalnega prebivališča. Npr. študentje iz različnih koncev Slovenije

ne morejo glasovati v Ljubljani, kjer so začasno prijavljeni, ampak morajo na glasovanje npr. v Maribor. Če bi imeli elektronski volilni imenik, bi lahko glasovali tudi v Ljubljani.

9. Kljub temu pri nas nič ne kaže, da bi jih uvedli prav kmalu, saj o takšnih volitvah dvomi veliko poslancev, še vedno je veliko nezaupanja v tehnologijo?

Pri nas je zelo težko doseči katero koli spremembo glede volitev, glede na to, da je treba imeti dvotretjinsko podporo poslancev. Takoj se začnejo politične trgovine, v smislu – pa to, pa še to. Zato je zelo težko, kot že rečeno, doseči spremembo. Sicer jih je poskušal uvesti že Bandelj, ampak vedno, ko pride do teh razprav, se pojavi nezaupanje do tehnologije. Pri tem ne gre za nezaupanje levih ali desnih, da se razumemo. Mislim pa, da bo slej ko prej do internetnih volitev prišlo, fizična udeležba na voliščih pada in druga zadeva, predvsem se skuša mlado generacijo pritegniti k glasovanju. V Sloveniji smo to že poskušali zakonsko urediti. En poskus je bil, da bi uvedli internetno glasovanje, leta 2003, politika ni bila za to zaradi nezaupanja, pri tem ne gre toliko za nezaupanje levih ali desnih oziroma politične opcije, nasprotno. Kadar koli pride do poskusa uvedbe, ta običajno pade. Najprej je poskušal Bandelj, nato Virant, se pravi različne politične opcije, vendar je bilo vedno nezaupanje do tehnologije, da ne moreš imeti zadeve fizično pod kontrolo. Ni nujno treba z glavo skozi zid, ampak bi bila potrebna neka postopnost njihove uvedbe. Eni so za to, da bi jih izvedli najprej na lokalni ravni, bolj iz pravnega vidika, absolutno bi tudi njihova poskusna izvedba morala imeti pravno podlago.

10. Skratka, vi take volitve podpirate?

Glede internetnih volitev mislim, da jih še nekaj časa ne bo. Sem pa za take volitve, vem, da tehnologija to omogoča. Nisem pa za to, da bi jih začeli izvajati na državnozborskih in predsedniških volitvah, se pravi, ko se konstituirajo ustavni organi, in to predvsem iz pravnih razlogov, dokler ni vse pravno razčiščeno, tudi to, kako je s pritožbami. Ni mogoče namreč, da bi se pritožil zoper računalnik, obstajati mora nek nosilec neke funkcije, ne pa računalnik, računalnik ne more izvrševati sodne funkcije. Tako da bi prišli počasi tudi do neke sodne prakse, do praktične prakse. Prepočasi se pa odvija, to moram povedati. Ni treba na veliko začeti, ampak po nekih določenih korakih, potrebna je torej postopnost, in sicer bi jih lahko najprej, kot so to naredili Angleži, izvedli na lokalnih volitvah. Lahko bi jih tudi izvedli v primeru manjših specializiranih volitev, kot so volitve profesionalnega sveta sodišč,

državnotožilskega sveta, sveta kmetijsko-gozdarske zbornice. To bi bilo po mojem mnenju lažje, pa tudi ljudje bi se lažje navadili nanje in dobili zaupanje vanje.